

UiT Norgga árkálaš universitehta

Kultuvrra ja girjjálašvuoda instituhtta

“Eale eatnamis eatnan láhkái”

Diiddaid ja sátnevádjasiid girjáivuolta sámi njálmálaš árbevierus

Inger Julianne Eira

Sámi girjjálašvuoda masterdutkanuš – SAM-3910 – Geassemánnu 2022

Sisdoallu

1	Álggahus	1
1.1	Dutkanfáttá välljen ja duogáš.....	2
1.2	Dutkančuolbma ja ráddjejupmi.....	3
1.3	Ovddit dutkosat	4
2	Sámi njálmmálaš árbevieru girjáivuohta	7
2.1	Diiddaid ja sátnevádjasiid sajádat sámi girjjálašvuodas.....	7
2.1.1	Diiddat.....	8
2.1.2	Sátnevádjasat.....	10
2.2	Geahčastat diiddaid ja sátnevádjasiid historjjálaš čohkkenbargguide	11
3	Teorehtalaš lahknanvuohki	13
3.1	Álgoálbmot metodologiiija	13
3.2	Kulturipmárdus sámi girjjálašvuodas.....	17
3.3	Sámi gulahallanvuogit.....	20
3.4	Sámi estetihkka.....	21
4	Metodologalaš lahknanvuohki	25
4.1	Iežan sajádat dutkamis	25
4.2	Kvalitatiiva jearahallan.....	26
4.3	Diehtoaddit ja dutkanmateriála	28
4.4	Narratologiiija mas fáddá guovddážis.....	30
4.5	Lyrihkkaguorahallan mas fáddá guovddážis	32
5	Fearánat mat čilgejit diiddaid mearkkašumi	35
5.1	Šiella ja šielladit.....	35
5.2	Álddaid bohccuiguin johtán	39
5.3	Álddaid bohccuiguin johtán analysaoassi.....	41
5.3.1	Muitalusa struktuvra ja muitaleaddji.....	42
5.3.2	Árbevirolaš barggut ja persovnnat láidestit fáddái	46
5.3.3	Láidehus fáddái.....	50
5.4	Diida čáhcerávga birra.....	54
5.5	<i>Imašlágan debboskávžá ádját</i>	56
5.6	<i>Imašlágan debboskávžá ádját</i> analysaoassi	57
5.6.1	Muitalusa struktuvra ja muitaleaddji.....	58
5.6.2	Árbevirolaš barggut ja persovnnat láidestit fáddái	61

5.6.3	Láidehus fáddái.....	62
6	Sátnevádjasat.....	67
6.1	<i>Orru čázis leat olu ruskkat ja golgi čáhci lea ráinnas</i> analysaoassi	68
6.2	<i>Jus don it eahce bohcco, boazu ii eahce du</i> analysaoassi	75
7	Loahpahus	81
7.1	Konklusuvdna diidafearániin.....	82
7.2	Konklusuvdna sátnevádjasiin	84
7.3	Loahppasánit	86
Gáldut.....		87

Ovdasánit

Eale eatnamis eatnan láhkái lea vuogas sátnevájas, mii earret eará muitala ahte galgá árvvusatnit guovllu giela, árvvuid ja vieruid. Sátnevájas čilge bures dán masterdutkanmuša, go dat guoskkaha sihke sámi njálmmálaš árbevieru ja dán dutkanmuša fáttáid. Masterdutkanmuša čállinproseassa lea leamašan somás, miellagiddevaš, hástaleaddji ja áddjás bargu. Lean oahppan hui ollu sihke fága, metodaidd, teoriijaid ja fáttáid birra. Dán masterdutkanmuša oktavuodas háliidan ovddemus giitit iežan diehtoaddiid, Jusse Niillasa Niillasa Elen Ingga, Ántta Juhana Máhte Elle Mareha, Bánni Piera Ole Heandaraga, Šelgon Johana Johan Aslaga ja anonyma diehtoaddi. Dát čálus ii lean šaddat sin buriid ja mávssolaš dieđuid haga, ja lean hirbmat giitevaš go sis lei vejolašvuohta leat mielde dán dutkosis.

Háliidan maiddá giitit iežan čeahpes ja movttesis bagadalli Lisa Monica Aslaksen. Son lea álohii leamašan gearggus buriin mielain rávvvet, veahkehit ja bagadit mu čállinproseassas. Munnos leat leamašan fiinna ságastallamat, ja lean hui duhtavaš ovttasbargguin. Giittán maiddá buot oahpaheddjiid ja professoriid geat leat oahpahan ja logaldallan sámegeiela ja girjjálašvuođa masteroahpu prográmmas, UIT Norgga Árktalaš Universitehtas.

Giittán iežan eatni, áhči, oappáid ja viellja buriid rávvagiid, neavvagiid ja veahki ovddas. Sii leat dorjon ja veahkehan mu juohke ládje čállinproseassas. Giitu eadnái ja Elle Márjjá oabbái, go leaba lohkan čállosa ja buktán buriid mearkkašumiid.

Váimmolaš giitosat iežan irgái Mihkkal Johanii, go lea ollesáigge movttiidahttán, veahkehan ja dorjon mu dán masterdutkanmuša čállinproseassas.

Sávan miellagiddevaš lohkama, ja ahte dát čálus buktá movtta earáide dutkat viidáset sámi njálmmálaš árbevieru.

Olu giitu buohkaide!

Jusse Niillasa Niillasa Per Heandaraga Inger Julianne

Guovdageaidnu, geassemánu 2022

1 Álggahus

Jus bearehaga nahkáriid ráhkista, áigu geaŋin bissut lea munnje oahpes diida, mainna lean bajásšaddan. Dán diidda mearkkašupmi lea ahte son gii šlieddá ja oadđá beivviid, sus ii šatta mihkkege bargguid ja nu bissu geaŋin. Lean oahppan ahte olmmoš ii galgan leat oadđálas, earenoamážit guođohan- ja boazobargguid oktavuodas. Lei bahá ealu haga báhcit ja geafut jus oadđálas lei. Jus ieš ii lean gozuid alde, de lei bahá báhcit opmodaga haga. Gávdnojit mánŋa muiŋalusa dahje fearána mat muiŋalit mo oadđálas boazobargit ribahedje ealu mannat go ledje ajihaštan, ja nu báhce ealu haga. Dán diidda sáhtá čatnat juohkeláŋan dilálašvuodaide ja lea olu duohtavuohŋa dan duogábealde. Olmmoš bissu geaŋin jus ii bargga, ja baicce láikkohallá. Gávdno ges sátneváŋas mii veahá vuostálastá dán diidda, ja baicce čilge makkár fápmu lihkus lea. *Gal lihku gohcá, go eaiggát oadđá* lea ges sátneváŋas mii njuolgut mearkkaša ahte sus geas lihku lea, son gal bures birge. Dát čatnasa earret eará boazolihkkui, go ovdamearkka dihte galgá boazodoalus birget, dalle ferte leat boazolihku (Sára 2009: 62). Sáhtá maidái leat sáhka earálagan lihkuid birra, nugo ovdamearkka dihte guollelihku, beatnatlihku dahje ráhkisvuodalihku. Dán sátnevádŋasis lea lihku dego ožžo juogálagan persovnnalaš attáldagaid, go šaddá dego muhtin olmmoš gii guođoha ja várjala ealu go ieš eaiggát oadaša (Gaski, Solbakk 2003: 99). Dát sátneváŋas čájeha man čehpet sápmelaččat leat njuolgut stoahkan ja herven giela dákkár sátnevádŋasiiguin.

Álggahan iežan masterbarggu dáinna diiddain ja sátnevádŋasiin, go dat guoskkahit dán masterbarggu fáttá. Sáhtá lohkat ahte sámi girjjálašvuohŋa lea vuolŋan ja hábmejuvvon sámi njálmmálaš árbevierus. Vuokko Hirvonen čállá ahte: “sámi njálmmálaš árbevieru lea viiddes doaba ja dan sisa čáhkŋet mánŋgaláŋan árbevierut juigosiid dajahusain gitta árvádusaide ja sátnevádŋasiidda” (Hirvonen 2018: 9). Njálmmálaš árbeviri čatnasit earret eará máidnasat, muiŋalusat, luodit, álbmotlávlagat, cukcasat ja árvádusat, diiddat ja sátnevádŋasat. Dain ii leat dihto čállŋi, muhto dat leat seailuhuvvon buolvvas bulvii njálmmálaš árbevieruid bokte (Sara 2009: 9). Ii leat diehtu gii diiddaid ja sátnevádŋasiid lea álgoálggus lohkan dahje máidnon, muhto dat gullet sámi njálmmálaš árbeviri. Dat leat oassin sámi girjjálašvuodas ja danin sáhtá daid váldit mielde girjjálašvuoda dutkamii. Iežan masterdutkan fáddá lea sámi diiddat ja sátnevádŋasat, mas earenoamážit boadán geahčadit diiddaid ja sátnevádŋasiid sisdoalu ja mearkkašumi.

1.1 Dutkanfáttá välljen ja duogáš

Go guorahallagohten vejolaš fáttáid masterbargui, de smihtten olu miellagiddevaš fáttáid mat gávdnojit sámegielvágas. Masterprográmma fágaid dihte fuomášin ahte beroštan hirbmadit guorahallat ja snuggat sámi girjjálašvuoda fáttáid, ja mun jođánit fuomášin ahte ferten välljet dakkár fáttá mii munnje lea geasuheaddji ja somá. Sámi girjjálašvuodas leat oalle ollu dutkammat riegáduvvon dásáži, muhto gávdnojit maiddái olu miellagiddevaš fáttát mat eai vel báljo leat dutkojuvvon. Ozadettiin vejolaš fáttáid guorrasin mun välljet juoidá sámi njálmálaš árbevierus, daningo doppe gávdnojit dakkár miellagiddevaš fáttát mat njuolgut speadjalastet sámi servodaga, jurddašeami ja eallinoainnuid.

Vuokko Hirvonen (2018: 9) čilge ahte “sámi njálmálaš árbevierut gullet folklorestihka dieđalaš suorgái, mas vuoiŋŋalaš álbmotkultuvra lea dábálaččat dutkanobjeakta”.

Iežan dutkanbarggus háliidan guorahallat diidafearániid ja sátnevádjasiid. Dat leat oassin sámi njálmálaš árbevierus, ja dat eai gávdno nu olu dutkamušat vel dán fáttás. Lean välljen juste diidafearániid ja sátnevádjasiid fáddán, daningo mun lean bajásšaddan sámi birrasis gos diiddat ja sátnevádjasat leat leamašan dábálaččat ja oassin árgabeaivválaš eallimis. Diiddaid lean oahppan dovdat earret eará muitalusaid bokte, ja nu lea dábálaš leamašan daid vuhtii váldit. Lean mánnávuoda rájes ožžon beroštumi diiddaide ja sátnevádjasiidda, earenoamážit mo sátnevádjasiid guorahallat. Sátnevádjasat han leat dego dakkár giellastohkosat, maid šaddá hirbmadit smiehttat. Ohppen iežan lagasolbmui movt diiddaid ja sátnevádjasiid sáhtá atnit iešguđetge dilálašvuodain, ja dat lea min sogas leamašan dábálaš gulahallanvuohki. Mu mielas lea hirbmat miellagiddevaš mo olbmot leat daid atnán dego gulahallangaskaopmin árgabeaivválaš eallimis, ja maiddái mo olbmot leat daid mielde eallán vai birgejit. Sáhtá lohkat ahte diiddastallama, fearániid ja sátnevádjasiid bokte oahppat mo jierpmálaččat eallit vásáhusaid bokte maid dološ sápmelaččat ja min máttut leat vásihan. Lean álo beroštan earenoamážiid sátnevádjasiid guorahallat ja dulkot, ja muhtomin lean báhcán ipmirkeahhtá jurddašit mii dien sátnevádjasis rievtti mielde oaivvilduvvui go muhtin sátnevájas lea mu bealljái leamašan amas.

Diiddain ja sátnevádjasiin leat seammaláganvuodát, earret eará ahte dat leat dakkár dadjanvuogit ja cealkagat mat eai daddjojuvvo soaittáhagas, muhto daddjojuvvojit dakkár heivvolaš ja dihto dilálašvuodain. May Britt Utsi čállá ahte diiddain ja sátnevádjasiin lea erohus, ja ahte dat leat dakkár njálmálaš ritmmalaš minstarat mat čájehit njálmálaš kultuvrraid jurddašeami ja muitin gaskaomiid (Utsi 1998: 23). Vaikke diiddat ja sátnevádjasat

leat muhtin seammaláganvuodát, de lea dain lea čielga erohus. Diiddat ja sátnevádjasat eai doaimma seamma ládje, go dain lea guovttelágan geavahanfunkšuvdna. Dan birra čilgen eanet nuppi kapihttalas. Dat orui heivvolaš ahte välljen sihke diidafearániid ja sátnevádjasiid guorahallat, daningo sihke diidafearánat ja sátnevádjasat gullet dan seamma kategoriijai sámi girjjálašvuodas, jus nu sáhtta lohkat. Nubbi ágga manin välljejin dán fáddán, lei ahte dain oahppá vuosttamuččat olu sámi njálmmálaš árbevieru geavaheami birra.

1.2 Dutkančuolbma ja ráddjejummi

Dutkamušas guorahalan välljejuvvon sámi diidafearániid ja sátnevádjasiid, ja dutkančuolmmat leat:

- Movt sámi diiddain ja sátnevádjasiin bohtá sámi máilmmigovva ovdan?
- Movt fearániid fáttát dahje mearkkašumi čilgejit diiddaid?

Giedahalan sátnevádjasiid lyrihkkaguorahallan hámis, mas earret eará konteavstta ja fáttá geahčadan. Harald Gaski čilge ahte sátnevádjasat leat dego dakkár cealkagat maiguin pohtalaččat lohka ahte dál nogai dát ságastallan, go ságastallamis vel mañemus dadjá ovttá heivvolaš sátnevádjasa mii soahpá ságastallamii (Girjjálašvuodaguovddáš 2020). Dávjá sáhtta sátnevádjasa geavahit juoga ládje loahpahit ságastallama. Nubbi báhcá jurddašit dan sátnevádjasa mearkkašumi ja maid dál rievtti mielde oaivvildii dieinna sátnevádjasiin, ja nu nohká dasa dat ságastallan. Mun lean dávjá mañnel ságastallama šaddan jurddašallat mearkkašumi muhtin sátnevádjasiin, ja lean beanta ferten guorahallagoahtit daid. Dain leat elemeanttat mat sáhttet leat juoga ládje oahppásat, ja maddái sáhttet leat dakkár elemeanttat maid ferte guorahallat jus galgá ipmirdit sátnevádjasiid mearkkašumi. Danin háliidan analyseret mearkkašumi ja sisdoalu välljejuvvon sátnevádjasiin.

Diidafearániid ges meannudan narratiivvaguorahallanhámis, ja seamma go sátnevádjasiin de háliidan diidafearániin maddái geahčadit konteavstta ja fáttá. Lean árvvoštallan ahte diiddaid ii sáhte guorahallat lyrihkkahámis, daningo diiddat leat dego dakkár eallinnjuolggadusat, mat einnostit mo dahje mii bohtá geavvat, jus ovdamearkka dagat juoidá earenoamáš dagu. Diiddain lea dakkár dihto ulbmil duogázis mat earret eará čilgejit morála. Lean danin välljen guorahallat ahte movt diiddaid ja fearánat dávjá vázzet giehtalaga ja mo fearániid bokte bohtá diidda ulbmil ovdan.

Lill Tove Fredriksen lea čállán iežas artihkkalis ahte konteaksta mii lea olggobeale teavstta, dasa gullet earret eará sámi kultuvra, historjá ja iežan kulturmáhttu ja -áddejupmi (Fredriksen 2012: 39). Diiddat ja sátnevádjasat gullet sámi álbmotdiktemii, ja danin ii leat dihto čállá dáid dikten, muhto háliidan konteavstta lahkoneami ektui čohkket sihke diidafearániid ja sátnevádjasiid kvalitatiivva jearahallamiid bokte. Čanan diiddaid ja sátnevádjasiid historjjálaš, báikkálaš ja kultuvrralaš duogášdieđuide ja -gálduide, masa lassin čanan iežan máhtu ja ipmárdusa kultuvrra, servodaga ja giela ektui. Sihke lyriikka- ja narratiivvaguorahallamis boadán earenoamážit geahčadit sátnevádjasiid ja diidafearániid fáttá. Diiddain ja sátnevádjasiin leat olu kultuvrralaš dovdomearkkat, ja dan ektui boadán geahčadit ahte makkár iesvuođat diiddain ja sátnevádjasiin leat. Ráddjema dihte boadán välljet dušše dihto diidafearániid ja sátnevádjasiid maid guorahalan, ja dutkosis boadán earenoamážit diidafearániid deattuhit analysaoasis.

1.3 Ovddit dutkosat

Dat eai leat nu oallugat geat leat guorahallan juste sámi sátnevádjasiid ja diidafearániid váldofáddán. Olu sámi dutkit leat sámi njálmmálaš árbevieru dutkan, ja maiddáid dutkan dakkár áššiid mat gusket sámi njálmmálaš árbevirrui. Dás boadán namuhit muhtin dutkiid geat leat dutkan ollásit dahje oasáziid juste diiddaid ja sátnevádjasiid ektui. Harald Gaski lea okta dain gii olu lea dutkan sámi njálmmálaš árbevieru, ja son lea olu guorahallan earret eará luođi ja luhtedajahusaid. Gaski lea maiddáid ovttas Aage Solbakkeniin (2003) almmuhan girjjáža “*Joddi lea buoret go oru*”, mas čálliba sátnevádjasiid ja daid mearkkašumiid. Gaski earret eará lea vuohkkasit čilgen Nrk geasserádiosáddagis makkár doaibma diiddain lea, ja mo daid leat ovdalaš áigge gitta otná beaivái geavahan (Nrk Radio 2019). Son lea maiddáid čilgen sátnevádjasiid doaimma ja geavahanvugiid Girjjálašvuođaguovddáža neahttasiiduin, mas son čilge muhtin sátnevádjasiin (Girjjálašvuođaguovddáš 2020).

Inger Marlene Eira ja Anna Margrethe Bæhr Hætta (2020) leaba čállán masterdutkosa oahpaheaddjioahpu oktavuodas *Diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi buolvvas bulvii. Muittuhussan mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide*. Masterdutkosis soai guorahallaba earret eará ahte movt diiddat ja sátnevádjasat leat ávkin skuvllas dahje oahpahasas, movt dat heivejit otná servodahkii, ja movt daid leat ávkkástallan ja ain ávkkástallet servodagas. Dán masterčállosii leaba Eira ja Hætta välljen sámi árbevirolaš máhtu, sámi oahppanoainnu ja

sosiokultuvrralašteoriija teoriijaoassái. Eira ja Hætta čađaheaba dutkama kvalitatiivva jearahallama ja narratiiva metoda bokte, ja dasto lahkoneaba dutkangažaldagaid golmma perspektiivvas, mas jearahallamiid čađaheaba vuorraset olbmuiiguin, váhnemiiguin ja oahpaheddjiiguin. Eira ja Hætta leaba diehtomielaláččat välljen čađahit vuorrasiiiguin jearahallama lávus, go vuorrasat eahpitkeahttá ledje oadjebasat lávus ságastallat (Eira & Hætta 2020: 58). Dutkamis earret eará boahťa ovdan ahte diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan lea ain anus, muhto báiki lea dasa váikkuhan. Eira ja Hætta čilgeba ahte lea dárbu ođastit ja heivehit diiddaid ja sátnevádjasiid otná dilálašvuodaide ja oahpahussii. Soai leaba maiddái hutkan bargovuogi mo sáhtťa diiddaid ja sátnevádjasiid oahpahusas oahpahit, ja dan bokte leaba lávvometoda geahččalan. Lavvometoda earret eará sisttisoallá ahte sirdá oahpahusa lávvui, luohkkálanja olggobeallái (Eira & Hætta 61-62).

May Britt Utsi (1998) lea čállán váldofága dutkosa *Sámi muitalanárbevierru ja mo luohťi luovvana muitalusas*. Váldofága dutkosis son guorahallá muitalusas ja luohťi oktanaga, ja son lea dutkosii váldán mielde gávccilogiovttas muitalusas. Utsi guorahallá luohťi duogášmuitalusaid, mas geahčada lyrihka ja muitalusaid dulkomiid. Dutkosii čatnasit muitalusat, muitaleapmi, duogášmuitalusat ja luohťedajahusat. Utsis ii leat váldofáddán sátnevádjasat dahje diiddat muhto son lea muhtin kapihtalosiin čállán ahte gávdnojit muitalusat maidda sátnevádjasat leat čatnasan, ja ahte muitalusain leat sátnevádjasat mat orrot heivehuvvon ja ovttahttojuvvon eará sátnevádjasiin. Son buktá ovdamearkkaid iežas dutkosiid dakkár sátnevádjasiin. Utsi (1998: 22) lea oanehaččat čállán sátnevádjasiid ja diiddaid mearkkašumi ja ahte dain lea erohus. Son maiddái čállá mo eará álbmotdutkit čilgejit sátnevádjasiid, nugo earret eará hebrealaš girjjálašvuoda lektor Galit Hasan-Rokem lea čilgen ahte sátnevádjasiid dutkama gohčodit *paremiologiijan* folklorestihkas. Hasan-Rokem lea maiddái čilgen ahte sátnevádjasat gullet girjjálašvuhtii, mat dávjá leat hábmejuvvon ovttain cealkagiin, ja mas ovdanbuktojuvvojit kollektiivvalaš vásáhusat ja viisodagat. Utsi maiddái čállá maid amerihkálaš humanista- ja psykiatriija professor Walter J. Ong lea sátnevádjasiid birra čilgen. Utsi čilge ahte dát professor oaivvilda sátnevádjasat miehtá máilmmi leat leamašan njálmmálašgielas álgoálggus jo, main ságastallamiid bokte boahťa daid čábbodat, váralašvuohťa ja fápmu ovdan (Utsi 1998: 22; Ong 2002: 9; Hasan-Rokem 1992: 128).

Vuokko Hirvonen (1999) lea čállán doavtterdási nákkosdutkan sámi girjjálašvuodas, mas son guorahallá sámenissoniid váile čállinhistorjjá ja buvttadusa. Nákkosgirjjis son earret eará guoskkaha sámi njálmmálaš árbevieruid seailuheami, ja mo njálmmálaš árbevierru lea hábmen otná lyrihka, ja ahte dat lea dálá lyrihka vuodđoelemeanta (Hirvonen 1999: 75).

Hirvonen guorahallá maiddá mo kolonialismma lea váikkuhan sámi njálmmálaš árbevrrui ja girjjálašvuhtii. Vuokko Hirvonen (2018) lea maiddá čállán *Njálmmálaš árbevierut kultuvrralaš árbin. Geahčastat sámi njálmmálaš árbevieruid čohkkemii ja dutkamii 1600–2000 logus* girjji, mas son lea guorahallan dutkan- ja čoagginhistorjjá 1600-logus gitta 2000-lohkui. Girjái leat čohkkejuvvon visot sámi mitalanárbevieruid guoskevaš historjjálaš áššit, mas son čielggada man ja gean várás materiálat leat geavahuvvon ja čoggojuvvon. Hirvonen lea vuđolaččat guorahallan ja čohkken visot dološ teavsttaid mat gusket sámi njálmmálaš árbevrrui, mat leat áiggiid čađa almmuhuvvon. Son maiddá čállá sátnevádjasiid ja diiddaid historjjálaš čohkkenbargguid birra. Hirvonen čilge girjjistis ahte eanas dutkit leat leamašan eará álbmotdutkan, ja historjjálaš dutkanbarggut ja čoagginmateriálat sámi njálmmálaš árbevierus eai dábálaččat leat leamašan sápmelaččaid várás. Historjjálaš miššonearain ja dutkiin lea leamašan dakkár oaidnu ahte sámegeiella boahtá jávkat ja danin leat čoaggigoahtán ja vurkegoahtán sámi njálmmálaš árbevieruid. Lea maiddá leamašan dakkár negatiivvalaš oaidnu ahte olu sámi njálmmálaš árbevierus lea luikojuvvon ránnjálbmot árbevieruin (Hirvonen 2018: 132-133).

Johan Ante Utsi (2018) lea čállán masterdutkan sámi journalistaoahpus, ja su masterčállosa namma lea *Sámi njálmmálaš árbevieru dutkan: Mo sáhtta sámi gulahallama heivejit journalistihkkii*. Utsi guorahallá mii sámi gulahallan lea, ja movt dan earret eará sáhtášii heivehallat sámi media máilmmiovdáneapmái. Dutkosis son guorahallá sámi gulahallama, masa čatnasit sámi gulahallandovdomearkkat, luohjedajahusat ja mitalusat. Utsi ii leat diiddaid ja sátnevádjasiid guorahallan, muhto son čállá ovdošit birra. Ovdošit sáhtta lohkat ahte gullet diidaosku kategorijai. Utsi diehtoaddit mitalit ovdošiid birra ja makkár funksiivdna dain lea, mat leat čatnasat iešguđege mitalusaide. Utsi (2018: 84) čállá ahte: “Ovdošat leat veahá earálágan go eará gulahallandovdomearkkat, ja doahpaga sáhtta gohčodit maid diidan”.

Arla Magga (2017) lea guorahallan pro gradu-dutkamušas giellagovaid dovdomearkkaid ja funksiivdna. Dutkosis Magga earret eará čállá ahte sátnevádjasiin gávdnojit iešguđetlágan giellagovat maid girjjálašvuodas leat bidjan sátnevádjasa doahpaga vuollái (Magga 2017: 5). Son lea dajahusaid atnán materiálan ja daid lea earret eará Maret Sara *Sátnevádjasat*-girjjiis (2007) viežžan. Magga lea čilgen erohusaid sátnevádjasiin ja idiomain, ja son čállá ahte su dutkamuša váldohypotesa doallá deaivása: ahte dajahusat mat gávdnojit Maret Sara girjjiis, eai leat dušše sátnevádjasat, muhto leat baicce giellagovat (Magga 2017: 87).

2 Sámi njálmmálaš árbevieru girjjáivuohta

Dán kapihttalis čielggadan movt diiddat ja sátnevádjasat leat oassin sámi girjjálašvuođas ja maiddái sámi servvodagas. Čielggadan maiddái diiddaid ja sátnevádjasiid duogáža ja váldoerohusaid, ja oanehaččat movt muhtin diiddat ja sátnevádjasat leat čálalaččat seailluhuvvon otná beaivái historjjálaš čohkkemiid geažil.

2.1 Diiddaid ja sátnevádjasiid sajádat sámi girjjálašvuođas

Nu movt álggahusas namuhan, de diiddat ja sátnevádjasat gullet sámi njálmmálaš árbevrrui, dahje sámi álbmotdiktemii. Álbmotdikten lea seilon njálmmálaš árbevieruin sohka buolvvas nuppi bulvii. Dat lea ollesáigge riegi dán ja revitaliserejuvvon mánja čuohtejagiid, dakkár servvodagas gos ii leat árbevirolaččat leamašan čállindáidu ja girjjálašvuohta oassin kultuvrras (Sara 2016: 12). Mitalusat, luodit, diiddat ja visot eará njálmmálaš árbevierut gullet álbmot diktemii. Álbmotdiktemis ii lea dahkki dihtosis, ja danin sáhtá gohčodit ahte lea oktasaš álbmoga árbevieru. Das leat leamašan mánja funkšuvnna sámiid árgabeaivvis, iige leat dušše adnon guoimmuheapmin. Ovdalaš áigge leat atnán mitalusaid áigegollun guoimmuhit earáid, muhto maiddái mánáidbajásgeassimis, morála oahpahit earáide ja buktit iešguđetge ovdamearkkaid dahje cuiggodit iešguđetge dilálašvuođain. Mitalusaid bokte leat mánáid hehtten mannamis sordmiide, ja oahpahan mo sáhtá geavvat jus njuolggadusaid ii čuovo. Olbmot leat maiddái atnán mitalusain dego dakkár ovdamearkan dahje cuiggodeapmin olbmo eallimis (Buljo 2003: 21). Diiddaid ja sátnevádjasiid leat maiddái atnán mánáidbajásgeassima ja morálagoziheme oktavuodas, ja dat gávdnojit dievva máidnasat maid leat sátnevádjasat ja diiddat čatnasan. Asta Balto čilge ahte mitalusat ja máinnasteapmi leat adnojuvvon pedagogalaš veahkkeneavvun: “Mitalus geavahuvvo oainnat olu ja oalle systemáhtalaččat bajásgeassimis ja diehtosirdimis buolvvaid gaskkas” (Balto 1997: 100).

Balto (1997: 106) čilge ahte máidnasat ja mitalusat ledje ollesolbmuid mánnageahččit, ja daid ulbmil lei várjalit mánáid mannamis váralašvuođaide, ja eastadit sin heavvaneamis čáziide. Čáhcerávga lea okta máinnasvariántta maid leat atnán mánáidbajásgeassima oktavuodas. Dasa gávdno diida mii geažuha ahte ii galgga mannat beare lahka čáziid, muđui sáhtá čáhcerávga boahit ja dohppet. Balto (1997: 106) čállá maid beakkán stálu birra, mainna maiddái láveje balddáhallat mánáid máidnasiid bokte. Balddáhallat stáluin lea leamašan ávkkálaš mánáidgeassin vuohki, mii hehttii mánáid mannamis sordmiide dahje jus

mánát unohasat dahje fasttit láhtteje. Gávno maiddái sullasaš diida: *gii njurggohallá čuorvu stálu* (Anti 2003: 5). Dát diida lea mánáide oahpaheame ahte ii galgga njurgut, go dat ii leat nu heivvolaš ja vuogas. Dajahus *don njurggohalat dego stállu*, lea measta seamma go dát diida, mii geažuha ahte ii galgan njurgut. Ovdalaš áigge gilde njurggohallamis. Stállu lávii njurggohallat ja danin lei sápmelažžii dát surgadis jietna (Sára 2009: 51). Muhtin eará dajahusain maiddái namuhuvvo stállu, nugo ovdamearkka dihte *dat boahdá ja mánná dego stállu* ja *don leat dego stállu* (Sára 2009: 50, 40).

Asta Balto (1997: 114) čilge maiddái ahte mánáidbajásgeassinuogit nugo ovdamearkka dihte balddáhallas, dájuheapmi, ájiheapmi, sollen, máinnastallas ja fillen leat ain otná beaivvi dehálaččat, muhto eai soaitte šat lihka effektiivvat go dán áigge lea šaddan nu álki gávdat dieđuid mediain ja earáin. Sámi njálmmálaš árbevieru leat atnán juohkelágan bargguid oktavuodas árgabeaivválaš eallimis, ja dat leat čatnasan oktii. Kerttu Vuolab (1995: 34) čállá ahte máinnas lea sihke olmmái, oahpaheaddji ja áigeájanas, ja son čilge dan ná: “Gulaimet máidnasiid go olbmot ledje bahčimin, sávzzaid beaskideamen, gilvimin, oaggumin, málesteamen, duddjomin, čorgemin, vázzimin jeaggái lubmet, suinniid rádjamin dahje njuovadeamen” (Vuolab 1995: 34). Eai leat dušše máinnasteami atnán dakkár bargguid oktavuodas, muhto leat maiddái diiddaid ja sátnevádjasiid geavahan seamma ládje. Dat gávnojit iešguđetlágan diiddat ja sátnevádjasat maidda leat dološ máidnasat čatnasan, nugo ovdamearkka dihte ulddaid, njávešeatni ja stáluid birra. Vaikke diiddat ja sátnevádjasat gullet sámi njálmmálaš árbevrrui, de lea diiddain ja sátnevádjasiin erohus nu movt ovdalis lean namuhan. Dat leat veahá guovttelágan áššit ja dain leat guovttelágan funkšuvnnat ja mearkkašumit, ja boahhte kapihtalosiin čilgen sihke diiddaid ja sátnevádjasiid ulbmiliid ja geavahandáidduid. Boahttevaš kapihtaloasážiin čielggadan mii *diida* ja mii *sátnevájas* lea.

2.1.1 Diiddat

Karen Ellen Gaup (2001: 133) čállá ahte: “diida lea dakkár ávaštus, dahje dakkár masa jáhkká dahje osku”. Diiddastallas lea maid muhtun ládje einnosteammi, go dat einnostit ovdamearkka dihte movt muhtimis sáhtta boahhte áiggis geavvat, ja dávjá lea buorre sáhka dahje heajos sáhka dasa geasa guoská (Gaup 2001: 133). Dat leat maiddái dakkár mearkkat mat muitalit boahtteáiggi birra, mat sáhttet sihke jeddet dahje addit lassidieđuid boahtteáiggi birra. Diiddaid bokte sáhtta oahppat dálkemearkkaid, ovdošiid, einnosteammi ja buriid vieruid seailuhit. Diiddastallama leat atnán sihke ruovttus ja juohkelágan bargguid oktavuodain. Dat

leat leamašan ávkkálaččat mánáidgeassimis, iešguđetlágan dilálašvuodain ja muđui sosiála eallimis (Anti 2001: 3). Harald Gaski lea čilgen ahte diiddat leat dego dakkár láhtten njuolggadusat movt atnit árvvus ja respekteret eará olbmuid, elliid ja luonddu. Diiddat leat dakkár praktihkalaš barggut mat leat čatnasan dasa maid olmmoš jáhkká, ja jus rihkku dan maid jáhkká de sáhtta šaddat juogalágan váikkuhus dahje guoržžu čuožžilit dan rihkkuma dihte (Nrk Radio 2019). Nielsen lea čilgen *guoržžuluvvat* sáni čilgehusa oktavuodas, ovttá dološ diidda: “Ii dat duostá badjeolmmoš lohkat bohccuidis, guoržžuluvvá dat olmmoš, dat lea boares olbmuid diida” (Nielsen 1979a: 225). Diiddat sáhttet mitalit earret eará mearkkaid, lihkku, guoržžu, oktavuodaid ja árbevieruid birra, ja dat gávdnojit iešguđetlágan diiddat main leat sierralágan dadjanvuogit ja sisdoallu (Nrk Nufal Sápmi 2014). Diiddastallamii leat maiddái čatnasan činadanárbevierut ja gárvodeapmi, ovdamearkka dihte gávdnojit diiddat main leat iešguđetge mearkkašumit mat čilgejit mo dat lea heivvolaš gárvodit, ja ovdamearkka dihte makkár ivnniiguin ii leat nu heivvolaš gárvodit. Diiddastallamiin lea earenoamážit ovdalaš áigge leamašan hui dábálaš veardádallat ja einnostit guhte šaddá rikkis dahje geafi. Ovdamearkka dihte jus juoga geavvá de šattat rikkis, dahje jus nuppe ládje geavvá de geafut (Nrk Nufal Sápmi). Sáhtta lohkat ahte diiddastallan lea ain oalle áigequovdil go galgá veardádallat rikkis ja geafi einnostemiid, go árvideames háliida juohkehaš birget bures ja leat rikkis.

Dat gávdnojit erohusat diiddain, ja diiddat leat iešguđetláganat guovllus guvlui. Diiddaid birra eai báljo gávdno gáldut, ja orrot maiddái jávkame otná servodagas (Anti 2003: 3). Gávdnojit sihke dakkár somás, vuogas, issoras ja balddihahtti diiddat, ja diiddastallan lea dakkár earenoamáš vuohki movt olbmo sáhtta rávvet bargat jus juoga earenoamáš geavvá. Diiddat leat veahkin neavvume movt galgá ja movt ii galgga bargat. Go rávve dahje neavvu diiddastallama bokte, de sáhtta dat ráva dahje diida buorebut darvánit muitui (NRK Nufal Sápmi 2014). Anne Merete Gaup (Nrk 2013) muitala hui vuohkkasit Nrk Sámi hearvaságas ahte mo sápmelaš lea diiddastallama bokte máhtán jorgalit heajos áššiid buorin alces. Son čilge ahte sápmelaš gal ii skurdnjá dainna vaikke man heittogat áššit sáhttet leat, muhto baicce gávdná buriid beliid das. Gaup namuha muhtin diiddaid ovdamearkan, earret eará ahte jus boazu lea dearpalan olbmo dahje jus bohccočoarvi čugge čalbmái, de áigot dan olbmui olu bohccot šaddat. (Nrk 2013) Dalle ii oro šat nu heitot go čuggehallá bohccočovái, go gullá ahte olu bohccot šaddet dan olbmui. Gaup namuhii ovttá diidda, ahte jus guolggat darvánit gárvvuide, de lávejit lohkat ahte dál gal áiggut riggut go biktasiidda guolggat darvánit (Nrk 2013).

Gaski (Nrk Radio 2019) čilge maiddái ahte diiddastallan lea čatnasan dološ sámi jurddašuvuohtái, ja ahte dat šaddá boastut lohkat ahte diida lea dakkár badjelmearálaš jáhkku dahje dárogillii jorgaluvvon *overtro*, nu movt dál lea diida čilgejuvvon muhtin sátnegirjjiin. Dat čájehuvvo ahte kolonisašuvdna ja assimileren lea boahtán nu guhkás ahte sámit leat váldán majoritehta oainnuid ja definišuvnmaid, ja leat ieža álgán gohčodit diidda dego dakkár badjelmearálaš jáhkkun. Gaski čilge ahte dat ii leat dakkár badjelmearálaš osku muhto dat lea jáhkku masa olbmot jáhkket (Nrk Radio 2019).

2.1.2 Sátnevádjasat

Sátnevádjasat leat dakkár dajahusat dahje dadjanvuogit maid sáhtta lohkat dihto heivejuvvon dilálašvuodain, ja daid duohkái lea olu duohtavuohta čihkkojuvvon go olmmoš dulkogohtá daid. Dat sáhttet čilget muhtin áššiid oanehaččat, dahje olmmoš sáhtta daid dadjat go áigu juoidá deattuhit dahje nuppi fuomášuhttit. Sátnevádjasat sáhttet leat sihke duođalaččat, somát dahje bilkkut, ja main lea olu eallinviisodat mat rávvejit olbmo mo láhttet ja eallit bures galgá (Gaup 2001: 46). Sátnevádjasat leat dakkárat mat bidjet olbmo jurddašišgoahtit dárkileabbo muhtin áššiid, ja dat leat maiddái dakkár gielladáidagat mas olmmoš šaddá sátnevádjasa duogáža smiehttat. Sátnevádjasat eai leat dušše sánit, eaige dušše cealkagat mat daddjojit soaittáhagas, muhto dain lea jierpmálaš mearkkašupmi maid ferte dulkot (Gaup: 2001: 46). Dat gozihit morála oalle ládje, ja oahpahit earret eará mii lea dohkálaš ja mii ii leat dohkálaš servodagas. Sápmelaččat leat daid dadjanvugiid geavahan go dat leat nu bures ja čehpet daddjon ja hui vuohkkasit heivejuvvon muhtin dilálašvuodaide (Sára 2007: 5).

Gávdnojit olu sátnevádjasat ja muhtin sátnevádjasat leat vuolgán dološ sámi oskkus dahje myhtalaš jurddašeamis (Gaski & Solbakk: 2003: 5).

Ovdamearkka dihte gávdnojit sátnevádjasat mat guoskkahit dálkkemearkkaid, elliid, olbmuid oktavuodaid, dábiid ja vieruid. Sátnevádjasat lea dego dakkár gielladáidagat, maid ferte máhttit dulkot ja veardádallat makkár mearkkašupmi dain duohken lea, ja muhtin sátnevádjasat leat nu poehtalaččat ahte ferte measta diehtit dan duogáža. Dat gávdnojit juohkelágan sátnevádjasat mat guoskkahit eallima iešguđetge beliid, muhto muhtin sátnevádjasat eai heive šat dán áigái, go dat sáhttet leat vealaheaddjit ja soardit olbmuid (Sára 2009: 7). Harald Gaski ja Aage Solbakk čilgeba ahte sátnevádjasat riggudahttet min giellageavaheami, govalaš jurddašeami ja njálmmálaš čehppodaga. Dat leat áiggiid čađa seilon ja nuppástuvvon ja heivejuvvon ođđa dilálašvuodaide. Sátnevádjasiid geavaheamis

livčče olu vejolašvuodát atnit ákkastaladettiin iešguđet dilálašvuodáin, muhto dát árbevierru dál orru jávkame. (Gaski, Solbakk 2003: 5-6) Sátnevádjasiin leat olu eallinvásáhusat ja viisodat duogážiis, muhto muhtin sátnevádjasat eai heive šat otná servodahkii.

Karen Elle Gaup (2001: 46) čállá ahte sátnevádjasat gávdnojit juohke álbmogis, muhto leat olu erohusat mo daid atnet árgabeaivválaččat. Sápmelaččain maiddá leat sátnevádjasat, muhto muhtin sátnevádjasiid daddjot veahá eará ládje eará sámi guovlluin. Sátnevádjasiid sisdoallu sáhtá maid rievddadit guovllus guvlui, vaikke lea seamma sátnevájas, muhto dábaláččat lea sámi sátnevádjasiin seamma sisdoallu.

Muhtin sátnevádjasiid sáhtá dulkot iešguđetge ládje, ja dat leage ulbmil ahte galgá sáhttit atnit daid heivvolaš bottožiin dahje diliin. Gaup čilge maiddá ahte juohkehaš ferte lohkat sátnevádjasiid nugo ieža leat daid oahppan ruovttuguovllus ja oahppásiin. (Gaup 2001: 46) Máret Sára (2007: 9) čállá ahte: “sátnevádjasiid bokte oahpásnuvat olbmuid ja servodaga jurddašuvuohká”. Sátnevádjasiin oaidná ge hui čielgasit erohusa álbmogiid árvvuin, eallinoainnuin ja jurddašuvugiin. Ovdamearkka dihte gávdnojit muhtin sámi ja dárú sátnevádjasat main sátnevádjasa sisdoalut dego mannet vuostálagaid. Gávdno sámi sátnevájas “*jođi lea buoret go oru*” ja dárú sátnevájas “*johtit lea buorre, muhto ruovttus lea buoremus*”. Dát sátnevádjasat čájehit álbmogiid kulturduogáža ja ahte eallit iešguđetlágan servodagas (Sára 2007: 9).

2.2 Geahčastat diiddaid ja sátnevádjasiid historjjálaš čohkkenbargguide

Álgoálggus ledje dáččat ja eará álbmogat mat álge čálaláččat dokumenteret sámi njálmmálaš árbevieruid ja kultuvrra. Sámi njálmmálaš árbevieruid čálaláš čohkkemat álggahuvvoje 1500-1600 logus, go eará álbmogiin šaddagođii beroštupmi oahppat sámiid árbevieruid ja kultuvrra birra. Seamma áigge álggahuvvui maiddá mišunerembargu, mas ulbmilin lei oččodit sápmelaččaid risttalašvuhtii. Sápmái sáddejuvvoje earret eará miššonearat ja eará virgeolbmot geaid bargu lei risttalašvuoda sága ja vuoiŋŋa juohkit. Girku ovddasteaddjit bargagohte sámi árbevieruid vuostá dien áigge, muhto seammás maiddá čoaggigohte dieđuid sámiid árbevieru birra. 1500-logu loahpas ledje mearriduvvon sierralágan vuogit mo jávkadit sámiid diidaosku, vaikke leige beroštupmi daid čoaggigoahtit (Hirvonen 2018: 18-19).

Vuokko Hirvonen (2018: 19) čállá ahte sápmelaččat adde dieđuid boares diiddaid ja

árbevieruid birra, mat fas adnojuvvoje sin vuostá dikkiin. Dát dagahii ahte sámít eai šat báljo duostan addit dieđuid ja dan maŋjel šadde várrogasat.

1700-logus álggahuvvui maiddái Dánmárku-Norggas mišunerenproseassa sámiid vuostá mas ulbmil lei ahte sámít galge risttalaččat šaddat. Dát mielddisbuvttii ahte Norgga bealde maiddái čoaggigohte dieđuid sámí kultuvrras ja oskku birra (Hirvonen 2018: 30).

Hirvonen (2018: 32) earret eará čállá ahte Knud Leem almmuhii 1767:s *Beskrivelse over Finmarken Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse*, masa earret eará lei čohkken diidaosku birra.

Gaskamutto 1800-logu šaddagođii vel eanet beroštupmi dokumenteret sámiid njálmmálaš árbevieruid. Ohcejoga girkohearrá Anders Andelin čálii ja čohkkii gihppagačča *Mainačak ja Sädne-vadjasak Ocjogast čoggijuvvum*, masa lei earret eará 51 sátnevádjasa čoaggán (Hirvonen 2018: 65-66). Dološ sátnevádjasiid lea maiddái Jens Andreas Friis čohkken, ja 1856:s almmuhii Friis vuosttaš sámegillii almmustuvvan máinnas- ja muitalusčoakkáldaga, mas earret eará ledje 20 sátnevádjasa ja 30 árvádusa. Girjji namma lei *Lappiske sprogprøver. En samling af Lappiske Eventyr, Ordsprog og Gaader med Ordbog* (Hirvonen: 66-67).

Dan maŋjel leat earret eará Just Qvigstad almmuhan girjji *Lappische Sprichwörter und Rätsel*, masa lea čohkken earret eará 760 sátnevádjasa (Utsi 1998: 22).

Sámi máidnasiid beakkán čoaggi Just Knud Qvigstad oaččui veahki sápmelaččain Isak Sabas ja Anders Larsenis čohkket dáid muitalanárbevieruid (Hirvonen 2018: 69). Qvigstad čohkkii sátnevádjasiid 1880-1920 áigodagas, ja son čálii daid mearkkašumiid duiskagillii. Muhtin sátnevádjasiin ii leat čilgehus maid Qvigstad čohkkii. Earát geat maiddái leat čohkken ja almmuhan sátnevádjasiid ja diiddaid leat Jens Otterbech 1920`s, ja Konrad Nielsen 1926-1929`s. Friis, Nielsen ja Fokstad čálle fas sátnevádjasiid mearkkašumiid dárogillii (Sara 2009: 6). Vuokko Hirvonen (2018) čállá iežas guorahallamis ahte dakkár historjjálaš čohkkemat eai leat leamašan sápmelaččaid váras, muhto baicce leat adnon stivret, koloniseret ja dokumenteret sápmelaččaid ja sámí árbevieruid. Dáid čohkkenbargguid ektui sáhtta lohkat ahte máilbmi lea girjái, danin go dát barggut leat šaddan sápmelaččaide hirbmat mávssolaččat otná beavve, mat leat leamašan mielde seailuheame sámí njálmmálaš árbevieruid.

Kolonisttat ja earát geat čohkken leat dáid árbevieruid leat leamašan mielde seailuheame sámí máttuid árbbi, ja nanneme sámí girjjálašvuoda.

3 Teorehtalaš lahkonanvuohki

Dán masterčállosii lean välljen *álgoálbmot metodologiija, kulturipmárdus, sámi gulahallanvuogit* ja *sámi estetiikka* teorehtalaš lahkonanvugiid, daningo daid teoriijaid lei lunddolaš välljet vuodđun diidafearániid ja sátnevádjasiid guorahallamii. Rauni Kuokkanen (2009: 62) čállá ahte “sámi njálmmálaš árbevierru lea álbmoga girjjálašvuohta, dat lea maiddái álbmoga historjá vaikko dan hámit ja ovdanbuktinvuogit eai álo sulastahte váldoservodaga oainnuid ja gáibádusaid historjjás”. Sámi njálmmálaš árbevierru veahá spiehkasta majoritehtaálbmoga oainnuin ja njuolggadusain, ja eai dette heive daid rámmaid sisa. Danin lea sámi girjjálašvuođa dutkamii dehálaš čatnat álgoálbmot perspektiivvaid ja jurddašanvuogi, earenoamážit go dutká njálmmálaš árbevieru. Diidafearániid ja sátnevádjasiid guorahallamis leat dát guovddáš áššit, maid ferten váldit vuhtii vai dutkan šaddá ollislaš, ja maiddái dan dihte vai iežan dutkan šaddá juoga ládje dekoloniserenproseassas oasáš.

3.1 Álgoálbmot metodologiija

Dutkosii lei dárbbášlaš váldit álgoálbmot metodologiija oassin teoriijavuodđun, daningo dat speadjalastá sámi lahkonanvuogi go guorahallagohtá sámi girjjálašvuođa. Álgoálbmot teoriijain deattuhuvvojit ja vuhtii váldet sámi árvvuid, perspektiivvaid ja jurddašanvugiid.

“We are the most researched people in the world” lea cealkka maid maori dutki Linda Tuhiwai Smith (2021: 3) dávjá lea gullan álgoálbmogiid lohkame. Son čilge ahte vaikke lea dušše okta kommentára, de lea dán kommentára duogáži čatnasan olu historjá. Dán kommentára mearkkašumi ja duogáža ferte váldit duodalaččat. Earret eará dan lossatvuođa ja badjelgeahččanvuođa mii deaddá dáid olbmuid geat leat dadjan dán kommentára (Smith 2021: 3). Dan seamma lea maiddái Harald Gaski čállán, ahte sámi álbmot lea álohii leamašan dat álbmot geaid eanemusat leat dutkan. Dutkamat eai leat leamašan sámiid eavttuid vuodul, eaige sámi árvvut, eallinoainnut ja kultuvra leat váldon vuhtii. Gaski čilge viidáset ahte viimmat lea dát vuoigja rievdagohtán, ja viimmat sápmelaččat leat ieža dutkagohtán iežaset eavttuid ja árvvuid vuodul (Gaski 2013: 115).

Lill Tove Fredriksen (2015: 34) čilge ahte álgoálbmotdutkan leat daid mañemus áiggiid bargagohtán dan guvlui, ahte dutkit galget sáhttit váldit saji ja geavahit iežaset kultuvrra ja máhtu akademijjas. Fredriksen čállá ná: “dekoloniseren lea guovddáš doaba go giedahallá

álgoálbmotperspektiivva, - kulturmáhtu, -metodologiija ja -paradigma ovddideami akademijás” (Fredriksen 2015: 34).

Álgoálbmogat leat áiggiid čađa álgán iežá čadahit dekoloniserenproseassa iežaset dutkamiid vuodul, go leat hábmegoahtán ja huksegoahtán álgoálbmotmetodologiija. Maoridutki Linda Tuhiwai Smith (2012: 3) lea okta dain gii lea čállán ja guorahallan álgoálbmotmetodologiija. Su girji *Decolonizing methodologies. Research and indigenous peoples* almmuhuvvui vuosttaš geardde 1999:s. Smith (2012 : 41) čilge ahte dutkanhistorjjá teoriijat, dutkanvuogit, metodavuogit ja movt historjjálaš dutkangažaldagat leat hábmejuvvon. Daid ferte kritihkalaččat guorahallat go dat leat koloniserejuvvon, ja ahte daid ferte dekoloniseregoahtit álgoálbmogiid eavttuid vuodul. Smith čilge viidáset ahte ii dárbbat dan dihte hilgut visot oarjemáilmmi dutkamiid ja teoriijaid. Sáhtta baicce hukset álgoálbmot teoriijaid ja dutkamiid mas bohtet álgoálbmot máilmmigovat, jurddašanduogit ja árvvut ovdan (Smith 2012: 41). Smith čilge maiddá ahte álgoálbmotservodagain leat mitalusat mat čilgejit vuoigatmeahttunvuoda ja koloniserenvugiid álgoálbmogiid vuostá, ja dakkár mitalusat maid leat čatnasan dutkiid dutkanvugiide, dutkamiidda ja dutkiide. Son háliida iežas girjjiin čájehit makkár mearkkašumit álgoálbmotperspektiivvain leat dutkamis, ja geahččaladdat guorahallat mo ja manne dakkár perspektiivvat leat. Smith čilge ahte lea dehálaš guorahallama bidjat álgoálbmotkonteavsttaide (Smith 2012: 3).

Linda Smith (2012: 10) čilge ahte oarjemáilmmi dutkanmáilbmi ii leat álo dohkkehan álgoálbmotdutkiid, go leat dutkagoahtán álgoálbmotkonteavsttaid. Álgoálbmotdutkiit šaddet dakkár gohčoduvvon “insider” dutkit, mas fas šaddá sáhka ahte leago dát dutki luohthahtti go lea “insider”: ahte makkár duogáš, stáhtus, sohkabealli ja politihkalašoainnut álgoálbmotdutkiid leat. Smith čállá viidáset ahte álgoálbmotdutkiit maiddá leat vásihan ahte iežaset servodagat eai leat dohkkehan go álgoálbmotdutkiid dutket sin áššiid. Dasa sáhttet leat mánga siva, earret eará ahte makkár oaidnu oarjemáilmmis lea álgoálbmogiid ektui. Álgoálbmotdutkiit eai leat ožžon luohttamuša, go sis sáhttet leat dakkár agenda čadnon dutkamušii (Smith 2012: 10). Smith čállá ahte dutkanboadus ii čuoze dan gohčoduvvon “outsider” dahje olgguldasdutká. “Outsider” ii dárbbat fátmastit dutkanbohtosa, muhto beassá dušše *geahččat* ja *guoddit* dutkama objeavttaid manjel dutkanbarggu. *Geahčči* adnojuvvo leat dutkanmáilmmis hirbmat positiivvalaš ja neutrála. Go dutki lea insider, ja lea gulleašvuohta dutkama olbmuide, servodahkii ja kultuvrii, de šaddá dutki dohkkehiti ja eallit dainna váikkuhusain maid dutkan buktá (Smith 2012: 138).

Sápmelaččat leat seamma vásihan nugo earáge álgoálbmogat, sihke koloniserema, badjelgeahččama ja olggoštuvvoma majoritehta álbmogis. Sámi girjjálašvuoda Vuokko Hirvonen (1999) lea iežas nákkosgirjjis guorahallan ja čállán sámi nissoniid girjjálašvuoda historjjá birra. Guorahallamis lea son geahčadan mo sápmelaččat, ja earenoamážit nissonolbmot leat áiggiid čađa váldán ruovttoluotta vuoigatvuođaid ja dásseárvvu girjjálašvuoda bokte. Nákkosgirjjis son earret eará lea guorahallan *Jieŋat vulget* čoakkáldagas muhtin divttaid maid Rauni Magga Lukkari lea čállán. Hirvonen čilge ahte Lukkari lea dáid divttaid bokte govvidan makkár koloniserenvásáhusaid sápmelaččat leat vásihan, ja maiddái mo kultuvra ja servodat meroštallá nissonvuoda ja nissoniid leahkima (Hirvonen 1999: 126). Hirvonen čilge Lukkari divttaid earret eará ná:

Válljejuvvon divttat muitalit das, mo sápmelašvuoda mihtilmas iešvuođat, nugo giella ja eará vuoigŋalaš kultuvrra bealit, leat gildojuvvon ja hávkaduvvon. (Hirvonen 1999: 126)

Maiddái Rauni Kuokkanen (2009: 9-10) lea dutkan ja čállán álgoálbmotmetodologiija, dekoloniserema ja álgoálbmot filosofii ja dutkama birra iežas girjjistis *Boaris dego eana*. Kuokkanen čállá ahte álgoálbmogiin galgá leat sadji iežaset dárbbuid mielde ovddidit sin metodologiijaid ja epistemologiijaid. Álgoálbmogat leat máŋgalot jagi rahčan ja geahččalan lámhit dili ahte sin diehtovugiid, máilmmiipmárdusaid ja dulkojumiid biddjojuvvo árvu ja stáhtus (Kuokkanen 2009: 10). Kuokkanen čilge earret eará ahte eamiálbmotperspektiivvat sáhtta oktageardánit gohčodit siskkáldas perspektiivan, ja son čállá ahte:

“eamiálbmotperspektiivvaid buktin dutkanparadigmaide ja oahpahussii leat okta oassi viidát dekoloniserenproseassas” (Kuokkanen 2009: 42). Son earret eará gieđahallá muhtin eamiálbmotperspektiiva beliid ja iešvuođaid, ja mo daid sáhtta geavahit álgoálbmotdiskurssain ja -dutkanparadigmain. Kuokkanen namuha muhtin álgoálbmotperspektiiva beliid ja iešvuođaid nugo ovdamearkka dihte: *Árvvut ja máilmmioaidnu, vásáhus lea diehtu, holisttalaš áddejupmi, kollektiiva olli, kritihkka ja kritihkalaš áddejupmi* (Kuokkanen 2009: 44-47).

Girjjálašvuoda dutki Harald Gaski lea olu dutkan movt akademalaš máilmmis sáhtta vuhtii váldit sámi eallinoainnuid, árvvuid ja kultuvrra. Son lea olu dutkan earret eará luođi, luohtedajahusaid ja lyrihka, mas son lea guorahaladettiin deattuha ahte duogášmáhttu kultuvrii ja gillii dárbbahuvvo go galgá gieđahallat sámi perspektiivvaid girjjálašvuodas. Gaski lea iežas magistardási dutkosis *Med ord skal tyvene fordrives: om samenes episk poetiske diktning*, earret eará dutkan dološ sámi divttaid mas lea kulturhistorjjálaš ja

giellamáhtu diehtaga deattuhan ja geavahan vuodđun sajáiduvvan girjjálašvuodadieđa analysavugiin (Gaski 1993: 9). Son čállá dutkosis ahte eará álbmotdutkan dávjá leat gieđahallan sámi teavsttaid dakkár árvvoštallaneavttuid vuodul maid sámiet ieža eai livčče deattuhan. (Gaski 1993: 12) Harald Gaski lea iežas dutkanbargguin geahččan ja dutkan sámi perspektiivvas, ja son lea earret eará dutkan siskkáldas kulturáddejumi ja man dehálaš giellamáhttu lea iešguđege sámi teavsttain. Son lea maiddái dutkan sámi estetihka ja movt teorehtalaččat lea vejolaš atnit luohtearbevieru sámi girjjálašvuodas. (Gaski 1993, 1996, 1998, 2007) Dáid teoriijaid čilgen eanet boahttevaš kapihtalosiin.

Álgoálbmotdutki Shawn Wilson (2008: 15) lea iežas girjjis “*Research is Ceremony. Indigenous Research Methods*” čállán ahte dál lea áigi algoálbmotdutkanmiid loktet algoálbmogiid háldui, ja ahte riegeáduvvojit dakkár dutkammat mat leat heivejuvvon algoálbmogiidda. Wilson (2008: 15) guorahallá vejolašvuodaid ráhkadit sierra algoálbmotparadigma, mas ovddida dakkár dutkanproseassa mii fátmasta algoálbmogiid máilmmigova, dábiide ja etihkalaš jáhkuide. Son čilge ahte dakkár algoálbmot dutkanparadigma lea ráhkaduvvon algoálbmot ontologiija, aksiologiija, epistemologiija ja metodologiija vuodul (Wilson 2008: 13).

Girjjálašvuoda dutki Lill Tove Fredriksen (2015: 34) lea iežas nákkosgirjjis “...*mun boadán sin maŋis ja joatkkán guhkkelebbui... Birgenangoansttat Jovnna-Ánde Vesta románatrilogiijas Árbbolaččat.*” viežžan algoálbmotmetodologiija ja algoálbmotparadigma huksehusa inspirašuvdnan go lea teorehtalaš vuodu hábmen, ja lea välljen luohteteoriija dutkosa teoriijavuodđun. Fredriksen čilge earret eará ná: “Áiggošin iežan dutkosiin vástidit Shawn Wilsona áigumušaide, ja viežžat sus jurdagiid ja inspirašuvnna iežan dutkosa teoriijahábmemei.” (Fredriksen 2015: 38). Fredriksen atná luohteteoriija go guorahallá smávva báikegotti máilmmioainnu ja olbmuid gaskavuodaid *Árbbolaččat* románatrilogiijas (Fredriksen 2015: 45). Son lea välljen atnit luohteteoriija daningo luohtearbevierru vuosttamuzžan lea leamašan sámiid iežaset hálddus, ja dat govvida sámi máhttofievrrideami, sámiid eallima ja jurddašeami (Fredriksen 2015: 39). Dat lea earenomáš ahte Fredriksen lea luohteteorijain huksen vuodu teoriijaoasis iežas nákkosgirjjis. Luohteteorijain lea son bidjan iežas dutkosa sámi geahččanguvlui, ja lea maiddái sámi árvvuid vuhtiiváldán. Smith maiddái čilge ahte dutkanteoriijat galggašii ráhkaduvvot ja gávdnot algoálbmogiid iežaset jurddašeami vuodul ja várás. Teoriija mii lea algoálbmogiid perspektiivvain vuodđduvvon sáhtta addit gova das mii lea duohtavuohka, ja teoriija lea maiddái mielde hábmeme makkár metodavuogi

vállje. Dieinna lágiin lea dutkan maiddái vuoruheame ja duođašteame dan eallima maid álgoálbmogat ellet (Smith 2012: 39-40).

Jelena Porsanger (2007: 15) čállá iežas nákkosgirjjis ahte “álgoálbmotmetodologiija váldoulbmil lea geavahit vuodđun álgoálbmoga diehtooahpa, ontologiija ja árvovuogádaga, ja dáhkidit ahte álgoálbmotáššiid dutkamis gudnejahttin, etihkka, vuhtiiváldin, dárbbut ja ávkkálašvuohta gehččojuvvojit álgoálbmoga iežas oainnus.”

Porsanger čilge ahte siskkáldas álgoálbmotdutki guorahaladettiin ohcá dieđuid iežas báikkálaš árbevieru perspektiivvas, go kultuvrralaš duogáš, giella ja gullelašvuohta lea sutnje oahpis. Sus lea máhttu ja ipmárdus dulkot daid dieđuid seammás go vuhtiiváldá báikkálaš etihkalaš árvvuid ja gáibádusaid (Porsanger 2007: 61).

3.2 Kulturipmárdus sámi girjjálašvuođas

Dutkis geas lea kulturipmárdus ja duogáš kultuvrii, sáhtta dutkodettiin siskkáldasat guorahallat ovdamearkka dihte makkár norpmat, gulahallanvuogit, árvvut, ja dovdomearkkat leat. Harald Gaski (1996: 210) čállá ahte dat gávdno dakkár siskkáldas kultuvrralaš koda earret eará luoheteavsttain, maid lea váttis fuomášit dahje dovdat jus ii leat dan mađe konteakstamáhttu luodi dahje teavstta duogáža birra. Dutkis geas lea siskkáldas kulturipmárdus, giellamáhttu ja maiddái máhttu girjjálašvuođa metodain, olaha buorebut dan ollislaš gova girjjálašvuođa dutkamis. Jus dutkis ovdamearkka dihte ii leat nu viiddis máhttu kultuvrra ektui ja dutkánfáttá duogážis, ja ii dovdda ovdamearkka dihte konteavstta muitalusas, máidnasis dahje myhtas, dalle sáhtta kultuvrra siskkáldas koda báhcit ipmirkeahttá (Gaski: 1996: 210). Jus dutki galgá guorahaladettiin ovdamearkka dihte oažžut dan ollislaš mearkkašumi teavsttas, de gáibiduvvo ahte dutkis lea diehtu ja máhttu dan álbmoga siskkáldas eallima birra.

Lill Tove Fredriksen lea earret eará guorahallan *Árbbolaččat* románatriologiijas persovnnaid jurdagiid, jurddašaddamiid ja dadjan vugiid. Son lea geavahan iežas konteakstamáhtu ávkin akademalaččat, ja su iežas máhttu lea viiddidan su dulkonmuni fiktiivva teavstta lohkamis (Fredriksen 2012: 39). Fredriksen lea čielggadan ahte movt *diehtu* ja *máhttu* doahpagat čatnasit su konteavsttalaš dulkonvuodui, ja son lea čilgen ahte sus lea máhttu ja diehtu sámi gulahallanvugiid birra go lea daiguin bajásšaddan (Fredriksen 2012: 39, 51). Go lea sáhka konteavsttalaš máhtus ja kulturipmárdusas, de sáhtta lohkat ahte *máhttu* ja *diehtu* leat

guovddáš doahpagat dain teoriijain sámi girjjálašvuoda akademalaš guorahallanmáilmmis. Fredriksen čilge maiddáid dáid doahpagiid mearkkašumi iežas dutkanbarggus, ja son čállá earret eará ná: “máhttu ja diehtu leat sihke mu kulturádejumii ja konteavsttalaš lahkaneami vuodđu ja mu girjjálašvuodaanalyhtalaš gealbbu vuodđu” (Fredriksen 2012: 52).

Son guhte ii dovdda giela, kultuvrra ja álbmoga nu bures, sutnje šaddá dutkodettiin váttis buktit ollislaš gova dan maid dutkame lea. Gaski čilge ahte lohkki guhte dovda kultuvrra ja servodaga ja geas lea teakstaipmárdus, sáhtta earret eará linnjaid gaskka lohkat teavstta. Lohkki dovda daid kultuvrralaš kodaid, ja teaksta šaddá dego dakkár čiegus gulahallan lohkki ja čáli gaskka gullelašvuoda dihte (Gaski 1996: 205). Go lohkki lohka linnjaid gaskka, ja dovda ovdamearkka dihte oahpes dadjanvugiid, de oážžu son lassi dieđuid teavstta olbmuid ja dáhpáhusaid birra. Lohkkis ja čállis lea dakkár oktavuoha ahte čáli ii dárbbat dadi eambo čilget, go lohkki ipmirda man birra teaksta lea. Sus geas ii leat dat máhttu ipmirdit daid kultuvrralaš kodaid ja gulahallanvugiid, sus báhcet dutkokeahhtá dakkár dehálaš dieđut mat gullet tekstii ja mat dagahit ahte teakstaipmárdus ii šatta ollislaš.

Gaski (1996: 211) dattege maid čilge ahte vaikke lea ovdamunni leat dat siskkáldas dutki guhte dovda dáid kultuvrralaš siskkáldas kodaid luoheteavsttain, sáhtta šaddat čalmmeheapme muhtin dehálaš osiide mat gávdnojit luoheteavsttain go daid galgá dulkot. Son gii lea olgguldas dahje “outsider” dutki sáhtta oaidnit osiid luoheteavsttas eará perspektiivvas, maid earát eai leat fuomášan. Dákkár dutki sáhtta vaikke leat eará guovllu sápmelaš dahje eará álbmoga dutki (Gaski 1996: 212). Gaski oaivvilda ahte galgá árvvus atnit dutki gii dovda siskkáldasat sámi njálmmálaš árbevieru ja máhtta daid siskkáldas kultuvrralaš kodaid, muhto nuppe dáfus sáhtta leat buorin dutkami leat rabas. Sáhtta leat ovdamunni muhtomin oaidnit eará perspektiivvaid, dakkár dutkiin geat eai soaitte dovdat daid siskkáldas kultuvrralaš kodaid (Gaski 1996: 212). Dainna lágiin oážžu dutkanproseassa iešguđetge perspektiivvaid ja nu sáhtta dutkan šaddat mánggabealat.

Lill Tove Fredriksen (2015: 48) čállá iežas nákkosgirjjis ahte konteakstadiet leat guovddáš oasit su guorahallamis, nugo kulturamáhttu ja historjjálaš dieđut mat čujuhit teavstta siskkabeale kontekstii. Fredriksen lea earret eará giellageavaheami ja birgendáidduid guorahallan, mas gávdna teavstta siskkabeale konteavstta, ja son čilge ahte: “giellageavaheamis ihtet teavstta iešguđet dásit ja dakko bokte máilmmioaidnu ja konteaksta” (Fredriksen 2015: 50). Giellageavaheapmái leat ge čadnon buot kultuvrralaš dovdomearkkat ja eallindáiddut, ja das bohtet maiddáid oidnosii makkár láhtten- ja gulahallanvuogit gávdnojit sámi girjjálašvuodas.

Rauni Kuokkanen (2009: 52) maiddái čilge ahte gielas lea earenoamáš mearkkašupmi álgoálbmot dieđu ektui, dainna lágiin ahte giella lea mielde hukseme mo olmmoš oaidná ja vásiha máilmmi ja eallima, ja mo gulahallat sániid bokte. Kuokkanen čilge ahte:

Dasa lassin dihto ealáhussii dahje árbevirolaš bargui gullevaš sánit sisttisdollet “jaskes” dieđuid. Doahpaga sisdoallu sáhtta leat oassin dan árbevirolaš máhtus masa dat guoská. (Kuokkanen 2009: 52)

Kuokkanen čilge ge ahte juohke gielas leat dehálaš sánit mat čilgejit ja čujuhit dan giela ja servodaga dehálaš áššiide ja eallinvugiide. Dakkár sánit mat gullet dán giela kultuvrii, eallimis ja birgenvuogis (Kuokkanen 2009: 52). Dutkis lea ovdamunni ipmirdit daid siskkáldas kultuvrralaš ja gielalaš dieđuid teavsttain, go dovdá giela ja máhtta čilget maid dat “jaskes” dieđut sániin sisttisdollet. Harald Gaski (1996: 216) čállá ahte sámegeielas gávdno hirbmat rikkis terminologiija earret eará bohcco- ja muohttaga namahusain. Gaski čilge viidáset ahte gávdno okta dikta Nils Aslak Valkeapää`s dahje Áillohaččas, mas leat iešguđetge bohconamahusat mat čilgejit bohcco hámi, guolggá ja agi. Dát dikta gávdno “*Beaivi áhčážan*” nammasaš girjjis, ja dikta lea sullii čieža siiddu guhku. Gaski čállá ahte dat gáibiduvvo earenoamáš giellamáhttu jus galgá máhttit dulkot dán divtta.

Dan maid Gaski maiddái oaivvilda lea ahte kulturipmárdus gáibiduvvo jus galgá máhttit divtta dulkot, go son earret eará čilge ahte dát dikta lea hábmejuvvon gráfalaččat dego eallu mii lea oktan guođoheddjiin johtime. Gaski čállá ahte dán divtta lea veadjemeahtun jorgalit eará gielaide, danin go divttas gávdnojit dakkár sánit ja giellamáhttu, maid ii sáhte jorgalit eará gielaide (Gaski 1996: 216).

Harald Gaski (1998: 33) čilge *Den hemmelighetsfulle teksten* artihkkalis ahte mo luohhteteavsttaid sáhtta guorahallat etnokritihkalaččat, go deattuha kultuvrralašvuođu teavsttain ja go linjjáid gaskka lohká. Gaski geavaha sáni *ethnocritism*, maid Arnold Krupat lea čilgen go lea bargan Amerihká eamiálbmot teavsttaiguin. Go etnokritihkalaččat guorahallá, de ferte ovdamearkka dihte luohhteteavsttaid guorahallat eanet kultuvrralaš lahkonaivugiin ii ge sáhte dušše girjjálašvuođa analyhtalaš metodain guorahallat, muhto das bohtet guktot perspektiivvat oidnosii (1998: 33). Gaski joatká čilget ahte son dulko árbevirolaš teavsttaid sámi kulturipmárdus vuođul, mas árbevirolaš ipmárdus ja dovdomearkkat bohtet ovdan, seammás go deattuha ahte geahččala čađahit dakkár analyhtalaš ovdanbuktima kultuvrra olggobeallohkkiide (Gaski 1998: 35). Kulturipmárdus guoská sámi girjjálašvuođa dutkamii, mas earenomážit sáhtta guorahallat sámi eallima, máilmmigovaid,

giela ja kultuvrra girjjálašvuodas. Dasa de maiddá čatnasit sámi gulahallanvuogit, mas čielgasit bohtá ovdan makkár jurddašan- ja birgenvuogit sámiin leat.

3.3 Sámi gulahallanvuogit

Álgoálbmotgeahčastagain dahje perspektiivvain addet sámi gulahallanvugiid vejolašvuodaid teakstaguorahallamis gávdnat konteksta- ja kulturipmárdusa go guorahallá girjjálašvuoda. Lill Tove Fredriksen (2018:12) lea earret eará guorahallan sámi gulahallanvugiid ja kontekstaáddejumi sámi girjjálašvuoda teavsttain, ja son čállá ahte “sámi girjjálašvuodas ihtet dakkár gulahallanvuogit mat šaddet estehtalaš gaskaoapmin sámi girjjálašvuodas”. Sáhtta lohkat ahte sámi jurddašan- ja gulahallanvuogit leat čatnasan kultuvrii, ja dieinna lágiin lea mearkkašahhti ahte Fredriksen lea sámi girjjálašvuodas guorahallan ja lokten daid álgoálbmotperspektiivii. Lill Tove Fredriksen lea iežas nákkosgirjjis čilgen iešguđetlágan dadjanvugiid maiguin ii daja áššiid nu njuolga, earret eará doahpágiid “*geažidit, beasadit, bonjastit, garvit, garvvašit, mohkahallat, mohkastit, mohkkasit ja vanahallat*” (Fredriksen 2015: 68). Nákkosgirjji guorahallamis Fredriksen čilge Harald Gaski teorija, mas Gaski lea muitalan sámi árbevirolaš gulahallanvugiid NRK Sápmaí:

Sámiid gaskkas leat mánggalágan gulahallanhámit mat deattuhit vuollegašvuoda eanet go dan ahte leat njuolgočoalat, muhto dat hámit leat dál nuppástuvvamin. (Gaski bájuhuvvon Fredriksen 2015: 94)

Fredriksen čilgen ahte sámi girjjálašvuodas leat gulahallanvuogit geavahuvvon iešguđetge dilálašvuodain, ja leat oassin earret eará nanneme olbmuid siidaguoibmeoktavuodaid dahje konflikttaid garvime olbmuid gaskka. Dat leat dakkár birgengoanstat olbmuid gaskka ja maid olbmot atnet birgen dihte (Fredriksen 2015: 68). Dát lea mu mielas hui dehálaš go guorahallá sámi girjjálašvuoda, ja danin háliidan geahčadit iežan dutkamis earret eará ahte movt sátnevádjasiid oktavuodas leat gulahallanvuogit adnon sihke bargguid- ja sosiála eallimis, ja mo dat doibmet.

Johan Ante Utsi (2018) lea iežas masterčállošis guorahallan sámi gulahallandovdomearkkaid sámi journalistihkkaoahpus, ja son čilge ahte sápmelaččain leat mánga gulahallanvuogi, ja ahte dat adnojuvvojit iešguđetge ládje ja sierralágan oktavuodain (Utsi 2018: 93). Son lea earret eará jearahallan ja guorahallan sámi gulahallandovdomearkka doahpágiid: “*geažuhit, garvit, govahallat, mohkohallat, beasadit, njulget, lasihit, dájuhit, nárridit, gáveldit, njálmmastuhttit, čavggahit, njuolgočoalli, bonjastit, guoktiluššat, njálggistit, snoallat,*

hermet, hupmat árvvohemiid, ja čuohcalit” (Utsi 2018: 46-47). Utsi oaivvilda ahte vaikke gávdnojit mánjga gulahallanvuogi, de eanas sámi gulahallandovdomearkkain ovddastuvvo vuollegašvuohta. Son deattuha ahte soabalašvuohta ja bisuhit ráfi lea ulbmil sámi gulahallandovdomearkkaid gulahallamis (Utsi 2018: 94).

Sápmelaččain lea dábálaš leamašan čájehit jávohemiin vuostehágu, dahje go ii leat mielas juoga masa. Dalle dihtet eará sámit ahte ii oro mielas juoga man áššái. Dácča kultuvrras gávdno sátnevájas *“den som tier samtykker”*, mii mearkkaša sámegillii ahte don ovttá oaivilis go leat jávoheapme (Johnsen 2017: 23-24). Dát sátnevájas čájeha makkár erohusat gávdnojit earret eará sámi ja dárú gulahallanvugiin, ja ahte dat sáhttet vuostálagaid mannat.

Munnje lei lunddolaš váldit oassin kulturipmárdusa ja sámi gulahallanvugiid teorijai, daningo go analysaoasis boadán geahčadit dáid lagabui iežan dutkanfáttá ektui. Sámi njálmmálaš árbevierus leat earret eará diiddat ja sátnevádjasat dakkár dadjanvuogit ja birgengoansttat maid sáhtta atnit go háliida juoga man ulbmila ovddidit, muhto ii hálit dattege leat njuolgočoalli ja dadjat áššiid nu movt leat.

3.4 Sámi estetihkka

Válljejin iežan masterdutkanvuohtas váldit estetihka oassin teorijain, dan dihte go estetihka geahčastagain ja buohtastahttimiin oaidná man dehálaš dat lea ahte álgoálbmogiin lea iežaset metodologiija. Sámi máilmmioaidnu, máhttu ja ipmárdus ihtá čielgasit oidnosii go estetihka guorahallá sámi girjjálašvuođas ja njálmmálaš árbevierus. Estetihkka lea árbevirolaččat gehččojuvvon dego neutrálan, mii ii čatnas makkárge politihkalaš oainnuide ja beliide servodagain, muhto manjit áiggi leat olbmot hástalan dán oainnu ja álgán geahččat estetihka veahá eará čalmmiiguin. Estetihkka lea čatnasan dasa makkár árvvut, norpmat ja láhttenvuogit álbmogis leat (Kuokkanen 2004: 92). Dat lea čielga erohus makkár oainnut iešguđetge servodagain ja kultuvrrain leat, go lea sáhka earret eará estetihka birra.

Kuokkanen (2004: 92-93) čállá ahte estetihka doahpaga leat historjjálaččat ja politihkalaččat geavahuvvon kolonisttalaš ja rasisttalaš vugiin, veardidit čábbodaga álbmogiin ja kultuvrrain. Dat fas lea mielddisbuktán ahte álbmogat ja kultuvrrat leat veardiduvvon estetihka bokte, ahte makkár álbmogiin lea alla árvu, ja makkár álbmogiin lea unnán árvu.

Historjjálaččat leat stuora servodagat ja majoritehtaálbmogat stivren dat mii estehtalaččat lea fiinnis, ja ráhkadan gova das mii galgá leat ideála ja čáppat sin iežaset kultuvrra ektui. Dávjá

leat ráhkadan dakkár ideálaččat ja govaid gosa sápmelaččat eai heive, ja dieinna lágiin lea estetihkka čatnasan koloniserenpolitihkkii. Dan sáhtta vuohttit earret eará sámegiela historjjás, ja maiddá movt oarjemáilmmi dutkit leat luođi guorahallan ja árvoštallan. Karl Bernhard Wiklund čálii 1906:s girjjistis sámi luođi birra. Wiklund (1906: 8) čállá *Lapparnas song och poesi* nammasaš girjjis earret eará ahte luođis lei hirbmat váttis gullat erohusa melodiija nohtain, ja ahte luohti sáhtii vaikke man guhka čuodjat variašuvnnaid haga. Luođi intonašuvdna lei moivvas, eahpesihkar ja billahuvvá dainna go njunnevuolástit go juiget. Wiklund (1906: 8) čállá viidáset ahte sápmelaččain lei heajos musihkkabeallji, ja ruottelačča bealljái ii lean makkárge erohus go sápmelaš juoigá. Wiklund gii ieš lei ruottelaš, mieđiha ahte ruottelaččat eai atnán luođi mánge vearan ja ahte sin bealljái dat ii čuodjan čábbát. Vuokko Hirvonen (1999: 123) čállá maiddá ahte oarjemáilmmi olbmot geat leat guorahallan luođi, leat dávjá árvoštallan luođi negatiivvalaččat ja ahte luođis váilo estehtalašvuohta. Hirvonen čállá ná:

Ovdamearkan 1700-logus loahpas sámevuovllus johtán Itáialaš Giuseppe Acerbi čállá mátkegirjjistis juoigamis. Su mielas sámiid juoigan lea dušše biškun ja duollet dálle dat lei nu issoras, ahte son fertii gidde bejjidit suorpmaguin. Su mielas duottar- ja johttisámiin ii leat mánjelágan áddejupmi harmoniijas. (Hirvonen 1999: 123)

Go guorahallá estetihka sámi girjjálašvuođas, de lea dárbbášlaš ahte dutkis lea giella- ja kulturmáhttu vai ipmirda teavsta konteavsta ja giella siskkáldas kodaid. Dan birra lea Harald Gaski (2007) čilgen. Estetihkka guorahallamii lea maiddá dárba ahte dutkis lea kultuvrralaš siskkáldas ipmárdus, man birra čállen ovddit kapihttalit. Harald Gaski (2007: 105) gii olu lea luođi dutkan čilge ahte sápmelaččat leat luođi atnán dakkár gulahallangaskaoapmin, mas gulahallan luođi bokte lea ráddjejuvvon dušše sutnje guhte máhtta dulkot luođi sisdoalu kodaid bokte. Gaski čilge viidáset ahte dát mánjgadásiáddehaddan lea jo historjjálaččat leamašan sámi kultuvrras, mii dáidá leamašan jo koloniserenáiggi, go juoigama dahke vuostálastingaskaoapmin. Dakkár áddehallanvuohki addá vejolašvuođaid sápmelaččaide ipmirdit ollásit mii daddjo dahje čállo kodaid bokte (Gaski 2007: 105). Gaski čilge viidáset mo dáiddalaš giellageavaheapmi lea sámiid gaskka adnon:

Dávjá dán lágan giellageavaheapmi šaddá dakkár dilis gos olbmot dahje álbmogat fertjit kodejuvvon dieđuiguin gulahallat, daningo sii vealahuvvojit dahje sáhttet ránggáštuvvot, (...). Dát lea dáhpáhuvvan historjjálaš sivaide geažil. Dáiddalaš giellageavaheami bokte dološ sámi vuostálaste koloniserema, kulturjávka ja assimilerema. (Gaski 2007: 106)

Rauni Kuokkanen (2009: 105) čállá ahte sámi jurddašeamis etihkka ja estetihkka leaba čadnon oktii. Sáhtta lohkat ahte estetihkka muitala juoga kultuvrra birra ja makkár eallinoaidnu álbmogis lea, ja maid fas sáhtta čatnat álgoálbmot metodologiijai.

Rauni Kuokkanen čállá ná: “čábbodat gáibida dássedeattu, muhto estetihkka boahká ovdan maiddái gudnejahttima prinsihpas: olmmoš sáhtta gudnejahttit iežas ealu coggamiin hámálaš biktasiid go eallu boahká gárdái vuosttaš háve čakčat” (Kuokkanen 2009: 105). Juohke álbmogis dájvá lea dakkár sierralágan oaidnu ahte mo atná ja oaidná dihto áššiid, diŋggaid dahje dilálašvuodaid vuogasin dahje čáppahin, ja dan oainnu álbmoga olbmot dábálaččat juogadit. Dat oaidnu dájvá lea čatnasan kultuvrii, eallinvuohká ja eallinoidnui, gárvvuide, norpmaide ja mo olmmoš lea bajásšaddan, muhto maiddái badjelgeahččamii ja deaddit eará álbmogiid vulos. Harald Gaski čilge ahte “Dáidaga árbevirolaš oassi dakkár kultuvrras mas kollektiivvalaš bealli leamaš guovddážiis, čájehuvvo dáikko bokte ahte oktasašvuolta doalaha kultuvrra eallin” (Gaski 2007: 102). Gaski čilge viidáset ahte dáiddár gii bargá kultuvrra dáiddalaš beliiguin nugo ovdamearkka dihte luđiin, ovddasta ovttá ládje olles álbmoga, ja ahte álbmot lea maiddái das mielde juoga ládje (Gaski 2007: 102). Nie lea maiddái duodjeárbevius. Sápmelaččat lávejit lohkat ahte it don sáhte iežat nammadit duojárin ovdal earát álget du gohčodit duojárin. Dat šaddá dego dakkár kollektiivvalaš mearrádus mas earát dohkkehit ahte duojár oažžu dan gudni guoddit duojára nama go lea čájehan ahte máhtta duddjot. Seamma čállá Lill Tove Fredriksen maiddái juoigi birra:

Sámi servodagas lea estehtalaš árvvus guovddáš sadji sihke duojis ja dáidagis, ovdamearkka dihte son guhte máhtta juoigat, oažžu ánsu das. Estetihkas sáhtta ovddastit kollektiivva oktasaš oainnuid ja vuoiŋŋa (...). (Fredriksen 2015: 125)

Harald Gaski lea vuohkkasit čilgen mo estehtalaš diskursa doaibmá, ja son čállá ná: “estehtalaš diskursa duodái dáhpáhuvvá sámi kultuvrralaš geavahusain (praxis), ja govvidit ahte mis lea terminologiija man vuoddu lea estehtalaš, vaikko vel ii álo leat adnojuvvon danin” (Gaski 2022: 95). Gaski čilge viidáset ahte estehtalaš geavahusaid sáhtta maiddái meroštit doaibmilvuodas ja geavatlašvuodas, ii ge gula dušše dasa mii oppalohká lea gehččojuvvon estetihkkan (Gaski 2022: 95). Sáhtta lohkat ahte estetihkka oasit leat čatnasan dasa mo juoga birge dahje mo juoga doaibmá, ja birgema ja geavaheami bokte šaddá estehtalaš. Nils Oskal (1995: 87-91) lea čilgen mo sámit oidnet ovdamearkka dihte ealu čábbodaga. Son čállá ahte ealu čábbodat ii guoská dušše makkár hearvás bohccos gávdnojit ealus, muhto dasa čatnasit olu eará áššit maiddái. Earret eará čatnasit dasa mo boazoeaiggát bargá ealuin, mo eallu birge ja makkár boazolihkku boazoeaiggádis lea.

Oskal (1995: 91) čilge ahte jus leat olu seammalágan bohccot, nugo ovdamearkka dihte olu

boares, rávža ja bánehis bohccos, de lea eallu fasti. Eallu lea maiddáí fasti jus leat olu nuorra bohccot boares bohccuid ektui.

Jus boazoeaiggádis galgá leat čáppa eallu, de fertejit leat bohccot juohke agis, ja maiddáí olu varrásat. Oskal (1995: 87) čilge maiddáí ahte hearvás bohccot eai leat dušše čábbát, muhto maiddáí ávkkálaččat. Dávjá leat dakkár bohccot mihtilmasat, ja daid bokte sáhttá jođánit fuomášit jus dat hearva bohccot omd. leat váile. Ealu čábbodat lea dasa čatnasan mo eallu eallá ja birge, ja dat mearkkaša ahte juohke bohccos lea juogalágan funkšuvdna, mii váikkuha eará bohccuide ealus. Ovdamearkka dihte birge eallu bures jus leat olu rávis varrásat mat fieskki čullet unnit bohccuide, nugo omd. čearpmahiidda dahje vuotnjaliidda.

Estetihkka lea sátnevádjasiidda maiddáí savvojuvvon gitta, go sátnevádjasat čájehit min giela hearvásvuođa ja gulahallanvuogi. Dat maiddáí čájehit mo olbmot leat máhtuid ja dieduid bokte nevvodan, rávven ja oahpahan boahtevaš buolvvaide birget. Sátnevádjasiid duohken leat olu dulkonvejolašvuodát, ja daiguin oaidná mo sápmelaččat leat stoahkan sániiguin ja maiddáí govvidan ja ovdanbuktán makkár máilmmigovat sápmelaččain leat. Rauni Kuokkanen čállá ge ahte eamiálbmotperspektiivvain mii sáhttit guorahallat áššiid, mas bohtet árvvut, máilmmioainnut, dárbbut ja gažaldagat ovdan (Kuokkanen 2009: 42-43). Iežan analysaoasis áiggun earret eará sámi estetihka geahčastagain guorahallat sámi diidafearániid ja sátnevádjasiid máilmmigovaid ja jurddašemi ektui.

4 Metodalogalaš lahkonanvuohki

Dán kapihttalis ovdanbuvttán makkár dutkanproseassa lean välljen, makkár sajádat mus lea dán dutkosis. Masterdutkosis guorahalan sihke sátnevádjasiid ja diidafearániid, mas kvalitatiivvalaš jearahallamiid bokte lean čohkken materiálad.

Lean välljen guovttelágan guorahallanmetoda go čađahan analysaoasi, dan sivas go lean árvvoštallan ahte diiddaid ii sáhte guorahallat lyrihkkahámis, ja jearahallamiid bokte in ožžon fearániid mat guoskkahedje sátnevádjasiid. Lean árvvoštallan ahte diiddaid ii sáhte lyrihkalaččat guorahallat. Diiddain leat dego dakkár njuolggadusat ja mearkkat, mat earret eará einnostit mo boahtteáiggis sáhtta geavvat. Einnosteamit diiddain čuhcet juoga masa, jus muhtin bargá nuo dahje ná. Danin lean välljen diidafearániid guorahallat narratologijavuogi- ja teoriijaid vuodul, mas earenomážit geahčadan mo fearánis bohtet diiddastallama elemeanttat ja dovdomearkkat ovdan. Lea hui dávjá dáhpáhuvvan ahte go diidda čilge, de bohtá diidda čilgehus fearána dahje mitalusa bokte. Lean jearahallamiid čađa čohkken muhtin välljejuvvon fearániid materiálan, mat guoskkahit muhtin diiddaid ja diidageavaheami. Daid fearániid dasto áiggun dulkot ahte mo diida lea čatnasan dáidda fearániidda. Sátnevádjasiid lean ges välljen lyrihkalaš vuogi ja teoriijaid vuodul giedahallat guorahallamis, mas earenoamážit háliidan sátnevádjasiid fáttá geahčadit. Materiálan lean välljen muhtin sátnevádjasiid mat bohte ovdan jearahallamiid bokte, muhto boadán maiddái namuhit mo dat seamma sátnevádjasat leat girjjálašvuodain čilgejuvvon. Lean árvvoštallan ahte sátnevádjasiid lea vejolaš guorahallat muhtin muddui lyrihkalašhámis, daningo muhtin sátnevádjasat daddjojuvvojit hui pohtalaččat. Dat leat dego dakkár sátnedáidagat maid olbmot leat atnán iešguđetge ládje guovllus guvlui, bearrašis bearrašii.

4.1 Iežan sajádat dutkamis

Linda Smith čilge *insider* dutki kritihkalaš váttisvuohka lea ahte *insider* ferte álohii reflekeret buot osiid dutkamušas, ahte vuhtii váldá etihkalaš beliid dutkamis, ja ahte máhtta kritihkalaččat geahččat dutkosii. *Insider* dahje siskkáldas dutkis fertejit leat vuogit mo dutkosa proseassa, relašuvnnaid, kvalitehta ja riggodaga árvvoštallá kritihkalaččat go čohkke ja analyseregoahtá iežas servodaga dieđuid. Dan seamma dieđusge dahká *outsider* dutki maid, muhto sutnje ii čuoze dutkos seamma ládje, go eai leat iežas servodaga dieđut (Smith 2012: 138, 140). Dán dutkosa ektui lean mun siskkáldas dahje *insider* dutki, daningo lean välljen guorahallat dakkár fáttá mii munnje lea oahpis. Iežan posišuvdna dán dutkosis lea ahte

dovddan sihke giela ja kultuvrra. Mun lean bajásšaddan daiguin ja dat leat munnje leamašan oahppásat mánnávuoda rájes. Sáhtán lohkat ahte dovddan diiddaid ja sátnevádjasiid konteavstta, sániid ja gulahallanvugiid. Guorrasan Lill Tove Fredriksen jurddašeapmái, go čállá ahte “*dát lea mo nu munnje oahpis*” maŋnel go lea lohkan muhtin teakstaosiid. Fredriksen smiehtá ahte leatgo muhtin teakstaosait vuolgán dahje gullet go dat su árbemáhtui, go ii riehta máhte čielggadit manin lea nu (Fredriksen 2015: 77). Go logadettiin lean muhtin amas sátnevádjasiid gávdnan, de lean fuomášan ahte dain amas sámi sátnevádjasiin leat dovdomearkkat dahje mearkkašumit oahppásat munnje. Lean dovdan sátnevádjasa duogáža dahje kulturdovdomearkkaid mat čilgejit sátnevádjasa mearkkašumi, vaikke sátnevájas lea amas leamašan munnje.

Lill Tove Fredriksen čállá ahte: “kulturrádejuvumi, kultuvrralaš sensitivitehta ja diđolašvuoha dutkosa hárrái buktet šattolaš dulkonvejolašvuodaid dutkái guhte vällje dutkat iežas kultuvrii gullelaš fáttáid” (Fredriksen 2015: 78). Dán dutkanbarggus lean välljen guorahallat fáttáid mat leat gullelaš sámi kultuvrii ja árbeviriid, ja sáhtán atnit iežan kulturipmárdusa ja konteavstta máhtu, go guorahalan diiddaid ja sátnevádjasiid. Mun lean ovdamearkka dihte diđolaš mo sámi njálmmálaš árbevierut doibmet, ja mo fáddá juohká ja ovdanbuktá máilmmigovaid sámi servodagas ja kultuvrras. Dutkamii boadán veahkkinn geavahit teoriijaid nugo kulturipmárdus ja sámi gulahallanvugiid, ja čielggadit mo sáhtán leat guorahalli girjjálašvuodas dutkánfáttáid ektui, ja mo čoavdit dutkánfáttá čuolmmaid. Boadán geavahit báikkálaš dieđuid, maid diehtoaddiin oáččun ja maddái eará servodatlaš, kultuvrralaš ja historjjálaš dieđuid dahje gálduid mat leat gullelaš dán fáddái. Go dieđan iežan posišuvnna dán dutkosis, de sáhtán dutkosis atnit ávkin iežan gielalašmáhtu ja kulturipmárdusa, mat leat veahkkinn earret eará láidesteame teavsttaid kontekstii.

4.2 Kvalitatiiva jearahallan

Steinar Kvale ja Svend Brinkmann leaba olu guorahallan kvalitatiivvalaš jearahallama iežaska girjjistis *Det kvalitative forskningsintervju*. Soai čálliba ahte ulbmil kvalitatiivvalaš jearahallamiin lea ahte dain oázžu vejolašvuoda háhkat olbmuid vuđolaš dieđuid, máhtuid ja vásáhusaid dan duohtavuodas mas olbmot leat ja ellet. Jearahallama čađa sáhtá ocat mearkkašumi dain guovddáš fáttáin maid diehtoaddi muitala (Kvale & Brinkmann 2015: 47). Kvale ja Brinkmann (2015: 46) čilgeba ahte dat gávdnojit iešguđetlágan kvalitatiivvalaš jearahallanvuogit ja ovttá jearahallanvuogi gohčodeaba “semistruktuvrralaš

eallinmáilmmijearahallan”. Lean välljen metoodan dán jearahallanvuogi iežan dutkosii, danin go dat ii leat ollásit čadnon dakkár fásta struktuvrraide, nugo ovdamearkka dihte dakkár struktuvrralaš jearranskoviide mas buot gažaldagat leat ovdagihtii plánejuvvon.

Semistruktuvrralaš eallinmáilmmijearahallan ii dattege leat áibbas rabas jearahallanvuohki ge, muhto diehtoaddi galggašii atnit dan dego lunddolaš árgabeaivválaš ságastallan. Dat mii lea erohus lunddolaš ságastallamis lea, ahte jearahalli muhtin muddui stivre ja mearrida ságastallama ja jearahallanvuogi. Dat lea belohakkii rabas ja belohakkii strukturerejuvvon jearahallan. Ulbmil semistruktuvrralaš eallinmáilmmijearahallamiin lea oažžut ipmárdusa diehtoaddi perspektiivvaide fáttáid ektui, dahje ipmárdusa árgabeaivválaš áššiiguin. Dán jearahallanvuogiin oahpásnuvvá jearahalli diehtoaddi eallinmáilbmái, ja earenoamážit ohcá mearkkašumi fenomenaid dulkomiidda maid diehtoaddi čilge (Kvale & Brinkmann 2015: 46).

Jearahallamiin lean ráhkadan dakkár jearranskovi, maid lean hábmen nu ahte jearahallamis maiddá šaddá veahá rabas ságastallan. Háliidan ahte diehtoaddi galgá beassat lunddolaččat ságastallat fáttá birra, dego livčče dábálaš árgabeaivválašságaid ságastallame muhtimiin. Jearranskovi lean juohkán njealji oassái, masa lean lasihan veahkkegažaldagaid. Dan njealji oasis leat álggahanoassi, diiddat, sátnevádjasat ja loahpahus. Jearahallamis háliidan diktít veahá diehtoaddi stivret ságastallama, muhto anán veahkin veahkkegažaldagaid jus ságastallan ii oro manname nu njuovžilit. Kvale ja Brinkmann (2015: 141) čálliba ahte lea dárbbalaš ahte jearahalli dovdá fáttá, vai máhtá jearrat áššáigulleaš jearaldagaid fáttá ektui, ja vai šaddá relevánta ságastallan mas guovddáš áššit ilbmet. Iežan dutkosa ektui lea ovdamunni go fáddá lea oahpis munnje, ja máhtán ovdagihtii oalle bures sihke diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheami. Sáhtán dan ektui de jearrat dakkár gažaldagaid mat vástidit iežan dutkosa dutkančuolmmaide Kvale ja Brinkmann (2015: 55) maiddá deattuheaba ahte vaikke jearahalli diehtá olu fáttá birra, de kvalitatiiivvaš jearahallamiin galgá jearahalli leat vuostáváldi iige sáddejeaddji. Jearahalli ii galgga iežas oaiviliid mitalit, vaikke son diehtá olu ovdalaččas. Ságastallanoktavuođas galgá jearahalli ovttas diehtoaddiin buvttadit jearahallandieđuid, ja mat earret eará sáhttet sisttisoallat gielalaš, pragmáhtalaš, kontekstuálalaš ja narratiivvaš dieđut (Kvale & Brinkmann 2015: 36).

4.3 Diehtoaddit ja dutkanmateriála

Mun lean jearahallan vihtta muitaleddji geat leat Guovdageainnu guovllus eret. Sii leat iešguđege bargguid doaimmahan eallimis, nugo earret eará boazodoalus, eanandoalus ja guolásteamis. Dán dutkosis lean mun välljen iežan muitaleddjiid gohčodit diehtoaddin, daningo jearahallamiid bokte leat diehtoaddit juogadan dieđuid, vásáhusaid ja fearániid muinna. Lean dihtomielalaš leamašan dainna ahte sin gean lean jearahan, eai galgga doaibmat dego objeaktan dán dutkosis. Sii eaige leat dušše oasseváldit dutkosis, muhto sii baicce leat mielde ovttas muinna hábmeme dán dutkosa. Álgoálbmogat leat šaddan vásihit ja gierdat ahte eará álbmogat leat dutkan sin árbevieruid, máhtuid ja dieđuid, nu ahte álgoálbmogat eai ieža leat beassan mearridit mo dutkosiin bargat sin eavttuid vuodul. Linda Smith (2012: 58) čilge ahte historjjálaččat leat dutkit viežžan ja suoládan máhtuid ja dieđuid álgoálbmogiin, maid fas leat atnán álgoálbmogiid vuostá. Dat leat dakkár dutkammat leamašan main leat dakkár miellagáttut, mas oamastit alcceseaset álgoálbmogiid máhtuid ja dieđuid. Oarjemáilmmi dutkit ja dutkosat leat mearridan geas lea riekti daidda máhtuide ja dieđuide, ja geas lea riekti daid dutkat. Lea hirbmat dehálaš vuhtii váldit diehtoaddiid ja addit sidjiide dan gudni, ja rievtti mearridit mo ja mainna lágiin atnit materiálaid maid leat juogadan. Iežan diehtoaddiid haga ii livčče dát dutkos šaddan, go sii leat juogadan dehálaš ja mávssolaš dieđuid sámi njálmálaš árbevieru birra. Sii leat mielde dán dutkosa hábmeme, go leat juogadan sin vásáhusaid ja máhtu fáttá birra. Lean välljen čadahit semistrukturerejuvvon eallinmáilmmijearahallamiid diehtoaddiiguin, ja jearahallamiid bokte lean čohkken dieđuid dutkanfáttá čuolmma ektui, mas divttán diehtoaddi ovdanbuktit iežas vásáhusaid fáttá ektui. Jearahallamiid bokte muitaledje diehtoaddit eanas diiddastallama birra ja dakkár muitalusaid ja fearániid mat čilgejit diiddastallama. In ožžon nu olu dieđuid sátnevádjasiid birra go ledjen sávvan, muhto diehtoaddit muitaledje muhtin sátnevádjasiid maid háliidan guorahallat dán dutkosis. Diehtoaddiid muitaledje olu muitalusaid jearahallamis, muhto dán bargui lean välljen dakkár muitalusaid mat hui vuohkkasit čilgejit diiddaid mearkkašumi. Vuosttaš diehtoaddi lea dáhtton leat anonyma, ja lean vuhtiiváldán su sávva. Son lea suovvan almmuhit iežas agi, ja son lea 83 jagi boaris. Mun boadán diehtoaddi gohčodit anynyman. Anonyma diehtoaddi čilgii munnje sihke diiddaid ja sátnevádjasiid birra, ja mun lean guorahallan ovtta fearána ja ovtta sátnevádjasa, maid anonyma diehtoaddi lea muitalan. Nubbi diehtoaddi namma lea Bánni Piera Ole Heandarát, dahje Ole Henrik Gaino. Son lea 83 jagi boaris ja orru Láhpoluobbalis. Ole Heandarát muitalii olu diiddaid birra, earret eará mánáidbajásgeassima oktavuodas. In šaddan buot dáid diiddaid váldit mielde dutkosii, muhto son muitalii fearána maid lean analyseren. Goalmmát diehtoaddi lea Šelgon Juhana Juhan

Aslat, dahje Johan Aslat Gaup. Son lea 73 jagi boaris, ja lea Mieronis eret. Johan Aslat čilgii munnje muhtin diiddaid ja sátnevádjasiid, maid lean váldán mielde čállosii. Njealját diehtoaddi lea mu siessá Jusse Niillasa Niillasa Elen Inga, dahje Elen Inga Eira Sara. Son lea 69 jagi boaris, ja lea Mázes bajásšaddan. Elen Inga muitalii sihke olu diiddaid ja sátnevádjasiid birra, ja son earret eará diđii hui olu šiela birra. Lean guorahallan sátnevádjasa, maid son lea muitalan ja čilgen. Viđát diehtoaddi lea Ántta Johana Máhte Elle Maret, dahje Ellen Marit Sara Oskal. Son lea 66 jagi boaris ja orru Heammogiettis. Elle Maret maiddái diđii olu diiddaid ja sátnevádjasiid birra, ja lean guorahallan ovttá sátnevádjasa maid son muitalii. Lean masterbarggu dieđihan Norgga dutkandáhta guovddázii, go lean diehtoaddiin jearahallan dieđuid ja vásahuaid diiddaid, fearániid ja sátnevádjasiid birra. Norgga dutkandáhta guovddáš galgá diehtoaddiid dieđuid suodjalit, ja sihkarastet ahte dieđut meannuduvvot etihkalaččat ja diehtoaddiid gáibádusaid vuodul (NSD - Norsk Senter for Forskningdata 2022).

Dán dutkanbarggu oktavuodas lean mun jearahallan diehtoaddiin, ahte maid sii dihtet diiddaid ja sátnevádjasiid birra. Álggos jearahallen maid diehtoaddit dihtet diiddaid birra ja makkár diiddaid sii dihtet čilget. Diehtoaddiin ledje olu diiddat maid čilgeje mo sápmelaččat leat atnán daid iešguđetge dilálašvuodain ja oktavuodain, muhto in boađe geavahit dutkosii visot diiddaid maid čilgeje. Diehtoaddit čilgedettiin diiddaid vel muitaledje iešguđetge fearániid mat gusket daidda diiddaide. Diehtoaddit muitaledje sullii njealjelogi fearána, mat govahalle diiddaid. Dán dutkosa lean mearridan ráddjet dainna lágiin ahte in leat välljen váldit mielde dakkár diiddaid maid diehtoaddit dušše leat čilgen čilgehusa mo diida lea leamašan anus, ja makkár oktavuodain daid leat atnán. Lean mearridan ja välljen dutkosii váldit mielde dušše daid diiddaid maid diehtoaddit lasihedje fearániid, maid de boađán guorahallat. Diehtoaddit eai muitalan lihka olu sátnevádjasiid birra, go dan maid ledjen jurddašan. Sii muitaledje olu sátnevádjasiid maid girjjálašvuodas gávdná, muhto ledje maiddái muhtin maid eai lean oahppásat. Sii muitaledje dakkár sátnevádjasiid maid in gávdnan girjjálašvuodas. Analysaoasis boađán eanemusat deattuhit ja guorahallat diidafearániid. Lean välljen guorahallat guokte diidafearána, maid diehtoaddit muitaledje. Sátnevádjasiid guorahallan ii šatta lihka stuoris, muhto das lean maiddái välljen guorahallat guokte sátnevádjasa maid diehtoaddit muitaledje. Lean mearridan ráddjet dutkosa dainna lágiin, ahte välljen dušše guokte diidafearána ja guokte sátnevádjasa.

4.4 Narratologijja mas fáddá guovddážiis

Girjjálašvuoda dutki H. Porter Abbott lea girjjálašvuodas guorahallan narratiivva teoriija girjjistis *The Cambridge Introduction to Narrative*, maid moddii lea ođasmahtán ja almmuhan. Abbott (2021: 1-2) čállá girjjistis ahte mii ráhkadit mitalusaid beaivválaččat, ja mitalus hábmejuvvo go sániid bidjat oktii. Narratiiva lea adnon ja ovdanbuktojuvvon measta juohke kultuvrras ja servodagas, ja narratiiva gávdno juohkelágan šáŋŋervariašuvnnain mat gullet girjjálašvuhtii. Dakkár šáŋŋeriin mii vuordit ahte mitalus ovdanbuktojuvvo, ja ahte dat addá struktuvrra šáŋŋerii. Rolf Gaasland (2017: 21) čilge *Fortellerens hemmeligheter*. *Innføring i litterær analyse* girjjistis doahpaga narratologijja, ahte dat lea oahppu mitalusaid birra, mas son earenoamážit deattuha ahte narratologijja lea: oahppu mitalusa sisdoalu birra, ja oahppu áigerelašuvnnaid birra mat gullet diskursii ja mitalussii. Narratologijja doaba sáhtášii leat dakkár čoakkáldatdoaba mii heive visot dáidda guorahallanmetodaide maid Gaasland čilge girjjistis. Gaasland (2017: 21) čilge viidáset ahte ođđaáigásaš narratologijja sáhtá sirret mitalusa ja mitalusa diskurssa. Dan sáhtá sirret dainna lágiin ahte mitalusas lea dakkár dáhpáhusráidu, mii dáhpáhuvvá muhtin viissis áiggis, ja mas leat viissis oasálaččat mielde. Guorahaladettiin diidafearániid háliidan geahčadit mo mitalusa diskursa lea hábmejuvvon, ja mo fáddá ovdanbuktojuvvo mitalusa bokte. Dasa boadán geavahit narratologijja teoriijaid ávkin, ja lassin anán iežan kultuvrralaš ja gielalaš máhtu veahkkin. Čiekŋudan diidafearániid fáttáide ja mearkkašumiide, mas maidái geahčadan ahte mo sámi máilmmigovat bohtet ovdan.

Abbott (2010: 90) čilge ahte lohkki gii teavstta lea lohkame, dájvja geahččala ohecat dakkár sensibiliatehta mii čilge mo mitalus lea huksejuvvon, makkár áigumuš teavsttas lea ja mo dan sáhtá dulkot. Abbott gohčoda dakkár lohkki implisihtta čállin, mii logadettiin dulko teavsttaid ja vuordá ahte teaksta galgá leat doallelaš ja ollislaš. Implisihtta čállii ii leat mitalusa mitaluaddji dahje teavstta čállii, muhto dájvja sáhtá teavstta čállii aŋkke mannat implisihtta čállii geahččanguvlui. Lohkki ráhkada iežas implisihtta dovddu ja jurdagiid mitalusas (Abbott 2021: 90-91). Dat gávdnojit iešguđegelágán vuogit mo lohkat ja dulkot mitalusaid. Lea dehálaš vuhtiiváldit muhtin osiid, mat leat guovddážiis go guorahallá ja dulko mitalusaid. Abbott (2010: 108-112) lea čilgen muhtin narratiiva lohkanvugiid, ja son earret eará čilge *intentionála lohkama* ja *symptomáhtalaš lohkama*.

Intentionála lohkan lea go geahččá iešvuodaid teakstaosiin, ja movt teaksta lea oktii hábmejuvvon ollislaččat. Dán lohkanvuogis lea implisihtta čállii guovddážiis, go das navdojuvvo ahte lea dakkár kreatiivvalaš sensibiliatehta mii lea mitalusa duogážiis. Abbott

čilge kreatiivvalaš sensibiliatehta ná: “That sensibility has selected and shaped its events, the order in which they are narrated, the entities involved, the language, the sequence of shots” (Abbot 2008: 108). Intentionála lohkama vuodul veardida lohkki sihke mitalusa ollisvuoda ja mo teaksta lea doallelaš. Go lohkki jurddaša ja árvvoštallá mitalusa iešvuodaid, de sensibiliatehta guoskkaha visot daid iešvuodaid mat leat mitalusa siskkobealde. Dalle lea lohkki dihtomielalaš go mitalusa lohká (Abbott 2010: 108).

Symptomáhtalaš lohkan ii geahča teavstta seamma eavttuiguin go implisihhta čáli, mii guoskkaha visot elemeanttaid mitalusas. Go symptomáhtalaččat lohká, de gieđahallá mo dulkot symptomáhtalaččat dat mii lea olggobealde mitalusa. Symptomáhtalaš lohkan lea go teavstta bidjá kontekstii dahje rámma sisa. Dat sáhttet leat dakkár rámmat nugo ovdamearkka dihte psykologalaš, feministtalaš, kulturmaterialisttalaš, ja nu ain viidáset (Abbott 2010: 110-112). Sihke intentionála lohkama ja symptomáhtalaš lohkama vuoddu lea lahkonit dan ulbmila mii bohtá mitalusa duogázis. Dan ulbmila sáhtta gávdnat implisihhta čállis, teavstta čállis dahje dan kultuvrra siskkobealde gos čáli lea eret (Abbott 2010: 112). Dát lohkanvuogit addet vejolašvuoda guorahallat mitalusaid sihke olggobealde ja siskkobealde teavstta, mii fas buktá mánggabealat dulkojumi dasa maid mitalus ovdanbuktá. Intentionála lohkama vuodul sáhtán geahčadit makkár ollislaš gova teakstaoasit addet, nugo ovdamearkka dihte mo dáhpáhusat leat hábmejuvvon, makkár persovnnat leat mielde mitalusas ja komposišuvnna mitalusas. Symptomáhtalaš lohkama vuoddu sáhtán geahčadit makkár konteavsttalaš osiid bokte sáhtán guorahallat man birra teaksta sáhtta leat.

Gaasland čilge ahte go guorahallá fáttá, norpmaid ja motiivvaid teavsttain, dalle lea váldoulbmil gávnnaht man birra dat mitalus duodas lea, ja mo fáddá bohtá oidnosii mitalusas (Gaasland 2017: 116-117). Temáhtalaš guorahallan lea dat dábeamos narratiivva lahkonanvuohki, mas lea sáhka gávdnat ja deattuhit mitalusa sisdoalu. Dat gávdnojit iešguđetlágan vuogit mo čađahit temáhtalaš guorahallama (Sørly, Blix 2017: 99).

Ulbmil dáinna guorahallamiin lea geahčadit mo fearánat ovdanbuktet fáttá, ja mo fáddá čujuha diidii. Dávjá lea nu ahte dákkár fearániin bohtá diida ovdan, ja dat lea dego dakkár čilgehuslassi diiddastallamii. Dán guorahallamis háliidan earret eará konteavstta dulkot fearánis, mas maiddái geahčadan teavstta sisdoalu ja osiid mat čilgejit fearána fáttá.

Kontekstuála teakstadulkomis de ozan mo fearánis bohtá fáddá ovdan, ja dasa de lea vejolaš čatnat iežan kultuvrralaš máhtu ja ipmárdusa go guorahalan fearána fáttá. Geahčadan kultuvrralaš elemeanttaid fearánis, mat ilbmet olggobeale teavstta konteavsttas. Abbott (2021: 101) lea čilgen ahte fáttát ja motiivvat dávjá geardduhuvvojit mitalusain, ja ahte mitalusain

dávjá lea fáddá abstrákta ja motiiva ges konkrehta. Ii sáhte dušše dulkot dan vuodul go dovddiida fáttá ja motiivvaid muitalusain, muhto fáttát ja motiivvat mat geardduhuvvojit muitalusain addet olu dulkonvejolašvuodaid. Gaasland (2017: 116-117) maiddá čilge ahte fáttá ii gávna dušše muhtin siidduin teavsttas, muhto dat deattuhuvvo dađi mielde go lohka teavstta. Danin ii sáhte fáttá dulkot dušše mottiin siidduin, ja dan bokte einnostit ja čoahkkáigeassit fáttá. Fáttá gávna easkká maŋgel go lea gávnnahan mitalusa mitalandáiddu, komposišuvnna, olbmuid ja motiivvaid. Easkka dalle sáhtá dovddiidit mitalusa fáddái ja teavstta norbmii.

4.5 Lyrikkaguorahallan mas fáddá guovddáži

Gáimmežagat Christian Janss ja Christian Refsum (2010: 18) čálliba girjjiska *Lyrikkens Liv. Innføring i diktlesning*, ahte lyrihka ii dárbbat dušše ovttain definišuvnnain čilget mii dikten ja lyrihka lea. Janss ja Refsum baicce háliideaba dovddiidit lyrihkalaš konvenšuvnnaide, maiguin sáhtá dulkot makkár mearkkašupmi divttain lea duogáži, ja maid poehtat leat diktemiin oaivvildan. Dat ii leat sáhka gáibádusaid birra, muhto dat leat konvenšuvnnat dahje dakkár vuordámušat. Janss ja Refsum čilgeba vihtta konvenšuvnna, ja dáid konvenšuvnnaid gohčodeaba *musikalitehta ja visuálitehta, lagasvuohta sárdnideaddji ja dan gean birra sárdnojuvvo, mearkkašumi čavddisvuohta, ieš refleksiiva ja oatnivohta*. Soai čilgeba ahte teavstta sáhtá gohčodit lyrihkan vaikke buot konvenšuvnnat eai leat teavsttas. Janss ja Refsum leaba čilgen earret eará ahte eaktu *musihkalehta ja visuálitehta* konvenšuvnnas lea máhttit ealáskahtit teavstta, dainna lágiin ahte stoahká giela šuoŋain ja ritmmalaš aspeavttaiguin. *Ieš refleksiiva* konvenšuvdna ges guoskkaha dan poehtalašvuoda divttas, ja eaktuda aktiivvalaš dulkoma. Giela struktuvrrat ja váikkuhangaskaoamit sáhttet ovdanbuktit mánga elemeantta divttas, mat fas dahket ahte divttas šaddet mánga mearkkašumi. Dán konvenšuvnnas sáhtá oaidnit ahte čáli lea leamašan dihtomielalaš go giela lea hábmen poehtalaččat. Čáli lea dihtomielalaččat smiehttan divtta hámi, fáddá ja gielalaš váikkuhangaskaomiid (Janss, Refsum 2021: 31, 34). Buot dát vihtta konvenšuvnna guoskkahit iešguđetge vuordámušaid divttas, ja konvenšuvnnain lea dat ulbmil ahte divttas galget leat viiddis dulkonvejolašvuodát. Go dovdá konvenšuvnnaid, de fuomáša makkár vugiid čáli lea atnán divttas, ja mii divtta mearkkašupmi lea (Janss, Refsum 2010: 13-16).

Sátnevádjasat leat dábálaččat ovttain cealkagiin čállojuvvon, ja dat leat hirbmat čábbát ja vuohkkasit adnojuvvon mat lea oassin herveme sihke min giela ja kultuvrra. Sátnevádjasiid

lea vejolaš guorahallat lyrihkalaččat, go dat leat oalle poehtalaččat čállojuvvon. Dain earret eará sáhttá dulkot iešguđetlágan giellagovaid, veardádusaid ja maiddá eará gielalaš váikkuhangaskaomiid. Sátnevádjasiid ii leat vejolaš ollásit guorahallat nu mo dábálaš divttaid ja eará lyrihkalaš teavsttaid lea vejolaš guorahallat. Strofát eai ovdamearkka dihte gávdno sátnevádjasiin, ja visot mii gullá daid guorahallamiid ii leat vejolaš guorahallat sátnevádjasiin. Dán dutkosis lean mearridan guorahallat sátnevádjasiid fáttáid, makkár giellagovat dain gávdnojit, ja mo dat čujuhit sátnevádjasiid fáddái. Lean välljen fáttá guorahallat daningo sátnevádjasat guoskkahit feara makkár fáttáid. Lea hui miellagiddevaš mo dat poehtalaččat addet viiddis dulkonvejolašvuodáid. Guorahallamis anán *Litteraturvitenskapelig leksikona* (Lothe ja earát 1997) girjji diktaguorahallantearpmáid go dulkon sátnevádjasiid. Go fáttá galgá dulkot teavsttas, de lea dehálaš gávdnat teavstta motiivvaid. Teavstta motiivvat lea dat konkrehtalaš elemeanttat divttas mat čilgejit ja čatnet fáttá oktii. Fáttá gávdná teavttas abstrákta dásis ja fáddá čilge teavstta ollisvuoda. Metrihkka lea vearsaoahppu mii čilge mo divttas dahje vearsalinjjáin lea ritma ráhkaduvvon, ja dat metrihkka lea juohkásan golmma oassái: kvantitehtalaš prinsihppa, stávvallohkan prinsihppa ja akseanttalaš prinsihppa. (Lothe ja earát 1997: 158) In hálit ritma huksehus teoriijaide nu čiekŋudit, daningo dán guorahallamis in boađe ritma nu hirbmadit deattuhit. Riimma ektui háliidan geahččat ahte leatgo sátnevádjasiin ovttalágan jietnadagat stávvaliin, nugo ovdamearkka dihte loahppariimmat. Alliterašuvnna lea go sániid jietnadagat, nugo ovdamearkka dihte konsonánttat deattuhuvvojit stávvalin dahje sániid álggus. Alliterašuvnnain šaddá dego dakkár oktiičuodjan šuokŋa, main sániid álgošuoŋa lea seamma. Ovdamearkka dihte “*Ti garjá garjja čalmmiid čuokko*” lea sihke g-bustávva ja č-bustávva alliterašuvdna dán sátnevádjasis (Gaski, Solbakken 2003: 45). Assonánsa lea go ovdamearkka dihte guovtti sániin lea seammalágan deattuhuvvon vokálajietnadagat stávvalin dahje sániid álggus (Lothe ja earát 1997: 22).

Lea vejolaš iešguđetge ládje lyrihka ja diktema dulkot. Janss ja Refsum (2010: 119) čilgeba ahte gávdnojit guovttelágan lohkanvuogit mo divttaid lohkat. Lohkanvugiid gohčodeaba *temáhtalaš lohkan* ja *retorihkalaš lohkan*. Temáhtalaš lohkan guorahallá fáttá ja geahčada man birra teaksta duodas lea. Temáhtalaš lohkamis deattuhuvvo earenoamážit mo teaksta guoskkaha jurdagiid, dovdduid ja áššiid mat gusket árgabeaivái dahje historjjálaš dáhpáhusaide. Go temáhtalaččat lohkat, de sáhttit ovdamearkka dihte oahppat juoidá dan fáttá birra teavstta bokte. Mii sáhttit ovdamearkka dihte oahppat juoidá ráhkisvuoda birra, jus ovdamearkka dihte lohkat divtta mii ráhkisvuoda birra lea. Temáhtalaš lohkama oktavuodas

lea dehálaš earuhit teavstta temádihká ja teavstta motiivvaid. Teavstta motiivvat doibmet nu ahte dat muitalit konkrehtalaččat man birra teaksta lea. Sáhtta ovdamearkka dihte gávdnat motiivvaid teavsttas mat čilgejit konkrehtalaš osiid teavsttas. Teavstta temádihkká fas čilge abstrávtta dáiddu teavsttas, ahte man birra dát teaksta duođas lea. Dat čiekŋuda fáddái, ja ohcá vástádusaid ahte mii teavstta lea mearkkašahti. Lea dávjá nu ahte divttas it gávna dakkár čielga vástádusa, muhto dikta dávjá buktá dakkár fievrridanárvvu fáddái. Lea ovdamearkka dihte vejolaš gávdnat máŋga fáttá divttas ja dat fáttát ráhkadit temádihká (Janss, Refsum 2010: 119-129). Retorihkalaš lohkan ges guorahallá mo teaksta lea hábmejuvvon, ja mo dan earuha eará girjjálašvuodain. Retorihkalaš lohkamis ii dárbbat dušše guorahallat dat mii jáhkiha ja humaha teavsttas, muhto sáhtta geahččat mo giella ráhkada ja ovdanbuktá teavstta máilmmi ja ulbmila. Retorihkalaš lohkama vuodul sáhtta earret eará fuomášuhttit mo váikkuhangaskaoamit nugo ovdamearkka dihte metaforat, ironiija, allegoriija ja apostrofa leat mielde eaktudeame dan maid teaksta ovdanbuktá (Janss, Refsum 2010: 119).

Go retorihkalaččat lohká, de geahččá mo giella dahje retorihkka lea álggahuvvon ja hábmejuvvon teavsttas. Dasa de lea čadnon mo sánit ja váikkuhangaskaoamit láidestit lohkki dovddiidit teavstta fáddái. Jus ovdamearkka dihte dikta lea nieidda čábbodaga birra, de dat lea retorihkalaš dásis mas elemeanttat čájehit lohkkái ahte nieida lea čáppat (Janss, Refsum 2010: 130-132). Temáhtalaš- ja retorihkalaš lohkamat leat čadnon oktii, go fáddá ii leat olámuttos jus teavstta iešvuodat eai livčče gielalaččat ja retorihkalaččat ovdanbuktojuvvon. Guorahallit dávjá sirrejit dáid lohkamiid, danin go lohkkis dávjá lea dat sávaldat sirret ja fuomášuhttit makkár iešvuodaid háliida deattuhit teavsttas (Janss, Refsum 2010: 132, 136). Eanemus boadán dieđusge deattuhit temáhtalaš lohkama, go lean guorahallame fáttá, muhto dán dutkosis lea vejolaš sihke temáhtalaš- ja retorihkalaš lohkama vuodul geahčadit sátnevádjasiid. Guorahaladettiin háliidan geahčadit ahte man birra dat teaksta duođas lea, muhto maiddá mo giella hábme ja ovdanbuktá teavstta máilmmi.

5 Fearánat mat čilgejit diiddaid mearkkašumi

Dán kapihttalis ovdanbuvttán earret eará diehtoaddiid dieđuid, vásáhusaid ja muitalusaid diiddaid birra, masa lassin čanan girjjálašvuoda dutkosii. Mun bođán analyseret välljejuvvon diidafearániid maid diehtoaddit leat muitalan jearahallamiid bokte. Fearániid lean välljen bidjat čállosii mielde go dat eai leat nu guhkit.

5.1 Šiella ja šielladit

Šiella lea adnojuvvon feara masa ja iešguđetlágan dilálašvuodain. Dat sáhtta leat dakkár várjaleapmi, ja dat sáhtta maid leat skeaŋka maid attát, dahje dakkár maid oaffaruššet. Gaup (2001: 138) čállá šiella lea juogalágan dávvir, nugo ovdamearkka dihte sáhtta šiella leat ruhta, helmot, datni, silba, messet, stáli, čoarvi dahje dakkár juogalágan ealli. Olbmot leat maiddái addán juogalágan ealli, nugo ovdamearkka dihte miesáža šiellan. Miesáža leat dávjá addán šiellan njuoratmánáide. Eanas dilálašvuodain lea šiella ja šielladan jáhkku leamašan dat mii galggai várjalit juoga man. Šielain sáhtta šielladit, ja de bidjá šielu juoga masa. Šiella sáhtta leame oaffar dahje skeaŋka, ja dat lea maiddái juogalágan diiddastallan. Jusse Niillasa Niillasa Elen Inga (Eira Sara 2022) lea čilgen jearahallama bokte ahte šielladit sáhtta mángga ládje. Son earret eará čilge ahte olbmot leat šielladan alcesesaset bohccuid, go leat fuomášan ahte leat ulddabohccot. Dávjá lea ulddaboazu hui čáppat, hearvái ja dat sáhtte maid leat geažotbealjit. Olbmot leat stáli bálkestan bohcco badjel, ja nu leat bohcco šielladan. Ealuid dahje čorrageid leat maid šielladan dieinna lágiin. Eira Sara čilge ná: “Dat galggai niibbi bálkestit nu guhkás go nagodii, de oáčui daid bohccuid alceses” (Eira Sara 2022). Go šiellada, de šaddet dat bohccot olbmo duohká. Lávejit vel lohkat ahte son guhte lea šielladan alceses uldda ealu, lea šaddan hirbmat rikkis.

Eira Sara (2022) lea čilgen jearahallamis ahte son lea nuorran gullan vuoras olbmuiguin ahte mánggas leat šielladan uldda nieidda, muhto Eira Sara čilgii ahte ii son dieđe man duodát dat ležže. Anonyma (2022) diehtoaddi lea maid čilgen ahte ovdalaš áigge láveje hupmat daid ulddanieiddaid birra ja lohkat ahte: “Ulddanieidda mun gal šielladan, geat nu čábbát leat”. Eira Sara (2022) čilgii ságastallamis ahte dat gávdnojit dakkár fearánat mas guođoheaddjit mahkáš leat oaidnán guođohettiin ulddanieiddaid, ja de leat šielladan daid ulddanieiddaid alcesesaset eamidin. Fearánat ledje goit earret eará nu ahte fáhkkestaga sáhtte ihttit dakkárat mat eai lean albma olbmot. Ledje dakkár olbmot geat ledje hirbmat čikŋagasas ja fávrut,

geain guhkes ja suhkkes čáhppes vuovttat bárgiduvvon. Eira Sara (2022) muitalii jearahallamis ahte muhtin fearániin lei nu ahte sámi bárdnit leat šielladan ulddanieiddaid, go bálkestedje niibbi dahje stáli badjel dan ulddanieidda. Ulbmil šiellademiin lei ahte ulddanieida galggai albma olmmožin šaddat. Son maiddai čilgii ahte jus bárdni beasa ulddanieiddain náitalit, de šattaiga soai bures birgejeaddjit: “Dat bárdni ja ulddanieida dávjá oáččuiga stuora ealuid, go dan ulddanieidda bohccot čuvvo mielde” (Eira Sara 2022). Just Knud Qvigstad (1928) *Lappiske eventyr og sagn II* máinnas čoakkáldagain gávdnojit earret eará máidnasat bárdniid birra geat náitalledje ulddanieiddaiguin. Muhtin máidnasiid bokte bohtá ovdan ahte bárdnit šadde hirbmat riggát ja bures birgejeaddjit go ulddanieiddain náitalledje. Ovtta muitalusa lea Guovdageaidnulaš Ellen Ucce (1926) muitalan. Muitalusas muitaluvvo ahte bárdni lea meahcis suidneme, go ribahii ájihastit dohko meahccái. Go bárdni lea das vealláme, gullá son guokte nieidda hupmame su birra. Bárdni diktá nieiddaid bohtit hui lahka, ovdal go dolle nuppi nieidda gitta. Muitalusas bohtá ovdan ahte nieida lei nu čáppat, ja bárdni ii lean goassege oaidnán nie čáppa nieidda. Bárdni cikce nieidda gihtii, nu ahte ulddanieidda giehta vardigohtá. Bárdni náitala ulddanieiddain, ja šattaiga bures birgejeaddjit. Muitalusas bohtá ovdan ahte jus ulddat vardigohte, de šaddet albma olmmožin (Qvigstad 1928: 413-415). Qvigstad máinnasčoakkáldagain gávdnoje seamma sullasaš máidnasat, muhto dáin máidnasiin šielladedje bárdnit eará ládje ulddanieiddaid. Ovtta máidnasis bohtá ovdan ahte bárdni čuggii rievnnuin ulddanieidda nu ahte ulddanieida álggii vardit, ja nu šattai ulddanieida albma olmmožin (Qvigstad 1928: 420). Nuppi máidnasis ges bohtá ovdan ahte bárdni dollii ulddanieidda, ja ulddanieida šattai albma olmmožin go dat bárdni guoskkai dan ulddaniidii (Qvigstad 1928: 417).

Šielladit mearkkaša maiddái go šielá bidjá mánnái. Eira Sara (2022) lea čilgen ahte olbmot bidje juogalágan silbba dahje sáhtii maiddái leat silba ruhta maid gietkamii nahkehede. Mánnái galggai bidjat šielá vai ulddat eai galgan beassat lonuhit máná, iežaset boares váhnemiin dahje ulddamánáin. Eira Sara čilgii jearahallamis ahte lei hui dábálaš bidjat šielá mánnái dalle go son ieš lei mánná:

Diekkár diiddat leat leamašan ovdalaš áigge, ahte mánná ii galgan lonuhassan šaddat. Ovdalaš áigge láveje mánáide sággalit šielá nugo ovdamearkka dihte riskkuid, ráigeruđaid, sihkkarnálu dahje messetrieggá, ja dat lei dakkár osku dalle mii galggai máná várjalit. (Eira Sara 2022)

Ántta Juhana Máhte Elle Maret maiddái muitalii jearahallamis ahte gietkamii galggai henget dakkár silbba dahje njiehceboalu, vai ulddat dahje stálut eai váldde máná. Osku das lei ahte

dat galgá várjalit, go stállu ballá silbbain. Sara Oskal lea čilgen ahte silba mii heaŋgá gietkamis maiddá doaimma dakkár ájanassan mánnái, masa mánná beassá geahččat go veallá gietkamis. Son muitalii ahte go ođđa olmmoš rieggáda, de galgá dan máná šielldat. Go šielldada, de addá juogalágan skeaŋkka (Sara Oskal 2022). Gaup čállá ahte dakkár silbaskeaŋkka maid adde go vuosttaš gearde deive njuoratmánát, gohčodedje nammašielan: “Earenomážit son gean gáibmin mánná šattai, galggai addit mánnái nammašielan” (Gaup 2001: 141). Anonyma diehtoaddi lea čilgen ahte son oaččui mánnán dakkár šielldan silbba:

Mus lea álohii leamašan silbarisku maid nieiddažiin ožžon. Dat lei dakkár šielldan silba, maid lean dan rájes atnán go ožžon dan, ja dat lea šaddan dáhpin munnje. Mun in goasse máhte vuolgit gosage riskku haga. Dat galgá juogalágan risku alde. Bidjos dál geat earát bidjet, muhto mun goit bijan riskku. (Anonyma 2022)

Gávdno maiddá šielldat maid gohčodit bátnešielan. Gaup čállá *Girjjo-Gárjjo* girjjistis ahte mánáide leat addán skeaŋkan bátnešielan go mánás ihtá vuosttaš bátne. Skeaŋkka sáhtii leat ruhta dahje miesáš, ja dan skeaŋkkaža gohčodedje bátnešielan (Gaup 2001: 141).

Šielan eai leat dušše mánáide addán skeaŋkan, muhto leat maiddá addán skeaŋkan rávisolbmuidie iešguđegelágán oktavuodain. Jus ovdamearkka dihte addá stáli skeaŋkan muhtimii, de ferte son guhte oazžu dan stáli, addit ruovttoluotta šielan.

Anonyma diehtoaddi čilgii ahte: “ferde šielldat ja addit ruđa sutnje geas skeaŋkka lea ožžon, vai ii čuohppat dahje nájat iežas dainna stáliin” (Anonyma 2022). Sara Oskal muitalii maiddá ahte sáhtii náđat iežas dainna niibbiin maid skeaŋkan lei ožžon, jus fal ii šielldan. Son čilgii ahte dat niibi maid skeaŋkan oaččui, lei ovttá ládje dainna šielldemiin dego oastán dan niibbi: “Dat livčče dego nu ahte ii galggašii addit niibbi skeaŋkan obanassiige go šielldat šaddá” (Sara Oskal 2022). Jusse Niillasa Niillasa Elen Inga lea maiddá čilgen ahte galgá šielldat jus niibbi oazžu skeaŋkan, muhto son lea čilge veahá eará ládje. Eira Sara lea čilgen ahte galgá šielldat vai eaba suhtat dahje šatta bahážagat, ja de lea bahá čuohppat oktavuodaid gaskkat dainna stáliin (Eira Sara 2022). Gávdno maiddá sullasaš diida, mas ii galgga ságge diŋggaid addit earáide, nugo omd. sihkkarnálu dahje nálu, muhto galgá dušše luoikat. Eira Sara čilge ná: “Jus attát muhtimii sihkkarnálu, de lea bahá ahte soardašuvvabeahtti ja eahppi leat šat olbmážagat dan maŋjel” (Eira Sara 2022). Anonyma diehtoaddi maiddá lea čilgen ahte gánnáha lohkat olbmái ná, vai ii šatta bahásvuotta: “Ti mun leat addán dutnje sihkkarnálu, muhto mun lean dušše luoikan” (Anonyma 2022). Jus ovdamearkka dihte háliida suhtadit muhtimiin, nugo omd. vivvasásain dahje maŋgesásain, de galgá addit dakkár sággediŋgga skeaŋkan, nugo ovdamearkka dihte niibbi, nálu dahje sihkkarnálu. Eira Sara

logai ná: “jus ovdamearka dihte lea muhtimis vivvasássa dahje manjesássa geasa ii leat mielas, de sáhtta luogirdit su biktasiidda sihkkarnálu, vai dat bárra heaitaleaba” (Eira Sara 2022).

Šielladit galgá maiddá dalle go muhtin gávdná láhppon diŋggaid. Eira Sara (2022) muitalii ahte jus ovdamearka dihte muhtin gávdná diŋgga maid nubbi lea láhppán, de galgá čalbmešielá addit sutnje guhte lea gávdnan dan diŋgga:

Ovdalaš áigge ledje hui dárkilat dainna čalbmešielain, ahte dat galggai álohii addit ruđa, silbba dahje juogalágan diŋgga. Galggai addit dan maid juolludii, iige dat dárbbášan leat eambo vihtta evre, dahje eará unna diŋggaš. (Eira Sara 2022)

Čalbmešielá addin lea fiinna vuohki gudnejahttit ja árvvusatnit nuppi guhte lea gávdnan daid láhppon diŋggaid. Eira Sara čilgii ahte čalbmešielá addá vai nuppes maid gávdná dat olmmoš diŋggaid, ja vai sus bissu dat gávdnanlihkku dahje dat liige oaidnu mainna gávdná diŋggaid.

Olbmot láveje atnit badjelassas messetrieggá dahje juoga mii nu messegis, go basse ja stelleje japmanolbmuid. Dán messetrieggá gohčodedje giehtašielan, ja dat galggai várjalit vai olmmoš ii ráimmahallan jámehii. Osku lei ahte olmmoš sáhtii ráimmahallat jámehii, ja giehtašielá galggai diekkáriid hehttet (Gaup 2001: 141; Nielsen 1979: 101).

Anonyma diehtoaddi (2022) čilgii ahte son lea gullan ahte šielladit galgá maiddá iežas báikki, vai oažžu ráfi dan báikkis. De galgá ovdamearka dihte ruđa bidjat juohke viessočihkii. Ovdalaš áigge leat maiddá goahtesajiid šielladan. Anonyma diehtoaddi ii lohkan iežas gal šielladan goassege báikki, muhto das lei ulbmil ahte galggai oažžut ráfi.

Gaup (2001: 139-140) čállá ahte lullisámiguovlluin gávdná dakkár šielladan goansta, mas šielladedje ja bidje silbaruđaža dahje stállenii bbi lávvesadjái. Sii šielladedje vai ožžo lihkku ja ráfi báikkis, earret eará ráfi ulddain.

Šelgon Johana Johan Aslat (Gaup 2022) lea čilgen diidda, mii ii gula gal šielladeapmái, muhto lea measta seamma sullasaš diida go šielladit galgá báikki, vai ráfi oažžu. Gaup lea čilgen ahte dološ áigge rájes lea leamašan vierru jearrat idjadanlobi, go ođđa báikái bohtá. Jus galggai idjadit gostege amas báikkis, de fertii idjadansaji jearrat, vai oažžu ráfi idjadit: “Mun lean oahppan ahte go amas báikái bohtá de galgá bivdit idjadan saji, ja lohkat ahte mun lean amas olmmoš, inge mun dieđe mii dáppe lea ovdal geavvan, muhto mun bivddan ráfi oažžut dás” (Gaup 2022). Kuokkanen maiddá čilge ahte sámii leat vuollegašvuodain vuhtiiváldán buot eatnama iešguđet vuoiŋnaid. Sii leat gulahallan eatnamiin, dainna lágiin ahte leat jearran, dáhtton ja átnon ovdamearka dihte bivdit luonddus. (Kuokkanen: 112)

Gaup čilgii lassin ahte ovdalaš áigge leat olbmot jearran lobi cegget gođiid doppe gos áigo orrut. Sii jerre vuollegašvuodain, ja čájehedje respeavtta visot daidda sivdnádusaide ja vuoinnjaide, mat doppe leat ovdal vánddardan ja orron. Gaup čilgii ahte gávdnojit olu dakkár fearánat gos olbmot eai leat jearran lobi ja dan dihte eaige leat ožžon ráfi dan báikkis (Gaup 2022). Dán áigge lea finna vuohki jearrat ahte oažžu go orrut ođđa báikkis gosa áigu huksegoahtit viesu, vai ráfi oažžu dan báikkis.

5.2 Álddaid bohccuiguin johtán

Mu anonyma diehtoaddi (2022) mitalii fearána go šielladit galggai álddaid bohccuid. Dát fearán lea duohtadáhpáhus, mii lea dáhpáhuvvan moaddelot jagi áigi.

Anonyma: Fearán go álddaid bohccuiguin johten

Mun lean vásihan go šielladit galgen, muhto dat ii galgan menestuvvat. Mun ledjen nuorra nieiddaš, ja ledjen skuvlaagis. Mun bessen muhtin olbmáid, dahje bártniid fárrui, geat áigo vuolget bidjat fierpmi muhtin luobbalii. Mun jerren ahte beasan go mun maid mielde. Bártnit vástidedje ahte: “Juo, de oaččot vuolgit mielde.”

Mun oainnát dihten ahte doppe lei johka gos mun sáhtten njohccut veajehiid. Mu olbmát dat gal manne dohko vulos daidda luobbaliidda, golmmas sii ledje. Sii áigo firpmiid geassit. Mun ledjen johgáttis, muhto ii lean mihkke mainna njohccut sáhtten veajehiid. Mun fertejin ráhkadit dakkár veaddenjozu, ja dan mun gal ráhkadin das johgáttis. Buibmen dainna veaddenjozuin ieš áiggiid. Mun dál dieđusge viggen oaggut daid veajehiid. In muite veaháge godden go dál nu galle. Mun dál das ieš áiggiid ledjen, go mu olbmát fas bohte. Guovttis manaiga eará saje, eabage boahtán mu bokte. Okta olmmái bođii dakko mu bokte, ja lohka ahte áigu mannat rastá joga ja dieva duohken fitnat. Doppe dieđusge lei earánasten ja nu vajálduhttii duhpátskáhpu dohko. Dien áigge láveje dakkár ruškes duhpátskáhput. De son maid vulggii, ja mun báhcen mañemužžii. Mun maid de vázzájin, ja mun vulgen dokko dan guhkes čoru alla mielde. Mun vázzen oanehažžii go fáhkka das ruohtastii girjjat heargi das daid veahá miesttagiid duohken. Mun nu suorganin ja čurvejin: “Mihkkal!”

Mihkkal fas čurve: “Mii dat šattai?”

Mun vástidin “Ii maidege.”

In mun mitalan dán háve maid mun oidnen. Son jorggihii ja manai fas rastá joga viežžat dan

duhpátskáhpu. Ii son boahtán šat mu bokte rastá, muhto manná veahá badjelis rastá joga. De dál gal oainnán bohccuid, ja dieđan bures ahte dat leat álddaid dahje ulddaid bohccot. Álddaid bohccot dat láveje dalle gohčodit.

Dál mun gal nu jođán daiguin, ja dat nu mannet mu ovdalis. Duokko, dás mu guora vázzá áldu mas hui guhkes njáidečoarvvit. Oainnán čalbmegežiin dan álddu. Muhto in mun geahčes dasa, go dieđan bures ahte jus dohko geahčestan de in šat oainne daid bohccuid.

Mun váccán das ovddusguvlui ja geahčan njuolga daidda bohccuide. Dál mun gal hutken ahte dál mun galggan geahččalit šielladit. Mun johten dainna čorragiin vulos čorus, ja jođidettiin oainnán ahte dál boahtá doares jogaš, ja joga duohken vel lea hirbmat suhkses rohttu. Dál mun gal geahččalan šielladit, ja ieš jurddašan ahte mun ferten geahččat njuolga daidda bohccuide, ii ge fal geahčestit eará sadjái. Mun dál galggan niibbi ohcat. Fuomášan ahte ii hal dat niibi lean mus mielde dohpas. Niibi lei báhcán johgáddái gos ledjen dan veatti faskkon. Mun áigon bálkestit čorraga badjel nibbii nu guhkás go nagodan, muhto in lean galgat beassat. Mus lei risku dás rattis, ja čárvestallen dan, muhto mun dihten ahte ii dat galgan leat silba. Dat galgá leat niibi dahje stálli mainna šiellada. Ollejin olu jurddašallat dan šielladeami birra. Jurddašin ahte jus šielladit beasan, gal de veadjá boahitit ieš dat eaiggát dahje álddaid ádjá doppe, ja maid mun de galggan dasa vástidit go jearrá daid bohccuid birra. Son boahtá goike bealkit mu, ja jearrat ahte don got duolvvidit su bohccuid. Mun jurddašallen ahte in mun muital áhči, ja in mun muital ádjá. Mun áigon muitalit ahte lean muhtin boares ádjás gullan, ahte nie dat galgá dahkat ja šielladit. Ballen ammahal álddaid ádjá váldá iežan olbmuid.

Mun bohten dan doares joga duohkáii, ja dat bohccot dat gal nu mannet ja mannet rastá joga. De ollejin ieš dan doares joga duohkáii. Mun oainnán ahte Mihkkal dat gal čohkká doppe ja vuordá mu. Dat lei dakkár skurčče johka man galgen rasttildit, ahte in dat mun goit sáhtán nu ahte in geahča gokko galggan duolbmut, ja gokko galggan bajás beassat. Go mun de ledjen joga rasttildan ja bajás gorgjon dohko dan miellái, de in oaidnán šat daid bohccuid. Mun in oaidnán šat daid bohccuid go šadden eret geahčestit.

Mun ollejin iežan olbmá lusa ja logan: “Bohte go dáikko bohccot meaddel, du guora?”

Olmái vástida ahte: “Eai dáikko gal leat mahkke bohccot oidnon gal”.

Mun de muitalin sutnje goike, ahte lean johtán álddaid bohccuiguin. De ii šaddan dan šielladeamis mihkkege. Dat niibi bázii dan johgáddái ja doppe lea vel dat odne ge nai. Dan in šaddan šat viežžat go leimmet johtime luksa. Mu olmmái ii oaidnán maidege ja duot guokte eará olbmá manaiga eará sajes. Son vissa ii oaidnán go lei vajálduhtten dan duhpátskáhpu.

5.3 Álddaid bohccuiguin johtán analysaossi

Álddaid bohccuiguin johtán lea fearán ovttá nieiddaža birra, gii fuomáša dakkár bohccuid mat eai leat albma bohccot. Nieiddaš fuomáša ahte leat ulddabohccot maid son oaidná. Son lea gullan mo ulddabohccuiguin galgá bargat, ja son johtigoahtá daiguin bohccuiguin oanehis áigge. Muitaleaddji láidesta fearána johtui go boahtá ovdan ahte lea nuorra nieiddaža birra, gii lea oahppan movt šielladit galgá. Dát fearán lea duohta dáhpáhus maid mu anonyma diehtoaddi lea muitalan iežas vásáhusaid vuodul. Son lea dál 83 jagi boaris, nu ahte dát fearán fertte dáhpáhuvvat ovdal go mohtorfievrrut, telefovnnat ja teknologijja olleje Sápmái. Abbott čilge ahte áigodat ii dárbbat boahit muitalusas ovdan, go áigi čatnasa daidda olbmuid, dáhpáhusaid ja detáljaid. Lohkki árvvoštallá makkár áigodaga badjel muitalus muitaluvvo, ja áigi čilgejuvvo dain dáhpáhusain ja detáljain mat bohtet muitalusas ovdan. (Abbott 2021: 5-6) Fearánis ii boađe ovdan ahte goas dat lea dáhpáhuvvat, muhto sáhtta árvvoštallat ahte fearán lea sulaid 1940-1950 jagiid dáhpáhuvvat. Dan sáhtta árvvoštallat go nieiddaš lea skuvlaagis, muhto lohkki ii beasa diehtit juste makkár áigodagas lea dáhpáhuvvat. Fearánis lea dát nieiddaš váldopersovdna, ja nieiddaža bokte beassá lohkki vásihit su máilmmi. Nieiddaža bokte beassá lohkki oahpásnuvvat makkár imašlaš vásáhusaid son vásiha, ja makkár hástalusaid fertte čoavdit jus galgá oazžut iežas miela mielde.

Gaasland (2017: 25) čállá ahte dasa lea ágga manin čállá ja muitaleaddji galgá doalahit sierra, vaikke sáhtta leat váttis ovdamearkka dihte iešbiografijain earuhit muitaleaddji ja čállá. Abbott maiddái čilge ahte dábálaččat ii galgga čállá seaguhit muitaleddjiin, daningo muitaleaddji adno dego dakkár instrumeantan, konstrukšuvdnan dahje dakkár ovttadat maid čállá mearrida ja giedahallá. Dattege čilge Abbott ahte ii sáhte áibbas garvit čállá eret muitalusas. Abbott čilge ahte go don muitalat dahje čálát muitalusa, dalle leat don ráhkadeame muitalusa (Abbott 2021: 74-75). Dát fearán lea duohta dáhpáhus, mas diehtoaddi lea muitalan fearána iežas vásáhusaid vuodul. Vaikke fearán lea duohta dáhpáhusaid vuodul, de ankkre sáhtta fearánis sirret anonyma diehtoaddi ja muitaleaddji fearánis, daningo anonyma diehtoaddi šaddá olggobeallái teavstta ja muitaleaddji ges doalahuvvo siskkobealde teavstta. Go dulkon fearána, de sáhtán implisihtta čállá atnit veahkkeneavvun go geahčadan mo čállá lea hábmen muitalusa, ja mo čállá ja teaksta dego gulahallet ja suddet oktii kultuvrralaš rámmaid siste (Abbott 2021: 90-91). Dán analysas čálán ahte anonyma diehtoaddi dahje fearána muitaleaddji lea čállá, daningo go analyseren fearána narratiivva teoriija vuodul. Guorahallamis njuiken dán nieiddaža máilbmái, mas áiggun gávdnat čilgehusa ahte makkár sámi máilmmigovat bohtet oidnosii dán diiddastallamis. Vuosttažettiin geahčadan muitalusa

struktuvrra, mas geahčan mo mitalusa lea strukturerejuvvon. Dasto geahčadan makkár kultuvrralaš doaimmat dán persovnnain leat, mo biras láidesta fearána fáddái ja makkár eará govahalliid bokte gávnnan fáttá.

5.3.1 Mitalusa struktuvra ja mitalleaddji

Mitalus álggahuvvo ahte fearána čáli mitališgoahtá iežas vásáhusaid, maid lea vásihan mánnán. Mitalusa čáli álggaha mitalusa dego dakkáraš ovdanbuktimiin ahte lea šielldemi birra: “Mun lean vásihan go šielldit galgen, muhto dat ii galgan menestuvvat” (Anonyma 2022). Dáinna vugiin láidesta čáli mitalusa sisdollui, ja lohkki smiehttagoahtá ahte maid dát persovdna galgá šielldit, ja mii dat šiellda lea dán fearánis. Lohkki beassá diehtit ahte dat lea mánná gii lea geahččalan šielldit, ja dasto lohkki maiddái oažžu vuordámušaid ahte beassá diehtit gii dát persovdna lea. Fearán mieđušta lohkki dán nieiddaža eallimii ja máilbmái, seammás go fearán geažida ahte dainna šielldemiin lei juoga mii ii menestuvvan. Gaasland (2017: 52) čállá ahte árbevirolaš álbotmáidnasat dávjá álggahuvvot dainna lágiin, ahte máidnasa váldopersovdna oažžu juogalágan hástalusaid maid galgá čoavdit. Dát fearán maid álggahuvvo ahte nieiddaš oažžu juogalágan hástalusaid masa ferte bidjat návccat ja geahččalit čoavdit. Mitalusa álggahus bokta lohkki dahje guldaleaddji sáhkkivuoda ja vuordámušaid diehtit maid nieiddaš háliida šielldit ja manin su plána ii menestuva.

Gaasland čállá ahte dan narratiivva teavstta gohčodit synkronalažžan, go mitalusa dáhpáhusat mitaluvvojit kronologalaččat (Gaasland 2017: 36-37). Fearána diskursa mitaluvvo kronologalaččat, dainna lágiin ahte mitalusa dáhpáhusat mitaluvvojit ráiddus. Dat mii bidjá fearána johtui, lea go dat bártnit bohtet fas ruovttoluotta jávregáttis, ja go nieiddaš suorgana go fuomáša dan girjjat hearggi: “Mun vázzen oanehažžii go fáhkka das ruohtastii girjjat heargi das daid veahá miesttagiid duohken” (Anonyma 2022). Dát dáhpáhus bidjá fearána juona johtui, danin go dán dáhpáhusas geavvá juoga imašlaš. Go nieiddaš suorgana, de dahká dáhpáhusa vel gelddoleabbon lohkat viidáset. Abbott (2021: 22) čállá ahte konstitueantta dáhpáhusat leat dat mat dolvot mitalusa viidáset. Lohkki oažžu diehtit ahte go nieiddaš fuomáša dan bohcco, de son ii mital dan birra earáide: “In mun mitalan dán háve maid mun oidnen” (Anonyma 2022). Go nieiddaš ii hálit mital oktiige dan hearggi maid oaidná, dahká ahte lohkki árvoštallagoahtá, ahte manin ii hálit mitalit dan hearggi maid oaidná. Fearán geažuha lohkkái dakkár dovddu, ahte ferte leame juoga earenoamáš dainna

herggiin dahje dáhpáhusain, go nieiddaš čiegadan dan Mihkkalis. Dávjá konstitueantta dáhpáhusat leat dárbbaslaččat mitalusaide, ja dat jođihit mitalusa ovddasguvlui (Abbott 2021: 22). Fearánis lea nubbe cealkka mii dahká vel gelddoleabbo fearána: “Dál mun gal hutken ahte dál mun galggan geahččalit šielladit” (Anonyma 2022). Nieiddaš lea fuobmán ahte bohccot eai leat dán máilmmi bohccot muhto leat ulddabohccot, ja son áigu daid šielladit. Manjel dán cealkaga beassá lohkki diehtit ahte dál boahdá juoga gelddolaš geavvat viidáset fearánis, ja nie loktana gealdu dán fearánis. Fearánis leat maiddá deavdda dáhpáhusat, dahje dakkár dáhpáhusat mat eai doalvvo mitalusa ovddasguvlui. Jus dakkár cealkagiid váldá eret, de goike ii rievdat mitalusa. Abbott (2021: 22) gohčoda dáid dáhpáhusaid *supplementary events*, mat lea dego dakkár lassi dieđut mitalusas:

Mun dál dieđusge viggen oaggut daid veajejiid. In muite veaháge godden go dál nu galle. (Anonyma 2022).

Dát dáhpáhus lea dego dakkár deavdda dáhpáhus, ahte jus eret váldá de ii rievdat hirbmat olu dan fearána sisdoalu. Dáhpáhus dieđusge mitala olu árbevirolašbargguid birra, ja lea finna čilgehus movt ovdalaš áigge mánát leat veaddenjozuin geahččalan oaggut. Dieinna lágiin lea dehálaš dáhpáhus fearánii, go das lea nu olu eará maid dat mitala, muhto fearánis ii šatta ráigi jus dáid cealkagiid válddášii eret. Fearánis leat maiddá dakkár lasse dieđut ovdamearka dihte dan birra go nieiddaš jurddaša dan álddaid ádjá birra: “Jurddašin ahte jus šielladit beasan, gal de veadjá boahtit ieš dat eaiggát dahje álddaid ádjá doppe, ja maid mun de galggan dasa vástidit go jerrá daid bohccuid birra” (Anonyma 2022). Dát leat maiddá dakkár lassedieđut mat devdet fearána, muhto dat aŋkke leat dehálaččat fearánii, go dat dahket fearána ollislažžan. Abbott (2021: 22) čilge ahte jus mii beroštit dáhpáhusovdáneamis mat ráhkadit fearána ollislažžan, dalle sáhttet konstitueantta dáhpáhusat leat deháleabbo go deavdda dáhpáhusat. Dakkár *supplementary events* dahje deavdda dáhpáhusat ges sáhttet leat hirbmat mearkašahhtit mitalusa ulbmilii ja dan ollislaš govvi mitalusas, go dat buktet lassi dieđuid mitalussii.

Gaasland (2017: 53) čállá ahte gealddageavlli lassáneapmi sáhtta geavvat iešguđetge ládje. Dábálaččat lassána gealdu álbmotmáidnasiin, go váldopersovdna dahje dat sáŋgár galgá nagodit čoavdit dan hástalus mii máidnasis lea čuožžilan, dahje nagodit duohtandahkat iežas prošeavttaid. Das deattuhuvvo ahte lea persovnaid duohken, mo gealdu loktana mitalusas. Dán fearánis lea dego dat nieiddaš mas šaddá dakkár áigumuš dahje prošeakta oažžut dáid bohccuid alces, ja nu loktana gealdu maiddá. Lohkkái šaddá hirbmat gelddolaš go nieiddaš viggá ohcat iežas niibbi vai beassá šielladit:

Fuomášán ahte ii hal dat niibi lean mus mielde dohpas. Niibi lei báhcán johgáddái gos ledjen dan veatti faskkon. Mun áigon bálkestít čorraġa badjel nibbii nu guhkás go nagodan, muhto in lean galgat beassat (Anonyma 2022).

Dán dáhpáhusas beassá lohkki leat mielde árvvoštallat, ahte mo dál galgá nieiddaš dahkat dainna čorraġiin go ii beasa niibbiin šielladit. Fearána jorggáldat boahotá easka dalle go nieiddaš lahppá dan čorraġa mainna lea johtán:

Go mun de ledjen joga rasttildan ja bajás gorgŋon dohko dan miellái, de in oaidnán šat daid bohccuid. Mun in oaidnán šat daid bohccuid go šadden eret geahčestít (Anonyma 2022).

Lohkki sáhhtá vuohttit ahte dat lei juogaláġan mystihkalaš daiguin bohccuiguin, mat fáhkkestaga jávke. Dáhpáhusa bokte lohkki árvvoštallá ahte ledje go dat albma dahje álddaid bohccot vai mat dat ledje. Lohkki oažžu dakkár dovddu ahte nieiddaš lea veahá beahthallan, go jurddašallá ahte dat skurčče johka dagahii ahte son ii beassan šielladit. Nieiddaš šattai geahčestít gokko galgá rasttildit joga, iige šat sáhhtán geahččat daidda bohccuide.

Álggahusas oažžu lohkki diehtit ahte dán nieiddaža áigumušat eai menestuva, ja dat dahká ahte fearána álggahus ja loahppa soahpaba oktii, dainna láġiin ahte dát fearán deġo álgá loahpain. Fearánis lea veahá *anakroni* ġođastat, go dat veahá njuiku ovddos guvlui muiltalusa kronologiijas (Gaasland 2017: 37). Lohkki oažžu álggahusas jo vuordámušaid, ahte dat boadus ii šatta nu mo nieiddaš lei háliidan. Vuosttaš maid lohkki beassá diehtit muiltalus lea ahte nieiddaš lei háliidan šielladit, muhto dat ii galgan menestuvvat (Anonyma 2022).

Gaasland (2017: 37) čilġe ahte *prolepsen* lea dat go muiltalusa diskursa njuike ovddasguvlui muiltalusa kronologiijas. *Álddaidbohccuiguin johtán* fearána loahppa álggahuvvo jo muiltalusa álggahusas, ja lohkki deġo diehtá dan loahpa go lohkaġoahotá dán fearána: “Mun lean vásihan go šielladit galġen, muhto dat ii galgan menestuvvat” (Anonyma 2022).

Máidnasa dovddiida go čuovvu máidnasa diskurssa. Máidnasa diskursa muiltaluvvo muhtuma bokte, sihke čálalaččat dahje máidnasa ráhkadeaddji dulkojumiid ja čilġejumiid bokte (Abbott 2021: 20). Fearánis ovdanbuktojit ġielalaš ġaskaoamit persovdnadialogaid, muiltaleaddjiperspektiivvas ja persovnnaid siskkáldas monologaid bokte.

Fearánis lea vuosttašpersovdna muiltaleaddji, mas lohkki aivve oažžu vuosttašpersovnna muiltaleaddji perspektiivva dovdat ja diehtit. Lohkki beassá diehtit váldopersovnna lihkastagaid, bargguid ja daguid detálja dásis, ja mairdáái nieiddaža siskkáldas ġurdagiid ollesáigġe fearánis. Abbott (2021: 77) čállá ahte vaikke muiltalus lea čállojuvvon vuosttašpersovnna perspektiivvas, de measta álohii lea fearánis mairdáái ġoalmmátpersovdna

muitaleaddji maiddái mielde juoga ládje. Dán fearánis deattuhuvvo ollesáigge vuosttašpersovdna muitaleaddji, muhto ovttá cealkagis sáhttit vuohttit ahte dás lea goalmátpersovdna muitaleaddji: “Son jorggihii ja manai fas rastá joga viežžat dan duhpátskáhpá” (Anonyma 2022). Gaasland (2017: 25) čállá ahte lea muitaleaddji teavsttain sáhttet muitaleaddji jienat juohkásit ovttá dahje máŋga muitaleddjiide, ja das lea dehálaš geahččat mo jienat leat juhkkajuvvon. *Álddaid bohccuiguin johtán* fearán lea horisontal muitaleaddjijietna juohkin, go das muitaleaddjijietna juohká sáni eará muitaleaddjái, mii lea olggobeale dan vuosttáš muitaleaddji mitalusa (Gaasland 2017: 26). Nieiddaš lea dan horisontal muitaleaddjii sajis, mii juohká sáni goalmátpersovdna muitaleaddjiposišuvdnii:

Okta olmmái bođii dakko mu bokte, ja lohka ahte áigu mannat rastá joga ja dieva duohken fitnat. Doppe dieđusge lei earánasten ja nu vajálduhttii duhpátskáhpá dohko. Dien áigge láveje dakkár ruškes duhpátskáhpá (Anonyma 2022).

Andersen (2019: 71, 73) lea čilgen ahte máidnasiin lea dat perspektiiva ja mitalanjietna mat dahke variašuvnnaid, earenoamážit fikšuvdnamáidnasiin. Sihke dat perspektiiva dahje fokalisašuvdna ja mitalanjietna sáhttet leat juogo siskkabeale dahje olggobeale mitalusa. Dávjá lea mun-mitalusain sihke muitaleaddji ja perspektiiva siskkabealde. Sihke dat jietna guhte mitala mitalusa ja dat geahččanguovlu mo mii vásihit mitalusa máilmmi, lea mun-muitaleaddji gii ovdanbuktá. *Álddaid bohccuiguin johtán* fearánis lea siskkabeale mitalanposišuvdna, mas váldopersovdna muitaleaddji mitala fearána.

Fredriksen čállá: “fokalisašuvdna mitala gii mitalusas hálddaša perspektiivva, gii oaidná, gii hállá, gii dovda, gean ideologiija lea duogážiš” (Fredriksen 2015: 64). Teavsttas lea moadde dialoga nieiddažiš ja Mihkkalis, mas sudno oaivilat bohtet oalle bures ovdan. Fearánis leat nu moadde dialoga, mat eai váldde nu hirbmat stuora saji fearánis. Eanas dáhpáhusat leat mitaluvvon siskkáldas monologain váldopersovdna bokte.

Siskkáldas monologa ovddasta dehálaš oasi fearánis, go dat eanemusat lea deattuhuvvon nieiddaža geahččanguovllus: “De dál gal oainnán bohccuid, ja dieđan bures ahte dat leat álddaid dahje ulddaid bohccot” (Anonyma 2022). Cealkka dego ovdanbuktá ahte dáhpáhus lea juste dál preseansa áiggis geavvame, go cealkagis lea “*dál*” sáni mielde. Fearánis lea siskkabeale perspektiiva, go lohki beassá diehtit nieiddaža geahččanguovllus jurdagiid ja vásáhusaid. Siskkabeale perspektiiva ii soaitte álo hukset lohkkái dakkár luohtehahttivuođa dovddu, go lohki dušše beassá diehtit nieiddaža lávkkiiid, lihkestagaid ja jurdagiid: “Mun jurddašallen ahte in mun mital áhči, ja in mun mital ádjá” (Anonyma 2022).

5.3.2 Árbevirolaš barggut ja persovnnat láidestit fáddái

Dat lea njealje persovnna fearánis, muhto lohkki beassá buot eanemusat oahpásnuvvat váldopersovdnii. Nugo lean ovdalis jo namuhan, de lea nieiddaš fearána váldopersovdna. Fearána álggahusas boahtá ovdan ahte nieiddaš beassá stuora bártneid fárrui vuolgat geassit fierpmi, muhto son baicce báhcá johgáddái akto njohccut veajehiid. Lohkki beassá álggahusas čuovvut nieiddaža jurdagiid ja mo son njohccu veajehiid. Dađistaga go muitalus ovdána, de oahpásnuvvá lohkki makkár nieiddaš lea. Lohkki čuovvu nieiddaža geahčanguovllus eanas dáhpáhusaid fearánis. Dat sáhtta vuohttit ahte fearánis lea hui čielga ja nanu sámegiella. Fearána váldopersovnnas lea vuđolaš ja čielga sámegiella, ja son maiddái hálddaša dakkár árbevirolaš bargguid. Fearánis sáhtta vuohttit ahte nieiddaš lea hirbmat iesheanaláš, gii akto sáhtta vánddardit ja maiddái máhtta akto stoahkat. Nieiddaš birge akto bargat bargguid ja maiddái vánddardit akto. Son ii dárbbat ovttage olbmá gii veahkin njohccu veajehiid, ja dat dovdo ahte ii nieiddaš leat vuosttaš geardde njohccume veajehiid. Nieiddaš máhtta ies ráhkadit veaddenjozu ja guolástit akto.

Njohccut guliid lea dakkár árbevirolaš guolástanvuohki, ja earenoamážit lávejit mánat dán guolástanvuohkái liikot. Go guoli njohccu, de njágaha giela guoli birra suvddiid bokte. De gaikkiha njozu nu ahte giella čavga guoli birra. Veaddenjohccu lea giella mii lea ráhkaduvvon veattis, muhto sáhtta maiddái ráhkaduvvon dakkár seakka stráγγgas maid soabbegeahčái lea čatnan (Nielsen 1979: 83). Dat vuhtto fearánis ahte fearána olbmui leat dakkár árbevirolašbarggut leamašan guovddáš doaimmat maiguin leat háhkan birgejumi alcceseaset. Fearánis vuhtto ahte guolásteapmi ja boazodoallu leat dán olbmui leamašan guovddáš birgenlágis, ahte daid bokte leat háhkan birgejumi. Dat vuhtto ahte nieiddaš máhtta árbevirolaš bargguid, ja ahte sus lea maiddái giellamáhttu dasa. Nieiddaš máhtta sihke čilget ja árvoštallat bohcco guolggaid ja čorvviid. Nieiddaš oaidná girjjat hearggi ja njáidečoarvvát álddu dan čorragis maid áigu šielladit. Lohkkis ferte maiddái leat dat máhttu dovdat dáid sániid ja diehtit makkár oktavuodain daid atná. Lohkki ferte maiddái diehtit maid dat mielddisbuktá go veaddenjozuin guolásta. Kuokkanen čállá ahte gielas lea stuora sadi ja mearkkašupmi servodagas, kultuvrras ja birgenlágis gosa gullá:

Giella lea dieđu vuorká ja dan bokte dieđut ja máhttu sirdojuvvojit buolvvas nubbái. [...] Sámegeilas lea hui dárkilis terminologijja ovdamearkka dihte boazodoalus, guolásteamis ja duojis. Ovdamearkka dihte oahppan boazosápmelaš sáhtta mottiin sániin čilget hui dárkilit dihto bohcco. Dákkár čilgehusaid ádden dávjá gáibida ahte guldaleaddji dovda ja diehtá eanet go ovttaskas sániid sisdoaluid. (Kuokkanen 2009: 52)

Fearánis boahdá ovdan ahte muitaleaddji gohčoda daid imaš bohccuid álddaid boazun. Mu anonyma (2022) diehtoaddi čilgii jearahallamis ahte *álddat* sátni mearkkaša dan seamma go *ulddat* sátni, mat leat dakkár eatnanvuložat. Vaikke fearána váldopersovdna lea dušše nieiddaža agis, de anjke lea jo ožžon dakkár viiddis giellamáhtu. Giellamáhtu árvideamis lea oahppan bargguid čađa, iežas lagasolbmui. Son máhtá oaidnit erohusa bohccuin ja daid bohccuid čilget hámi mielde. Son lea maiddá earet eará oahppan movt veaddenjozu ráhkadit galgá, ja makkár sániid dasa geavaha. Nieiddaš lea maiddá oahppan guliid namaid, ja diehtá makkár guliid dien jogažis leat. Fearánis boahdá ovdan ahte son háliida veajehiid bivdit. Veajet han lea dakkár nuorra guolli, maid nieiddaži dáidá hui álki njozastit gitta: “Mun oainnát dihten ahte doppe lei johka gos mun sáhtten njohccut veajehiid” (Anonyma 2022). Dát cealkka čujuha ahte dát jogaš lea oahpis báiki sutnje, ja ahte son lea ovdal leamašan dan johgáttis bivdime veajehiid. Son diehtá ahte dieppe gávdnojit veajehat. Fearánis ii boađe ovdan ahte godde go dat bártnit guliid, ja makkár guliid sii ledje bivdime, muhto boahdá dušše ovdan ahte bártnit leat fierpmi geassime. Fierpmi geassit maiddá lea leamašan guovddáš sámiid árbevirolaš doaibma, ja daidda bargguide gusket maiddá sihke árbe- ja giellamáhtut. Keskitalo (2009: 65) čilge ahte máhttu eallá olbmo doaimma ja dahje dagu bokte, ja ahte dat dego lea teaksta diskursa mas leat mánja dási ja iešguđetlágan bealálaččat:

Sisdoalu ja bargovugiid dáfus dávjá árbevirolaš máhttu vuosttažettiin dulkojuvvo praktihkalaš máhtun. Dat lea maiddá báikkálaš, sáhtá leat jávohis máhttu, dat fievrriiduvvo buolvvas bulvii eahpeformála vugiiguin ja dat lea vuosttažettiin njálmálaš. (Keskitalo 2009: 65)

Nieiddaš lea maiddá oahppan šielladit, ja son nu pláne mo ulddabohccuid galgá šielladit. Šielladeami sáhtá oahppan iešguđetlágan dilálašvuodas, ja šielladit ulddabohccuid lea vissásit oahppan go lea gullan daid olu uldafearániid, gos olbmot leat šielladan ulddabohccuid. Fearánis boahdá ovdan ahte nieiddaš lea veahá eahpesihkar, jus uldaádjá boahdá jearahit ahte geas šielladit lea oahppan. Nieiddaš smiehtá ahte mo son galgá gielistit dahje mohkastit uldaádjái, go ii hálit iežas olbmuid namuhit. Son ballá uldaádjás, ja dego ráhkada iežas oaivvi siste dakkár hypotesalaš dáhpáhusa:

Jurddašin ahte jus šielladit beasan, gal de veadjá boahtit ieš dat eaiggát dahje álddaid ádjá doppe, ja maid mun de galggan dasa vástidit go jearrá daid bohccuid birra. Son boahdá goike bealkit mu, ja jearrat ahte don got duolvvidit su bohccuid (Anonyma 2022).

Go nieiddaš smiehtá maid uldaádjái galgá vástidit go jearrá, ahte leago nieiddaš duolvvidan su bohccuid, de *duolvvidan* vearba dán konteavsttas lea dego dakkár synonyma *váldit* dahje

suoládit sátnái. Uldaádjá lei ovdamearkka dihte sáhttit baicce jearrat ahte “*don got váldet su bohccuid*”, iige “*don got duolvvidit su bohccuid*”. Lea dábálaš dadjanvuohki ovdamearkka dihte lohkat ahte “*Jus don suoládat maide, de šaddet dus duolva giedat*”. Dat mearkkaša ahte lea fasti suoládit ja de dulvet dan olbmoss giedat jus suoláda. *Duolvvidan* vearba sáhtta maiddá leat dakkár symbola. Ovdamearka dihte dakkár symbola ahte go ulddabohccot šaddet albma boazun, de soaitá dain hápmi ja ivdni maiddá rievdat. Ulddabohccot eai soaitte šat nu čábbát ja hearvát leame go šaddet albma boazun, go olmmoš daid duolvvida go šiellada alces. Nieiddaš viggá plánet ovdagihtii maid uldaádjái galgá vástidit, jus uldaádjá bohtá jearahit daid bohccuid birra. Nieiddaža jurdagiid bokte bohtá ovdan ahte nieiddaš lea hui kreatiivvalaš, go pláne ovdagihtii mo gielistit galgá uldaádjái:

Mun jurddašallen ahte in mun muital áhči, ja in mun muital ádjá. Mun áigon muitalit ahte lean muhtin boares ádjás gullan ahte nie dat galgá dahkat ja šielladit. Ballen ammahal álddaid ádjá váldá iežan olbmuid. (Anonyma 2022)

Nieiddaš ballá ahte uldaádjá bohtá váldit su áhči dahje ádjá, ja danin áigu gielistit ahte son lea muhtin boares ádjás oahppan movt šielladit galgá. Nieiddaža jurdagiid bokte beassá lohkki diehtit ahte son lea oahppan šielladan goansttaid iežas áhčis ja ádjás. Nieiddaš lea sudnos daid oahppan go ballá ahte uldaádjá áigu sudno váldit, go soai leaba dán goansta oahpahan nieiddažii. Nieiddaš dieđusge ii háliidivčče gielistit, muhto ferte dan dahkat go lea álgán uldaádjá ealu duohtadit, ja de fas ballá nieiddaš ahte uldaádjá bohtá ránggástit su. Balu bokte de šaddá juoidá muitalit ja mohkastit uldaádjái, vai uldaádjá ii ránggáš su ja váldde su áhči dahje ádjá. Gielisteami bokte háliida nieiddaš várjalit iežas ádjá ja áhči, go ballá ahte uldaádjá váldá sudno. Nieiddaš jurddašallá ja doaivu ahte dat uldaádjá bohtá bealkit su, go nieiddaš diehtá ahte dat bohccot eai leat su, muhto anjke šiellada bohccuid alces. Nieiddaš lea goit dego diehtime ahte ii soaitte leat nu ortnegis dan uldaádjái, jus šiellada daid bohccuid alces. Son orru goit diehtime ahte lea dego boastut juoidá bargame. Orru dego ahte lea uldaádjás suoládeame daid bohccuid, ja nieiddaš dainna fas ieš ballá. Sáhtta maiddá leame ahte nieiddaš duođas ballá dan uldaádjás, daningo dat lea amas. Lohkki sáhtta oazžut dakkár dovddu ahte nieiddaš ballá uldaádjás, go ii dieđe maid dat uldaádjá sáhtta fuobmát dahkat. Nieiddaža govahallamiid ektui orru uldaádjá leame oalle varalaš ja issoras, mii váldit sáhtta iežas lusa. Máidnasiid ja muitalusaid bokte leat sámmit balddáhallas mánáid máidnasiid ja muitalusaid bokte, nugo earret eará stálus ja čáhcerávggas. (Balto 1997: 106) Dán oktavuođas orru dego nu, ahte nieiddaš livčče veahá balddáhallojuvvon dainna uldaádjáin go ballá das, ja go ii leat áibbas oadjebas dasa.

Emilie Demant-Hatt čállá girjjistis *Med lapparna i højjefeldet*, ahte sápmelaččat ledje dakkár

árgges olbmot, mat balle amas olbmuin ja maiddái visot amas diŋggaiguin ja elliiguin. Sámi mánát ledje maid oahpahuvvon leat sihke árggit ja várrogasat. Demant-Hatt čilge maiddái ahte son guhte dovdá sámi historjjá gal diehtá ja ipmirda manin sámit ledje nu árggit. Dat gávdnojit dievva mitalusat ja máidnasat mat govvidit historjjálaš dáhpáhusaid maid sápmelaččat leat vásihan. Dakkár surgadis vásáhusat mas sámit leat illastuvvon, gottáhallan ja nu ain viidáset. Ovdamearkka dihte gávdnojit fearánat olmmošgoddiid birra, nugo earret eará čuđiid birra mat illastedje, ja vurje sápmelaččaid. Gávdnojit maiddái dakkár rievváriid birra, mat válde ja oamastedje sámiid dávviriid ja guovlluid. De leat maid fearánat stáluid birra, mat ledje hui issorasat go dat borre olbmuid (Demant-Hatt 1913: 154-155). Dat lea vejolaš ahte nieiddaža olbmot leat uldamáidnasiid bokte balddáhallan nieiddaža. Fearánis vuhtto nieiddaš lea oahppan leat várrogas, go amas olbmuid deaivá. Dán fearánis lea uldaádjá amas, ja dieinna lágiin šaddá dat ádjá issoras. Fearánis ii boađe nu olu ovdan daid eará persovnnaid birra, muhto lohkki beassá diehtit ahte nieiddaža olbmá namma lea Mihkkal. Mihkkal boahdá nieiddaža lusa, go bártnit fas jorggihit luobbalis gos firpmiid leat geassán. Son orru dego boahdán nieiddaža bokte, vai nieiddaš ii báze akto dan jogaža lusa. Dialogas mas nieiddaš čurve Mihkkala go suorgana, muitala lohkkái ahte nieiddaš atná Mihkkala dorvun go suorgana. Mihkkal orruge dakkár guhte áittarda ja atná čalmmis nieiddaža, go boahdá ruovttoluotta nieiddaža bokte, ja go vuordá nieiddaža.

Dát orru nu ahte dát bártnit leat boarráseabbo go ieš nieiddaš: “Mun bessen muhtin olbmáid, dahje bártniid fárrui, geat áigo vuolget bidjat fierpmi muhtin luobbalii” (Anonyma 2022). Dán cealkágis ovdanbuktá mitalusa muitaleaddji ahte dat leat olbmát dahje bártnit, eaige bártnážat geat mannet fierbmut. Muitaleaddji čilge ahte fearánis lea nieiddaš ja bártnit, maid dulkot sáhtta ahte dat bártnit leat boarráseappot go dat nieiddaš, go *nieiddaš* lea diminutiiva hámis. Lohkki ii beasa diehtit maide daid guokte eará bártnit birra, geat maiddái leigga mielde luobbalis, muhto Mihkkala birra gal beassá veahá diehtit. Dat boahdá ovdan ahte Mihkkalis lea ruškes duhpátlávka. Ovdalaš áigge leat sámi dievdoolbmot, dábálaččat atnán duhpátlávkkaid gosa duhpáha coggaledje. Dán áigge ii leat šat lihka dábálaš atnit dakkár duhpátlávkkaid, árvideames daningo dán áigge eai olbmot šat borggut lihka olu go ovdal. Dat ii boađe gal ovdan fearánis ahte Mihkkal borgguha, muhto dan sáhtta dego árvidit ahte son borgguha, go sus lea duhpátlávká mielde. Lea dieđusge vejolaš ahte Mihkkalis dušše lea dakkár duhpátlávka, muhto geavaha eará diŋggaid dan duhpátlávkkas, ja dattege ii borggut. Mihkkal vajálduhtte dan duhpátlávka go lea dieva duohken: “Okta olmmái bođii dakko mu bokte, ja lohká ahte áigu mannat rastá joga ja dieva duohken fitnat” (Anonyma 2022). Jus muhtin lohká ahte áigu fitnat dieva duohken, de dat mearkkaša ahte áigu fitnat

earánastime juostá. Dat lea dakkár dajaldat geažuha ahte áigu fitnat olgun juostá hivssegis, ja garvá muitaleame ahte áigu earánastet juostá. Juohkehaš gii dán dajahusa lea gullan, diehtá ahte dat mearkaša ahte lea earánastet vuolgime. Dialoga gaskkal nieiddaža ja Mihkkala, beassá lohkki diehtit ahte Mihkkal ii leat oaidnán makkárge bohccuid. Go Mihkkal ii leat oaidnán bohccuid maid nieiddaš lea oaidnán, dahká fearána veahá dakkár mystihkkan ja imašlašžan.

5.3.3 Láidehus fáddái

Fearán lokte álggahusas jo ahte nieiddaš galgá vásihit juoidá ipmaša, ja ahte son galgá beassat geahččalit bargat juoidá maid oahppan lea. Dat boahtá ovdan ahte nieiddažii lea šielldapmi oahpis ášši: “Dál mun gal geahččalan šielldat, ja ieš jurddašan ahte mun ferten geahččat njuolga daidda bohccuide, ii ge fal geahčestit eará sadjái” (Anonyma 2022).

Lohkki beassá diehtit ahte nieiddaš diehtá dan, ahte ferte aivve geahččat daidda bohccuide. Nieiddaš diehtá ahte iige ábut geahčestit eret, muđui jávket dat bohccot. Son geahččala doapmalit šielldat ovdal olle dan joga rastá ja rođu sisa: “Mun johten dainna čorragein vulos čorus, ja jođidettiin oainnán ahte dál boahtá doares jogaš, ja joga duohken vel lea hirbmat suhkkes rohttu” (Anonyma 2022). Dán cealkagis geažida muitaleaddji ahte, jus nieiddaš ii geahččal šielldat ovdal go čora manná rastá joga ja rođus sisa, de ii soaitte oba beassat geahččalit šielldat. Maŋnel dan soaitá beare maŋjit šielldat, go dalle soaitá šaddat geahčestit eará sadjái. Šielldeamis lea dát okta dovdomearka go ulddabohccuid galgá šielldat, ahte ferte aivve geahččat daidda bohccuide. Eira Sara lea čilgen jearahallame bokte ná:

Dat lávejit lohkat ahte ii ábut rávkalit čalmmiid, iige galgga massit čalmmis eret obanassiige. Jus rávkala čalmmiid dahje geahčesta eará guvlui, de gal jávket dat ulddabohccot. (Eira Sara 2022)

Nieiddaš dego čuovvu dan njuolggadusa ahte ii galgga eret geahčestit, muhto galgá aivve geahččat daidda bohccuide, lea okta motiiva fearánis. Dat vuhtto hui bures ahte nieiddažis lea čiekŋalis máhttu šielldeamis birra, earret eará dan birra ahte ii galgga eret geahčestit jus ulddabohccuid oaidná, ja ahte dat galgá leat stálli mainna šielldada:

Mun dál galgga niibbi oheat. Fuomášan ahte ii hal dat niibi lean mus mielde dohpas. (Anonyma 2022)

Sus lea olu diehtu ja máhttu šielldeamis, go son diehtá dakkár detálja áššiid dan birra. Son diehtá mo son galgá láhttet ja bargat jus ovdamearka dihte oaidná ulddabohccuid. Fredriksen

čállá: “máhttofievrrideapmi lea čielgasit čadnon praktihkalaš ja árgabeaivvi doaimmaide, ja maiddá máhttu ohppojuvvo ja oahpahuvvo muitalusaid bokte” (Fredriksen 2012: 42). Lohkki oažžu olu diehtit nieiddaža máhtuid ja dieđuid birra, ja dat vuhtto ahte nieiddažis lea nanu oahppu diiddastallama vieruid birra. Dađistaga go muitalus ovdána, de vuhtto ahte makkár máilmmigovaiguin ja eallinvugiid nieiddaš lea bajásšaddan. Nieiddaš lea earret eará diiddastallamiin bajásšaddan, ja son lea sihkkarit iešguđet bargguid ja árgabeaivvi doaimmaid čađa oahppan sihke šielladeami ja eará diiddastallan goansttaid birra. Nieiddaš dáidá maiddá gullan muitalusaid ja máidnasiid sihke ulddaid, ulddabohccuid ja eará diiddastallan vieruid birra. Vaikke nieiddaš lea dušše skuvlaagis, de son máhtta hálldašit dakkár áššiid. Lohkki beassá nieiddaža jurdagiid bokte diehtit, ahte son háliida stáli dahje niibbi bálkestit ulddabohccuid badjel: “Mun áigon bálkestit čorraga badjel niibii nu guhkás go nagodan, muhto in lean galgat beassat” (Anonyma 2022).

Dat ii boađe njuolgut ovdan muitalusas ahte dat ferte leat stáli dahje niibi maid ulddabohccuid badjel bálkesta, muhto dušše geažuhuvvo ahte nieiddaš lei niibbi sávvan bálkestit daid bohccuid badjel. Niibbi bálkestit ulddabohccuid badjel lea dego dakkár symbola dasa ahte son lonuha dáinna niibbiin daid bohccuid. Son guhte ii dovdda ahte dat galgá niibi dahje stáli mainna šiellada, sutnje šaddá oalle váttis ipmirdit man birra dát fearán lea. Gaup (2010: 56) čállá ahte jus muitalusa konteavstta galgá ipmirdit de eaktuda lohkkis máhtu ja dieđu sámi árbevirolaš jáhkuid ja láhttenvugiid birra:

Oppanassiige, jus galgá oažžut ollislaš ipmárdusa omd. muitalusain, diiddain, sátnevádjasiin ja dadjanvugiin, ja maiddá dain “čálekeahtes lágain/njuolggadusain”, de eaktuda dat kultuvrra ja giela sisdoalu dovdamuša ja ipmárdusa. Ja dasa lassin vel ipmárdusa ovdeš áigge máilmmijurddašeami birra. (Gaup 2010: 56)

Go galgá ovdamearkka dihte sámi njálmmálaš árbeviero osiid guorahallat, de measta dárbbahuvvo ahte dovda giela ja kultuvrralaš siskkáldas kodaid, ja vai oažžu dan ollislaš gova das maid lea dutkame, ja ahte ii deattuhuvvo dušše girajalalašvuoda dutkanvuogádat. Harald Gaski (1996: 212) oaivvilda ahte girjjálašvuoda guorahallamis ferte váldit vuhtii ja maiddá atnit vuodđun sámi kultuvrralaš ja gielalaš gelbbolašvuoda, mas sajáiduvvan girjjálašvuoda metodologiijat leat oassin. Dalle boahdá maiddá kritihkalašbealli oidnosii guorahallamis, muđui lea bahá ahte sámit ieža šaddet jaskadat girjjálašvuoda diskurssas sámi temádihká ektui. Guorahallan šaddá eanet dievaslaš go máhtta geahččat dakkár osiid dutkosis mat leat dego teavstta duogážis ja mat gullet kultuvrralaš osiide, muhto nuppe dáfus aŋkke geahčča teavstta girjjálašvuoda čalmmiiguin. Sáhtta lohkat ahte niibi mainna nieiddaš áigu bálkestit

badjel ulddabohccuid, lea guovddáš motiiva fearánis, go dat čujuha ahte nieiddaš atná šielladan goansttaid. Okta eará motiiva fearánis lea go nieiddaš suorgana go oaidná girjjat hearggi: “Mun vázzen oanehažžii go fáhkka das ruohtastii girjjat heargi das daid veahá miesttagiid duohken”(Anonyma 2022). Girjjat bohccot leat hui mihtilmasat ja earenoamáš bohccot, ja dat eai leat lihka dábálaččat go čáhppes guolggat bohccot. Ulldain lohke hui fiinna elliid, hirbmat čáppa bohccuid, gusaid ja sávzzaid (Gaup 2001: 142). Dovddus dovdomearka uldafearániin lea ahte ulddain leat hui čáppa bohccot. Dain dávjá ledje dakkár hearvás ja earenoamáš bohccot, nugo earret eará girjjagat, gappat ja jievjjat. Nieiddaš oinnii buot ovddemus girjjat hearggi. Heargi lea dakkár boazu maid dápman lea. Jus boazu ii livčče dápmon, de livčče dat boazu livčče spáillit, ja dat ii livčče hearggi nama ožžon. Spáillit lea ovdal leamašan sarvvis maid leat gáskán. Sarvat rahket čakčat ja leat golggohuvvan skábman, ja spáillit ii šat raga nu mot sarvvis. De lea ge jearaldat ahte mo nieiddaš lea diehtán ahte boazu lei heargi ii ge spáillit? Nieiddaš ferte árvvoštallan ahte dat girjjat boazu lea heargi, vissásit daningo dien áigge ledje hirbmat olu hearggit olbmui. Olbmui eai gávdnon eará fievrrut go hearggit ja heasttat dien áigge. Nu movt ovdalis lean namuhan, ahte dát fearán ferte dáhpáhuvvan heargeáiggi, ovdal go eará fievrrut bohte Sápmái. Ovdalaš áigge ledje olu hearggit ja luovvasat ealuin. Nieiddaš ii sáhte áibbas sihkkarit diehtán ahte girjjat boazu lea heargi, muhto soaitá árvvoštallan ahte lea heargi jus dat lea leamašan earenoamáš lodji, nu mo hearggit jo leatge. Hearggit dábálaččat leat olu lojibut ja láidasat go eará bohccot, daningo olmmoš lea daid olu duhppen ja giedahallan. Nieiddaš oaidná vel manjel njáidečoarvvát álddu. Njáidečoarvvit leat dakkárat mat šaddet maŋos guvlui. Dat leat hui mihtilmas ja čáppa čoarvedahku, mat dahket álddu hui earenoamážin. Dát njáidečoarvvát áldu lea maiddái dakkár motiiva fearánis, mii geažuha fearána fáddái.

Fearánis boahtá ovdan ahte nieiddaža olbmot lea luksa johtime: “Dan in šaddan šat viežžat go leimmet johtime luksa” (Anonyma 2022). Sápmelaččat lávejit dábálaččat ealuiguin johttit luksa dálveorohagaide, čakčamánuš dahje golggotmánus. Lean árvvoštallan ahte dát fearán lea dáhpáhuvvan juogo čakčamánuš dahje álggus golggotmánus, daningo fearánis boahtá ovdan ahte jogažat ja čázit eai leat vuos galbmon. Bártnit sáhtte fierbmut luobbalis, ja nieiddaš sáhtii veajejiid njohccut jogas. Lean maiddái árvvoštallan ahte fearán ferte dáhpáhuvvan čakčat, go nieiddaža olbmot leat luksa johtime.

Fearánis boahtá ovdan ahte nieiddaš lea maiddái oahppan ahte ii dat galgga risku dahje silba mainna šiellada bohccuid: “Mus lei risku dás rattis, ja čárvestallen dan, muhto mun dihten

ahte ii dat galgan leat silba” (anonyma 2022). Dán cealkaga bokte nieiddaš veahá geažuha ahte son diehtá ahte silbbain dahje riskkuin maiddái sáhtta šielladit, dahje ahte leat šielat, muhto son diehtá ahte ulddabohccuid ii sáhte silbbain šielladit. Gaup (2001: 141) čállá ahte risku sáhtta leat maiddái šiella, nugo earáge silba činjat. Risku maid son čárvestallá sáhtta leat nieiddaža šiella, mii su galgá várjalit ulddain dahje stáluin. Jus nieiddaš atná risku šiellan dahje várjaleapmin, oažžu risku áibbas earálágan árvvu, go ahte dat dušše lea čáppa čikŋa. Gaski (2022: 102) čilge ahte árvu dávviriin ii deattuhuvvo nu olu ahte makkár dan olgguldas hápmi lea, muhto árvu čatnasa eanet dasa makkár atnu dávviris lea masa dat lea jurddašuvvon. Lea dieđusge dadjamaš makkár olgguldas hápmi dávviriin lea, mii lokte árvvu dávviriin, muhto dávviriin deattuhuvvo funkšuvdna eanemusat. Sihke dan niibbis ja riskkus lea sierralágan árvu funkšuvnna bokte. Olmmoš bidjá árvvu dávviriid hápmái ja funkšuvdnii, muhto árvu dávviriin sáhtta vel loktanit jus dávvirat adnojuvvot dakkár dilálašvuodain maidda eai lean jurddašuvvon. Dán fearána oktavuodas ii leat niibbi dušše atnán veaddenjozu ráhkadeapmái, ja risku ii leat dušše adnojuvvon liinni sággalit gitta gáktái. Dát dávvirat leat čatnasan diidaoskui, mat leat adnojuvvon šiellan dahje šielladeapmái. Fearánis lea sihke silba, risku, stáli ja niibi guovddáš motiivvat, mat láidestit lohkki fearána fáttá guvlui. Fáddá fearánis lea šielladeapmi, ahte mo nieida galgá beassat šielladit ulddabohccuid. Šielat ja šielladeamit čatnasit diiddastallamii. Diiddastallama duohken lea čiekŋalis ja vuđolaš áddejupmi ja maiddái diehtu iešguđetlágan áššiid birra. Diidaosku lea dahkan ahte sápmelaččat leat birgen iešguđetge dilálašvuodain, dainna jáhkuin ahte diiddastallan lea várjalan ja suddjen sápmelaččaid áiggiid čađa. Kuokkanen (2009: 96) čállá ahte:

Eamiálbmogiid filosofijat čujuhit dihtolágan vugiide diehtit, dulkot, dovdat ja áddet máilmmi maid eamiálbmogat leat hábmen historjjá čađa. Dáid vugiid boadusin leamas dihtolágan árvvut, etihkat, vierut, láhttenvuogit ja árbevirolaš láchkaortnegat mat leat láidestan álbmoga ja sin servodaga eallimis ja gulahallamis earáiguin.

Diidaosku lea okta ovdamearka mii čatná servodaga oktii, mii mielddisbuktá ahte olbmui leat oktasaš jáhkut ja njuolggadusat. Dakkár jáhkut ja njuolggadusat mat mitalit mo láhttet ja birget servodagas, luonddu ja birrasis. Sáhtta lohkat ahte diiddastallan gullá eamiálbmogiid filosofijaid vuollái, go diiddastallan lea leamašan juogalágan suodjalus sápmelaččaide, masa sáhtta dorvvastit vai birge.

Mitalusa fáddá ovdanbuktojuvvo go nieiddaš galgá oažžut šielladeami sávaldagaid duohtan, ja beassat dahkat nu mo oahppan lea iežas olbmuid jáhku mielde. Mitalusas boahtá ovdan ahte šiella ja šielladeapmi lea juogalágan lihkku. Dán fearána oktavuodas lea lihkku čatnasan

daidda bohccuide, ahte galgá beassat šielladit alces lihkku daiguin bohccuiguin. Jus son beassá šielladit, de oázžu nieiddaš lihkku ja riggu daiguin ulddabohccuiguin. Sus dalle šaddá stuorát eallu, ja fearán de geažuha ahte riggodat meroštallojuvvo ahte man galle bohcco nieiddažis leat. Dan ruškes duhpátlávkkas lea juogalágan mearkkašupmi dán fearánis, go dat namuhuvvo guktii fearánis. Dat namuhuvvo álggos dalle go Mihkkal vajálduhtte dan go lea dieva duohken, ja šaddá fas jorggihit viežžat dan lávkka. Nuppes namuhuvvo duhpátlávka loahpas fearánis, ja ahte ammahal Mihkkal ii oaidnán daid bohccuid daningo lei vajálduhtten duhpátlávka, ja manai veahá eará saje bajás luohká go nieiddaš.

5.4 Diida čáhcerávga birra

Bánni Piera Ole Heandarát (Gaino 2022) lea čilgen ságastallama bokte muhtin diiddaid ja daid mearkkašumiid, ja son muitalii earret eará čáhcerávga diidda birra. Gaino čilgii ahte gávdno hui oahpes diida čáhcerávga birra. Diida *“don it galgga mannat jogaid dahje jávrriid lahka ieš akto, muđui bohtá čáhcerávga ja dohppe du”* lea oahpes diida Guovdageainnu guovllus, maid olbmot leat atnán earret eará mánáidbajásgeassima oktavuodain. Ántta Máhte Juhana Máhte Elle Maret lea maiddá čilgen dán diidda, ja son čilge ahte dán diidda leat atnán go mánáid leat nevvodan ja njulgestaga balddihan. Leat mánáid balddihan, vai mánát eai mana akto čuoggut jogaid, jávrriid dahje meara. Sara Oskal čilge ahte diida lei hui ávkkálaš, ja ahte čáhcerávga bokte mánát respekterejedje čáziid (Sara Oskal 2022).

Ii oktage áibbas dieđe makkár dat čáhcerávga lea, muhto das leat goit muhtun mihtilmas dovdomearkkat mat muitalit čáhcerávga birra. Gaino (2022) lea muitalan ahte čáhcerávga lea dakkár gii orru čáziin, nugo jávrriin, jogain ja mearas, ja mii sáhtá du dohppet čáhcái jus beare lahka manná čáziid. Čáhcerávgas sáhtá leat dakkár olbmo sullasaš hápmi, muhto hui ropmi. Dat sáhtá leat olmmoš mii lea duššan čáhcái ja lea šaddan dakkár soaiggus ja issoras balddonas. Mearragátte čáhcerávggain dávjá leat debbot mat leat dego vuovttat ja mat čihket ámadaju (Sara Oskal 2022). Čáhcerávga sáhtii bohtit fatnasiin čázis gáddái, jus ovdamearkka dihte olmmoš lei fiervváin gávdnan diŋggaid dahje rievddahagaid ja váldán ruoktot daid. Čáhcerávga suhká fatnasiin fiervái ja bohtá gáibidit rievddahagaid ruovttoluotta. Šelgon Johana Johan Aslat (Gaup 2022) lea čilgen ahte mearas lea hirbmat fápmu, ja ahte dat sáhtá leat ruojus ja issoras muhtomin. Gaup lea čilgen ahte meara galgá respekteret ja visot mii dohko gullá. Jus ovdamearkka dihte mearragáttis gávdná diŋgga dahje rievddahaga, de sáhtá váldit diŋgga muhto galgá fuolastit bihtá das eret maid guođđá fiervái. Diŋga dahje

rievddahat sáhtii leat feara mii, nugo ovdamearkka dihte fiellobihtta dahje dakkár dinggat mat leat ábimearas boahtán gáddái. Dinggas galgá guoddit bihtta, vai oazžu ráfi. Čáhcerávga sáhtii bohtit ja gáibidit iežas dingga dahje rievddahaga ruovttoluotta. Dat gáibidii jobe bihttáge rievddahagas, muđui ii oáččo ráfi ja boahtá viežžat rievddahaga ruovttoluotta. Bánni Piera Ole Heandarát (Gaino 2022) lea čilgen ságastallamis ahte čáhcerávga diidii leat oba olu fearánat čadnon, dakkár fearánat mat čilgejit makkár dat čáhcerávga lea, ja mo sápmelaččat leat vásihan čáhcerávga. Čáhcerávga birra leat máinnastallan juohke ládje, ja dájvá lea čáhcerávga dakkár balddonas mii boahtá váldit. Gávdnojit maiddá earret eará dakkár máidnasat, go čáhcerávga boahtá gáibidit dinggaid ruovttoluotta maid olbmot leat váldán mearragáttis. Jus čáhcerávga boahtá go dinggaid lea mearas váldán, dalle ferte doalvut dan ruovttoluotta. Dat eai leat dušše rávgafearánat mat leat čatnasan mearrafearániidda, muhto gávdnojit maiddá mearraháldiid, mearra- dahje áhpeolbmuid ja ábiruvváid birra (Pollan 1997: 438, 457).

Gávdnojit maiddá dakkár fearánat mat mitalit ahte jus čáhcerávga oaidná, de ii galgga dan birra mitalit oktiige čieža jáhkái, ahte leat čáhcerávga oaidnán. Jus mitala earáide ahte lea čáhcerávga oaidnán, de ii galgga mannat meara ala. Dat lea mearka ahte čáhcerávga lea boahtán vieččahit merrii su guhte lea čáhcerávga lea oaidnán. Jus leat mitalan ahte leat oaidnán čáhcerávga ja de mañnel manat merrii, dalle sáhtát heavvanit. (Eira Sara 2022) Ii leat diehtu manin dan ii galgga mitalit ovdal čieža jagi mañnel, muhto dat lea dego dakkár symbolalaš mearka. Okta fearán lea guokte vielja birra, geat leigga mannan merrii goabbat fatnasiin. Dán fearána lea Johan Johnsen Aikio mitalan Just Qvigstadii 1893:s Unjárggas. Márten gopmána fatnasiin ja heavvana, ja su vielja Ánde ii oainne ahte fanas lea gopmanan ja suhká meattá. Go Ánde boahtá gáddái, oaidná son ahte viellja boahtá mearas gáddái. Son oaidná ahte viellja ii leat eallime, muhto vikkaha su merrii go ii leat gádjon su go son lei gopmanan fatnasiin (Gaski ja earát 2004: 13, 119-120). Dát máinnas lea okta ovdamearka, mii čilge makkár fápmu mearas lea, ja ahte doppe ferte vánddardit várrogasat. Ánddiin manai nu hejot ahte heavvanii ja šattai čáhcerávga. Go čáhcerávga šattai, bođii son gáddái ja geahččalii vielja oččohallat maid merrii bohtit su fárrui.

Ántta Juhana Máhte Elle Maret (Sara Oskal 2022) lea mitalan jearahallamis ahte mánáid balddihit čáhcerávggain doaibmá dego dakkár sihkkarvuohtan váhnemiidda. Dakkár balddihangoansttat galget mánáid bearráigeahččat ahte eai mana čáziid lahka ja sorbme iežaset. Asta Balto (1997: 106) lea maid čállán ahte máinnastemiin leat sápmelaččat bajásgeassán, balddihan ja nevvodan mánáid. Čáhcerávga fearániiguin leat mánáid

balddihan mannemis varalašvuodaide, ja nu leat dát máidnasat čáhcerávgga birra doaimman dego pedagogalaš veahkkeneavvut mánáidbajásgeassimis. Čáhcerávgga diida muitala olu movt sápmelaččat leat vánddardan mearas, mearragáttiin ja muđui čáziid lahka. Dat speadjalaste ovdamearkka dihte man láhkái sápmelaččat leat sihke respekteren ja árvvusatnán meara. Dat bidjá olbmo veahá jurddašit ahte movt ja mainna lágiin galgá ovdagihtii ráhkkanit go meara ala vuolgá, ahte ovdamearkka dihte lea dehálaš čuovvut makkár dálki lea go ráhkkana vuolgit meara ala. Dát diida muittuha ja oahpaha sihke rávisolbmuid ja mánáid leat várrogasat čáziid lahka, daningo čáhci sáhtta leat várálaš jus ii leat várrogas. Rávisolbmuide lea dakkár muittuhus ahte galgá leat várrogas čáziid lahka, ja mánáide ges lea veahá dakkár balddonas ahte galgá veahá ballat ja garvit mannemis čáziid lahka vai čáhcerávgga ii váldde.

5.5 Imašlágan debboskávžá ádját

Jearahallama oktavuodas Bánni Piera Ole Heandarát muitalii ovttá fearána muhtin ádjá birra gii vásihii imašlágan vásáhusa mearragáttis. Gaino lea čilgen ahte muitalus lea duohta dáhpáhus ja ahte fearán lea Sievjjus dáhpáhuvan. Dán fearána logai Gaino gullan muhtin ádjás gii ealuin jođii Sievjjus. Sievju lea suolu gosa sápmelaččat leat ealuiguin suvdán geasset, ja lea muhtin sápmelaččaid geasseorohat (Gaino 2022).

Bánni Piera Ole Heandarát: Fearán imašlágan debboskávžá ádjáid birra

Dat lei okta áddjá gii Sievjjus lei čohkkeme bohccuid. Son lei dakkár vuonas, ávdin vuonas čohkkeme. Dain čohkkejedjiin lei mearragáttis fásta báiki gos gáfestallat lávejedje, ja gos bisánit láveje fiervvás. Doppe lea dakkár stuora geađgi, állin dat láveje gohčodit dan. Doppe bohtá bávttis čáhci, ja das lávejit čázi váldit. Áddjá lei vuolgán dan fásta gáfestallanbáiki go oaidná ahte sin gáfestallanbáikkis dat goit leat olbmot. Son oaidná ahte doppe leat guokte olbmo geat dolastallaba ja vel lea fanas fiervvás. Diet olbmát leaba fatnasiin dása bisánan gáfestallat. Áddjá jurddaša ahte dál gal lea oba buorre go ii dárbbat dola ieš dahkat, ja son dieđus vázzá dohko daid olbmuid lusa. Áddjá gullá ahte dat leaba guokte dáčča geat dárusteaba. Dáččat dat leaba bohtán fatnasiin dohko. Son oaidná ahte dáčča guoktá leaba guliid vuoššame, ja dolla nu buolla. De son ohcá iežas gievnni, ja viežžá čázi dan bávttis. Son duostu čázi dan bávttis, gokko čáhci golgá. Sus lei soabbi, mainna dolle dan gievnni dola nala. Dáčča guoktá eaba huma suinna, muhto dárusteaba das ieža ja vuoššaba daid guliid.

De son jurddašišgoahtá ahte oba ártet go su gievndi ii dulde. Son gal ferte dál iskalit dan gievnni. De son čuggii suorpmá gievnni sisa, ja dovdá ahte čáhci dat goit lea áibbas galmmas, vaikke stuora dolas dat gievndi. Čáhci lea áibbas galmmas, vaikke galggašii čáhci duldet. De son geahčesta daidda olbmáide, ja fuomáša ahte eaba dat leatge albma olbmot. Son fuomáša ahte debbot heančájit gáibbe vuolde dáin olbmáin. De son gal suorgana, ja son njobe čázi dan gievnnis ja buškala gievnni sehkki. Son viehkala várrái, ja viegadettiin ii duosttan maŋos geahčestit. Son viegai guhka ovdal duosttai geahčestit maŋos guvlui. Go geahčestii maŋás, de oaidná ahte gáfestallansajis ii leat šat mihkkege, ii doppe lean šat olbmá guoktá iige doppe lean dolla iige mihkkege. Olmmái jurddašii ahte diet ii lean albma, ja diet eaba oba leange leamašan doppe. Olmmái ii duosttan šat dohko mannat, ja gávnnai eará gáfestallanbáikki (Gaino 2022).

5.6 Imašlágan debboskávžá ádját analysaoassi

Imašlágan debboskávžá ádját fearán lea ovttá sápmelačča birra, gii mearragáttis lea vásihan dakkár imašlágan dáhpáhusa. Dát olmmái vásiha dakkár soaiggus dáhpáhusa, mas son šaddá báhtarit. Son vásiha mearragáttis dakkár ruojus ja ártegis olbmuid. Dakkár olbmuid maid álggos doaivu albma olmmožin, muhto de fuomáša ahte juoga ii leat riektá. Dát imašlágan albma guovttos eaba daga sápmelačča oba oaidnimenge, muhto dušše gaskkaneaskka humadeaba. Sápmelaš maŋemus oaidná ja vásiha dakkár ipmirmeahtun vásáhusaid, ja báhtara dán olbmui. Fearánis eai leat dialogat, muhto mitalusa dáhpáhusain boahťá vuohkkasit ovdan mat dán sápmelačča lihkestagat, jurdagat ja balut leat. Lohkki ii beasa diehtit mii dán olbmá namma lea, ja man boaris olmmái lea. Dat báhcá mitalkeahťá daningo fearán sáhtťá leat duohta dáhpáhus, mas lea sáhka duohta olbmo birra. Dán guorahallama oktavuodas boahťan mun gohčodit dán olbmá áddján, daningo goalmmat persovdnamuitaleaddji namuha ahte son lea áddjái: “Áddjái lei vuolgán dan fásta gáfestallanbáikkái go oaidná ahte sin gáfestallanbáikkis dat goit leat olbmot” (Gaino 2022). Lohkki beassá fearána bokte oahpásnuvvat báikkái, ja gos fearán dáhpáhuvá. Guovlu gos fearán lea dáhpáhuvván čilgejuvvo oalle vuđolaččat, ja lohkki beassá árvvoštallat ahte juste gos dát fearán sáhtťá dáhpáhuvván. Fearánis oahpásnuvvat ovttá ádjái, ja dat áddjái lea sullos čohkkeme bohccuid. Sáhtťá árvvoštallat ahte dát fearán lea čakčaáigge dáhpáhuvván, daningo áddjái lea bohccuid čohkkeme. Sis gainn Sievjjus lea geasseorohat, dábálaččat suvdet bohccuiguin sullui giđđat, ja nu besset ealut olles geasi ja čavčča lávdat miehtá ja guohtut

sullos. Čakčat šaddá fas dat áigi go čohkkegohtet, ja suvdigohtet ealuiguin gáddái, ja johtigohtet siseatnamii dálveorohahkii. Boazosápmelaččat suvdet fatnasiiguin bohccuiguin Sivjui, muhto daid mañemus jagiid leat muhtin siiddat leamašan birra jagi Sievjjus. Muhtin orohagat vuojahit ealuid sulluide, jus suolu ii leat nu fávllis. Jus suolu lea menddo guhkin eret gáttis, de šaddet muhtin sápmelaččat fatnasiidda bidjat ealuid mat suvdet ealuid sulluide (Seiland nasjonalpark 2022). Lean árvoštallan ahte dát fearán lea čakčamánu- dahje golggotmánáoigge dáhpáhuvvan, go dávjá leat čohkkenáiggit ja suvdináiggit dáid mánuid.

5.6.1 Mitalusa struktuvra ja muitaleaddji

Mitalusa álgu doalvu lohkki njuolga dán ádjá čohkkenbargguide, man bokte mii de oažžut diehtit ahte dát mitalus lea ovttá áddjá birra. Álggahus doalvu njuolga dáhpáhussii, ja sáhtta lohkat ahte dát mitalus álggahuvvo *in media res* vugiin. Lea hui dábálaš ahte noveallat álggahuvvot dáinna vugiin, ja dát vuohki leage buorre váikkuhangoansta oažžut lohkki njuolga njuiket gelddolaš dáhpáhussii. Gaasland (2017: 22) čállá ahte diskurssa gohčodit dan movt mitalusa dáhpáhusat leat biddjojuvvon oktii, ja ahte muhtin mitalusain sáhttet dáhpáhusat njuiket vássánaigái. Dát fearán lea kronologalaš, go dán fearánis dáhpáhusat dáhpáhusat kronologalaš ráiddus, muhto dán ovttá cealkagis oažžu lohkki diehtit ahte mitalus veahá spiehkasta vássánaigái. Fearán veahá geahčasta vássánaigái, go mitala ahte čohkkejeddjiin lea vierru mannat dan fásta báikái gáfestallat: “Dain čohkkejeddjiin lei mearragáttis fásta báiki gos gáfestallat lávejedje, ja gos bisánit láveje fiervvás” (Gaino 2022). Gaasland čilge ahte go mitalusa diskursa njuike ain vássánaigái, dan gohčodit *analepse*. *Analepse* ulbmil lea lasihit dieđuid mitalussii mat váilot, dahje geardduhit dieđuid mat leat jo ovdalis mitaluvvon mitalusas. Dat sáhtta maiddái adnot dalle go geažuhit vássánaiggi dáhpáhusaide (Gaasland 2017: 37).

Dávjá lea mitalusain juoga mii bidjá dáhpáhusaid johtui, muhto dasa lea čadnon makkár mitalus dat lea. Nugo ovdamearkka dihte álbmotmáidnasiin dávjá oažžu váldopersovdna juogalágan hástalusa, dahje dakkár gelddolaš románat sáhttet álggahuvvot dakkár veardaguin (Gaasland 2017: 52). *Imašlágan debboskávžá ádját* fearánis lea dat váldopersovdna mii bidjá dáhpáhusaid johtui, go lohkki oažžu diehtit ahte váldopersovdna áigumuš lea vuolgit gáfestallat fiervái. Fearánis leat dáhpáhusat mat dolvot fearána ovddosguvlui, earret eará dáhpáhus go áddjá lea dan fásta gáfestallanbáikái vuolgan, ja oaidná olbmuid:

Son oaidná ahte doppe leat guokte olbmo geat dolastallaba, ja vel lea fanas fiervvás. Diet olbmát leaba fatnasiin dasa bisánan gáfestallat. (Gaino 2022)

Dát dáhpáhus lea dat gohčoduvvon konstitueanta dáhpáhus. Abbott lea čilgen ahte konstitueanta dáhpáhusat dat fievrridit vuosttaš dáhpáhusa nuppi dáhpáhussii, ja dat čatnet olles fearána oktii (Abbott 2021: 22). Fearán šaddá gelddoleabbo, go lohkki ii beasa diehtit maid dat amas olbmot dahkaba vuonas, ja manin soai leaba bisánan dien ávdin vutnii: “Dáčča guokta eaba huma suinna, muhto dárusteaba das ieža ja vuoššaba daid guliid” (Gaino 2022). Fearánii šaddá dego dakkár imašlašvuohta, go lohkki beassá diehtit dušše ádjá daguid, baluid ja jurdagiid. Juotna lassána dađistaga go áddjá iskagoahtá gáfegievnni, ja imaštallagoahtá manin su gáfegievdni ii oba duldege. Abbott (2021: 65) čállá ahte dávjá buori mitalusain lea juogalágan hirpmástuhtti dáhpáhus, mii geavvá loahpas fearána, ja mii dahká ahte lohkki smiehttagoahtá ahte mo rievtti mielde loahpahuvvo mitalus. Dakkár loahpain lohkki dávjá duhtá dahje hirpmáhuhtta. Lohkkái šaddá gelddolaš lohkat go áddjá suorgana nu hirbmadit, go fuomáša ahte dain amas olbmui heaŋgájit debbot gáibbe vuolde: “De son gal suorgana, ja son njarre čázi dan gievnnis ja buškala gievnni sehkkii” (Gaino 2022). Dát dáhpáhus šaddá dego jorggáldat fearánis, go áddjá šaddá viehkalit várrái. Dáhpáhus fievrrida lohkkái dakkár gelddolašvuođa mas lohkki báhcá jurddašallat dan imašlaš dáhpáhusa. Fearána loahppa nohká fáhkkestaga, mas dáhpáhusat dáhpáhuvvet jodánis ritmmas.

Gaasland čállá ahte fearána bistu sáhtta meroštallat iešguđetge ládje, ja son deattuhan mo girjjálašvuođa dutki Gerard Genette modealla mielde sáhtta mitalusa bistu meroštallat (Gaasland 2017: 14-15, 38). Genette modealla juohkása guovtti váldojovkui, das lea ulbmil buohtastahttit man guhkes áigodat mitalusas lea, ja man guhki ieš dat teaksta lea. Gaasland čilge ahte *isokroni* nammasaš váldoavku mielddisbuktá ahte teavstta guhkkodat, ja mitalusa áigodat muhtin muddui speadjalastet, ja heivejit oktii. Ovdamearkka dihte jus teaksta lea oanehaš, de mitalusa áigodat maiddái lea oanehaš (Gaasland 2017: 38).

Imašlágan debboskávžá ádját fearána sáhtta bidjat *isokroni* váldojovkui, daningo fearán dáhpáhuvvá ovttá beaivvis dahje moatti diimmus, ja teavstta guhkkodat maiddái lea oanehaš.

Fearánis lea goalmátpersovdna mitaluaddji, gii mitala fearána ja doalvu mitalusa ovddasgavlui. Mitaluaddjis lea olggobeale mitalanposišuvdna. Olggobeale mitaluaddji lea son guhte ieš ii leat mielde dan mitalusas, muhto son lea olggobeale dan mitalusa. Das lea dakkár geahččanguovlu, mas oaidná sihke obbalaččat mo dáhpáhusat gevvat ja detáljaid mat gevvat. Dávjá olggobeale goalmátpersovdna mitala buotdiehti geahččanguovllus, nugo ovdamearkka dihte diehtá maid ja mo persovnnat jurddašit ja láhttejit (Gaasland 2017: 29-30).

Olggobeale muitaleaddjis lea dakkár lagasvuohta persovdnii gean birra muitala go diehtá persovvna jurdagiid ja daguid. Dán fearánis sáhttit oaidnit, ahte olggobeale goalmmpersovdna muitaleaddji diehtá ádjá jurdagiid: “De son jurddašišgoahtá ahte oba ártet go su gievndi ii dulde” (Gaino 2022). Fearánis beassá lohkki dušše diehtit dán ádjá daguid ja jurdagiid, ja nu lassána juotna fearánis go das lea dakkár imašlašvuohta dáid amas olbmuid ektui. Lohkki ii beasa diehtit manin dát amas olbmá guovttos leaba boahtán dán vutnii, ja maid soai jurddašeaba.

Gaasland (2017: 26) čilge ahte muitaleaddji sáhtta muitalusaid muitalit mat leat jo dáhpáhuvvan, ja ahte dat gávdnojit iešguđetlágan variašuvnnat, mo muitaleaddji muitala vássánáiggis muitalusaid. Lean atnán doahpaga *Etterstilt narrasjon*, mii lea dat dábáleamos variašuvdna. Dát variašuvdna mielddisbukta ahte muitaleaddji atná ovdamearkka dihte vearbaid preterihta hámis, mas muhtin dramáhtalaš dáhpáhusaid muitala preseansahámis. *Imašlágan debboskávzá ádját* fearánis muitala goalmmpersovdna muitaleaddji preterihta hámis eanas dáhpáhusaid. Go muitaleaddji muitala dáhpáhusaid preseansa hámis, de muitala detálja dásis: “Son oaidná ahte dáčča guokta leaba guliid vuoššame ja dolla nu buolla. De son ohcá iežas gievnni ja ja viežžá čázi dan bávttis” (Gaino 2022). Muitaleaddji muitala dáhpáhusaid preseansa hámis dalle go fearána juotna lassána, ja fearán šaddá gelddoleabbo. Sihke muitalusa álggus ja loahpas muitala muitaleaddji preterihta hámis, ja dat sáhtta leame danin go lea duohta fearán. Dat lea vejolaš ahte muitaleaddji muitala dáhpáhusaid juste nu mo leat geavvan vássánáiggis. Gaski čilge ahte muitaleaddjis lea dat ovdamunni ahte sáhtta hervet muitalusa, vaikke lasihit dasa oalgemuitalusaid vai muitalus šaddá gelddoleabbo lohkat, vai muitalusas ja masa muitalus ovdanbuktojuvvo šaddá oktavuoha. Muitaleaddjis lea vejolašvuohta atnit iežas kreatiivvalaš friijavuoda, mas sihke čijaha muitalusa, gudnejahtta dilálašvuođas go muitalus muitaluvvo, ja mas čájeha iežas muitalandáiddu (Gaski 2007: 102). Fearánis sáhttit vuohttit ahte muitaleaddji lea dahkan fearána issorassan, go čilge mo áddjá ballá:

De son gal suorgana, ja son njorre čázi dan gievnnis ja buškala gievnni sehkkii. Son viehkala várrái, ja viegadettiin ii duosttan maŋos geahčestit.

Dát dáhpáhus lea oalle dramáhtalaš ádjái, go áddjá suorgana ja ballá nu hirbmadit sis, geaiguin lea mannan gáfestallat. Muitaleaddji muitala dán dáhpáhusa preseansa hámis, ja muitaleaddji lea hui čielgadi čilgen dán dáhpáhusa. Lohkki oazžu dakkár dovddu ahte áddjás šaddá hirbmat hoahppu, go bargá diŋggaid hui jođánit. Muitaleaddji lea earret eará vearbba *buškalit* geavahan, go čilge maid givnniin bargá. Nielsen čilge ahte buškalit mearkkaša go

juogalágan objeavtta coggá dahje nahkeha juosat (Nielsen 1979a: 274). Dát sátni buktá lohkkái dakkár dovddu ahte áddjá bargá dinggaid hui jođánit.

5.6.2 Árbevirolaš barggut ja persovnnat láidestit fáddái

Lohkki oažžu diehtit ahte olbmot fearánis barget árbevirolaš bargguid. Earret eará daningo váldopersovdna lea boazobargi, ja fearánis muitaluvvo ahte váldopersovdna lea čohkkeme bohccuid Sievjjus. Sáhtta árvvoštallat ahte dat amas dáčča guokta leaba guolásteaddjit, geat leaba boahtán gáfestallat dan vutnii maŋjel guolásteami. Sihke guolásteapmi ja boazodoallu leat guovddáš árbevierut sámi servvodagain. Sáhtta álggahusas jo árvvoštallat ahte dát áddjá lea boazosápmelaš, ja ahte son lea oahpes báikkis vánddardeame. Áddjá orru leame dakkár sosiálalaš olmmái, gii manná amas olbmuid lusa gáfestallat. Son ii daga iežas dola, muhto manná dáid amas olbmuid dollagáddái, ja álgá gáfe vuoššat: “Áddjá jurddaša ahte dál gal lea oba buorre go ii dárbbat dola ieš dahkat, ja son dieđus vázza dohko daid olbmuid lusa” (Gaino 2022). Dán cealkagis beassá lohkki diehtit ádjá jurdagiid, ja ahte lea hui roahkkadis olmmoš. Lohkki maiddái oažžu dakkár dovddu ahte áddjá soaitá hárvánan mannat amas olbmuid lusa, jus sus leat verddet sullos. Verdevuohta lea hirbmat nanus leamašan, earenoamážit ovdalaš áigge. Boazosápmelaččain ledje olu verddet mearragáttiin, go olleje ealuin gidđat geasseorohagaide. Sáhtta maid leat ahte sutnje lea dát báiki nu hirbmat oahpis, ja danin son lea nu oadjebas mannat dáid amas olbmuid lusa gáfestallat.

Fearánis boahtá ovdan gos sápmelaččat lávejit čázi viežžat dien gáfestallanbáikkis, ja áddjá maiddái diehtá gos čáhci gávdno: “De son ohcá iežas gievnni ja viežžá čázi dan bávttis” (Gaino 2022). Fearánis boahtá bures ovdan ahte áddjás lea sihke máhttu ja diehtu báikki birra. Solveig Joks (2008: 24) lea vuohkkasit čilgen ahte sápmelaččat háhket, ja maiddái fievrridit boazodoallomáhtu dain guovlluin gos čađahit visot bargguid. Boazodoalus lea earenoamáš dehálaš ahte dovda guovlluid ja báikkiide gos vánddarda, muđui sáhtta sorbmet iežas jus ii dieđe omd. makkár várit, gorssat dahje jogat guovllus leat.

Dađistaga go fearána juotna ovdána, beassá lohkki maiddái diehtit ahte áddjá lea veahá árgi ja jieris, ja dat boahtá ovdan olggobeale muitaleaddji perspektiivvas: “De son gal suorgana, ja son njorre čázi dan gievnnis ja buškala gievnni sehkkii” (Gaino 2022). Áddjá suorgana go fuobmá ahte dát amas olbmot eaba leat albma olbmot, ja danin jierásmuvvá ja doapmala viehkalit várrái. Lohkki oažžu diehtit ahte dat leaba juogalágan mystihkalaš olbmát geat eaba huma ádjáin: Dáčča guokta eaba huma suinna, muhto dárusteaba das ieža ja vuoššaba daid

guliid” (Gaino 2022). Fearánis ii boađe ovdan mii dáid olbmuid namma lea, dahje gosa gullaba, muhto muitaleaddji govahallá daid hirbmat imašlašžan. Lohkki ii beasa diehtit nu olu dán guovtto birra, muhto dát amas olbmot leaba goit bohtán gáddái fatnasiin: “Diet olbmát leaba fatnasiin dása bisánan gáfestallat” (Gaino 2022). Lohkki beassá diehtit ahte dat amas olbmát leaba dáččat geat dárusteaba, ja loahpas fearánis bohtá ovdan ahte soai eaba oba leatge albma olbmot: “Son fuomáša ahte debbot heaŋgájit gáibbe vuolde dáin olbmáin” (Gaino 2022) Fearánis šaddá lohkki árvoštallat ahte mat dát guokte olbmá rievtti mielde leaba. Leaba go soai dakkár vuoiŋŋat dahje balddonasat, vai mat soai leaba. Dan birra čálán veahá eanet bohte kapihttal oasis.

5.6.3 Láidehus fáddái

Lea dábálaš ahte čáhcerávgga fearánat dávjá leat issorasat, imašlágánat ja unohasat, mat soaiggáhallet ja balddihit. *Imašlágan debboskávžá ádját* fearán šaddá issorasabut, dađistaga go fearána juotna ovdána. Bohtá ovdan ahte dat amas olbmot leaba vuoššame guliid, mii sáhtta čujuhit ahte soai leaba aitto leamašan guolásteame meara alde. Soai leaba maŋŋel bohtán gáddái, ja guollemállasa bidjan duoldat: “Son oaidná ahte dáčča guokta leaba guliid vuoššame ja dolla nu buolla” (Gaino 2022). Dán cealkagis sáhtta dulkot motiivan dan go dáčča guokta leaba guliid vuoššame, mii čujuha fearána fáttá guvlui. Čáhcerávgga fearániin dávjá leat guolásteaddjit mielde fearániin, dahje fearánat leat dávjá namuhit guolásteami birra. Gávdnovit olu fearánat mearragáttiin, gos olbmot leat vásihan ártegis ja balddihahtti vásáhusaid. Šelgon Johana Johan Aslat (Gaup 2022) čilgii jearahallamis ahte balddonasat dahje vuoiŋŋat sáhttet vassot, mii mearkkaša ahte muhtin báikkiin gullojit, oidnojit dahje dovdojit gamus dakkárat mat eai leat albma. Son muitalii ahte lea dehálaš bivdit orrunsaji amas báikkiin, vai beassá ráfis das idjadit:

Go áigi dievva, de muhtin vuoiŋŋat vassojit. Dat oidnojit dahje gullojit. Danin lea dehálaš bivdilit orrunsaji, vai ráfi oažžu. (Gaup 2022)

Gaup čilgii ahte muhtin báikkiin sáhttet gullot dat seamma vuoiŋŋat dahje balddonasat iešguđetge olbmuide iešguđetge áiggis. Olbmot lávejit dan lohkat, ahte dien báikkis vassojit vuoiŋŋat, balddonasat dahje mat de leat mat gullojit dahje oidnojit. (Gaup 2022). Áddjá sáhtta oaidnán dakkár balddonasaid dahje vuoiŋŋaid mat leat vasson dien báikái, maŋŋel go fuomášii ahte dat amas dáčča guokta eaba oro albma olbmot. Dáhpáhusas ii oainne áddjá

dušše dáid balddonasaid, muhto lea maiddá i oaidnán dan árrana mas dolla buollá, mii ii lean albma dolla:

De son jurddašišgoahtá ahte oba ártet go su gievdni ii dulde. Son gal ferte dál iskalit dan gievnni. De son čuggii suorpma gievne sisa, ja dovda ahte čáhci dat goit lea áibbas galmmas, vaikke stuora dolas dat gievdni. Čáhci lea áibbas galmmas, vaikke galggašii čáhci duldet (Gaino 2022).

Dán dáhpáhusas čilge muitaleaddji hui čielgasit, ahte mo áddjá imaštallagoahtá iežas gievnni mii oba duldege. Áddjá fuomáša ahte dat čáhci mii lea gievnni siste lea áibbas galmmas. Dát dáhpáhus addá lohkkái dakkár ipmárdusa, ahte áddjá lea dál vásiheame dakkára mii ii leat albma. Sáhtá lohkat ahte dat galbma čáhci mii ii dulde dolas, maiddá lea earenoamáš motiiva fáttás, mii geažuha ahte fearán lea dakkár balddonas- dahje čáhcerávvgafearán.

Jus fearánis galgá fáttá gávdnat, de ferte buot ovddemus diehtit makkár motiivvat muitalusas leat. Maŋjel lea vejolaš duođastit muitalusas sisdoalu dain motiivvaid bokte. De easkka sáhtá mearridit makkár oktavuolta teavsttas ja fáttás lea, ja mo teaksta speadjalaste fáttá (Gaasland 2017: 118). Sámi fearánat mat mearas dahje mearragáttis leat dáhpáhuvván, dávjá namuhit dahje čielgasit deattuhit debbuid, guliid ja fiervvá, earenoamážit čáhcerávvgga fearániin:

“De son geahčesta daidda olbmáide, ja fuomáša ahte eaba dat leatge albma olbmot. Son fuomáša ahte debbot heaŋgájit gáibbe vuolde dain olbmáin” (Gaino 2022).

Dán fearánis leat earret eará fiervvá, debboskavžžát ja imašlágan olbmot guovddáš motiivvat, mat dolvot ja čujuhit fearána guovddáš sisdollui. Lea hui dávjá čáhcerávvgga fearániin nu ahte čáhcerávvggas leat debbot miehtá goruda, ja ahte das leat guolásteaddji biktasat alde.

Gávdnojit maiddá dakkár fearánat gos čáhcerávvggas leat debbot oaiivvi alde. Dávjá čáhcerávvggas ii oidno ámadadju, daningo go das leat debbot oaiivvi alde. Debbot mat leat oaiivvi alde govahallojuvvojit dego vuoktan. Dán fearánis leat dain olbmáin debbot gáibbe vuolde. Dieđusge gávdnojit iešguđetlágan fearánat čáhcerávvggaid birra ja iešguđetlágan čáhcerávvggat, muhto debbot gorudis dahje oaiivve alde lea dovddus mearka čáhcerávvggas.

Gaino (2022) lea čilgen ahte fearán lea dáhpáhuvván sullos ja mearragáttis, mii lea dábálaš dovdomearka čáhcerávvgga fearániin. Dávjá leat čáhcerávvgga fearánat dáhpáhuvván mearragáttiin, ja maiddá sulluin gos mearra birasta báikki. Lohkki oazžu diehtit makkár báikkis dát fearán lea dáhpáhuvván, muhto fearánis ii boađe čielgasit ovdan ahte juste gokko dat lea dáhpáhuvván. Kuokkanen čállá ahte eamiálbmogiid árbevirolaš njálmmálaš historjjáin dávjá lea báiki leamašan dehálaš go muitalit historjjálaš muitalusaid. Áigodat muitalusain ii leat leamašan seamma dehálaš go báiki, go muitalusaid bokte boahtá ovdan makkár

čanastagat olbmui leat daidda báikkiide (Kuokkanen 2009: 62). Fearán geažuha ahte báiki lea oahpis dán ádjái juo álggahusas: “Dain čohkkejeddiin lei mearragáttis fásta báiki gos gáfestallat lávejedje, ja gos bisánit láveje fiervvás” (Gaino 2022).

Lohkki beassá diehtit ahte fearán lea Sievjjus dáhpáhuvvan muhtin ávdin vuonas. Sievju lea guđat stuorámus suolu Finnmárkku ja Romssa fylkkain. Suolu gullá sihke Álttá ja Hámmárfeastta suohkanii, ja suohkanearru manná leaibevuonas (Store Norske Leksikon 2022). Sievju lea oalle stuora suolu, ja doppe gávdnojit máŋga vuona gos fearán sáhtá dáhpáhuvvan. Fearánis bohtá ovdan ahte dan fásta gáfestallanbáikkis gos sápmelaččat lávejit bisánit, gávdno dakkár geađgi maid állin gohčodit. Harald Gaski lea čilgen ahte go lohkkis lea sihke konteaksta- ja giellamáhttu, de šaddá lohkkis stuorát ovdamunni dulkot kultuvrralaš osiid teavsttas (Gaski 1996: 210-212). Lohkki gii dovdá álli sáni, ja dovdá ovdamearkka dihte makkár várreluohkáid, báikkiid dahje geđggiid lávejit gohčodit állin, oažžu mitalusas lassie dieđuid makkár biras ja luondu dakkár báikkis lea. Konrad Nielsen čilge *álli* sáni, ahte dat sáhtá leat dakkár baktegeađgi dahje baktearáigi, gosa olbmot sáhttet mannat jus dálkkáska. Álli sáhtá maidá leat dakkár várreluohkká (Nielsen 1979a: 45). Dán mitalusas lea sáhka dakkár stuora geađggi birra: “Doppe lea dakkár stuora geađgi, állin dat gohčodit dan. Doppe bohtá bávttis čáhci, ja das lávejit čázi váldit” (Gaino 2022). Álli dahje állegeađgi lea dakkár stuora geađgi mas lea dego dakkár goapma, man vuollái sáhtá mannat jus dálkkáska ja dárbaša suoji. Eallit sáhttet mannat dan vuollái, ja dat eanas áigge lea dego dakkár geađgi mii geaigá olggos guvlui, mas muhtin geđggiin vel sáhtá leat dakkár biedju siste. Dat lea dego goapmageađgi, maid vuollái čáhká. Mitalusas čilgejuvvo vuohkkasit ahte dan álli luhtte lea dakkár bakteája, mas sápmelaččat leat viežžan čázi go leat bisánan gáfestallat. Lohkkái bohtá dakkár dovdu ahte dat lea dakkár baktebáiki, gos ájačáhci golgá, nugo jo mearragáttis sáhttet leat.

Gaski (1996: 210-212) lea čilgen ahte go dutkis lea kulturamáhttu, de oažžu dutki eanet dulkonmuni teavsttas, go de máhtá oaidnit daid siskkáldas kultuvrralaš kodaid teavsttas. Lohkkis geas lea dat máhttu dán báikki ja geađggi birra, sáhtá dán čilgehusa bokte dovdat makkár vuonas Sievjjus dát fearán lea dáhpáhuvvan. Norgga kárttas čájehuvvui ahte Sievjju nuortalulábealde lea okta vuotna man namma lea Gearvuotna. Dán vuona davábealde lea dakkár várreluohkká man namma lea Állevuolli, ja dán várreluohkká lahka golgá jogaš man namma lea Állejohka. Várreluohkká lahka lea maidá dakkár unna sulloš man namma lea Állevuolsuolu, ja davábealde várreluohkká ges gávdno Állejávri ja Állevággi (Norgeskart 2022). Sáhtá árvvoštallat ahte fearán lea geavvan Gearvuonas, go doppe gávdno dakkár

várreluohkká man namma lea Állevuolli, muhto fearánis oažžu lohkki diehtit ahte dat olbmot gohčodedje geađggi állin, iige várreluohkká. Fearánis bohtá ovdan ahte dat vuotna lea dakkár ávdin vuotna, muhto lohkki ii beasa diehtit makkár áigodagas dát fearán lea dáhpáhuvvan. Gearvuotna lea gullá Sievju álbmotmeahccái, ja dán vuonas leat hui dološ áigge olbmot orron, muhto dán áigge eai oro šat olbmot dan vuonas (Seiland Nasjonalpark 2022). Dat lea vejolaš ahte fearán lea dáhpáhuvvan Gearvuonas, go dat lea guhkit áigge leamašan ávdin, muhto ii sáhte áibbas čielgasit lohkat ahte fearán lea dáhpáhuvvan dien vuonas, go dat ii boađe čielgasit ovdan fearánis. Sievju gávdnojit olu vuonat, sihke dakkár vuonat gos olbmot orrot ja dakkár vuonat gos eai oro šat olbmot, ja fearán sáhtá fearagos geavvan.

Kuokkanen čállá ahte: “Njálmmálaš árbevierru ii álo daga erohusa “*myhta*” ja “*historjjá*” gaskii, muhto dávjá myhtalaš ja historjjálaš diđolašvuoda hámit leat šaddan oktii nu ahte dat ráhkadit *myhtalaš historjjáid*” (Kuokkanen 2009: 64). Dán fearána sáhtá lohkat ahte lea dakkár mii bidjá sihke historjjálaš ja myhtalaš hámiid oktii. Gaino (2022) lea čilgen ahte dát fearán lea duohta dáhpáhus, muhto fearánis gevvat dakkár imašlágan dáhpáhusat maidda ii leat logihkalaš vástáduš. Dasa ii leat ovdamearkka dihte logihkalaš vástáduš, go dat gáfegievndi ii dulden vaikke áddjá lei dan bidjan dollii. Gaup (2010: 56-57) maiddá lea čilgen ahte muhtin árbevirolaš muitalusain ja máidnasiin bohtet dieđut duohta olbmuid, bákkiid dahje servodagaid birra, mas muhtin dieđuid ii sáhte atnit fáktadiehtun. Son čilge ahte:

Muhto dakkár dieđut lea aŋkke buorit lassidieđut dasa ahte mii beassat goit diehtit ovddešáigge servodaga olbmuid oainnuid, omd. mii adnojuvvui dohkálažžan, buorren, morálaáššiid ja dábiid birra iešguđetlágán eallima dilálašvuodain, dan ahte mot sii leat govahallan sin birrasa ja máilmmi. (Gaup 2010: 56-57)

Imašlágan debboskávžá ádját fearánis beassá lohkki veahá diehtit Sievju sullo guođohanbarguid birra. Ovdamearkka dihte ahte dien ávdin vuonas lea boazobargiin leamašan dakkár fásta báiki, gosa láveje bisánit gáfestallat. Lohkki sáhtá vuohttit ahte Sievju lea dakkár báiki, gos lea dábaláš guolástit. Dan vuohtá go áddjá ii imaštala daid amas dáččaid, geat leat fatnasiin bohtán dan ávdin vutnii. Muitaleaddji govahallá hui čielgasit makkár dan ávdin vuonas áddjá lea, jo dan bokte oažžu lohkki dieđuid Sievju birra. Gaski (1998: 33) lea čilgen luhteguorahallama birra, earret eará ahte lea hirbmat dárbbášlaš ahte guorahallis leat viiddis diehtu ja máhttu, sihke luođi ja luhtedajahusaid birra. Dat diehtu ja máhttu luođi birra addá guorahallái dan ollislaš ipmárdusa konteavsttas, ja mii luođi

mearkkašupmi lea. Dát guoská maiddái go guorahallá muitalusaid, máidnasiid ja fearániid. Go lohkki dovda ovdamearkka dihte duogáš dieđuid giela, kultuvrra ja servodaga birra, de šaddá lohkkái earret eará álkibut dovddiidit fearána fáddái. *Imáslágan debboskávžá ádját* fearánis ii boađe čielgasit ovdan fearán ahte lea čáhcerávga birra, go das ii namuhuvvo čáhcerávga obanassiige. Fearán dušše geažuha ahte dat amas dáčča guoktá leaba rievtti mielde čáhcerávvgat, go áddjá fuomáša ahte dáčča guoktás leat debbot gáibbe vuolde. Dát lea guovddáš motiiva lassin eará motiivvaide fearánis, mii muitala ahte fearán lea čáhcerávga birra.

6 Sátnevádjasat

Dat gávdnojit olu sátnevádjasat mat govahallet ja veardádallet iešguđetlágan elliid, olbmuid ja feara makkár dilálašvuodaid. Sátnevádjasiin lea olu sisdoallu ja duogášdieđut, jus fal beare máhtta čilget daid. Dávjá láve šaddat jurddašallat, ja measta analyseret mii dat čihkkojuvvon duohtavuohhta lea sátnevádjasa duogážis. Linda Smith lea čilgen ahte visot álgoálbmotservodagain leat earret eará dakkár earenoamáš dajahusat, sátnevádjasat, einnosteamit dahje máidnasat, mat čatnet álbmogiid oktii ja sosialiserejit sihke rávisolbmuid ja mánáid. Dávjá dakkár sátnevádjasiin ii leat diehtu gii dan lea lohkan vuosttašgeardde, muhto fápmu dajahusain ja sátnevádjasiin lea bisson (Smith 2012: 153-154). Diehtoaddit čilgeje ahte sátnevádjasat leat dakkárat maiguin fuomášuhtta, rávve ja neavvu earáid juoga man dihte. Muhtin sátnevádjasat lea hui suohttasat, mat sáhttet movttiidit eará olbmuid, go dadjala sátnevádjasa heivvolaš oktavuodas. Sátnevádjasiin oahppá olu sámi kultuvrra ja sámi árvvuid birra, go dat govahallet juohkelágan dilálašvuodaid maidda olbmot sáhttet relateret (Eira Sara 2022 vrd. Sara Oskal 2022 vrd. Anonyma 2022). Karen Elle Gaup lea hui vuohkkasit čilgen sátnevádjasiid ná:

Daiguin sáhtta čábbát njulgestit, rávvestit, divskut, rávvet, váruhit, fuomášahttit nuppi ahte son ii loavkašuva. Ja dat leage sápmelaččaid vuohki, eahpenjulges gulahallan dehe rávven ja bagadeapmi, geažuhemiid bokte. (Gaup 2010: 56)

Sátnevádjasiid leat maiddá atnán jedđehussan. Ántta Juhana Máhte Elle Maret (Sara Oskal 2022) muitalii sátnevádjasa “*Olmmoš oahppá guovtti soabbái*”, maid sáhtta atnit jedđehussan feara makkár oktavuodain. Sara Oskal čilgii ahte sátnevájas mearkkaša ahte olmmoš oahppá juohke beivvi juoidá ođđasa, gitta boarásnuvvan beivái. Guovtti soabbái sáhtta dulkot ahte olmmoš oahppá aŋkke, vaikke ii álot hálit oahppat (Sara Oskal 2022). Olmmoš ii soaitte háliidit oahppat dakkár áššiid, mat leat unohasat dahje váivvit. Váivvi bokte oahppá olmmoš maiddá olu, ja oahppama dihte diehtá nuppes mo gieđahallat, jus dakkár váivves áššit ilbmet olbmo eallimii. Eanas sátnevádjasiin vuhtto ahte daid duohken lea olu viisodat maidda leat olu vásáhusat čatnasan. Jusse Niillasa Niillasa Elen Inga (Eira Sara 2022) lea muitalan ahte sátnevádjasiid leat geavahan rávvema dihte earáid, iešguđetge bargguid oktavuodas. Son earret eará čilgii ahte dat gávdnojit sátnevádjasat mat rávvejit olbmuid jierpmálaččat bargat iešguđetge bargguid, vai ii sorbme iežas bargguid oktavuodas. Eira Sara čilgii ovttá ovdamearkka: “*Olmmoš ferte juonaid atnit ovdalii go suonaid*” (Eira Sara 2022). Dan birra son čilgii ahte olmmoš ferte hutkkálašvuoda ja gávvilvuoda atnit, ja dakkár goansttaid atnit vai bargu šaddá geahpas. Eira Sara čilgii ná:

Jus don ovdamearkka dihte leat gurpan bohcco, ja galggat dan oažžut rehki. De ferte juonaid geavahit, iige dušše suonaid. Juonaid ahte mo mun dán bohcco oaččun geahppasepmosit rehki. Don loktet bohcco, ja čippiid bokte dustet bohcco nu ahte álkibut oaččut dan rehki. Olmmoš ferte diekkár goansttaid geavahit. (Eira Sara 2022)

Dát sátnevájas lea buorre ovdamearka mo sáhtá nuppi nevvodit, vai nubbi jurddaša iežas sihkarvuoda birra. Sátnevájas nevvoda ahte barggut eai galgga čuohcat suonaide, mas billista goruda ja giedaid, go juonaid ii leat atnán. Sara Oskal (2022) lea čilgen jearahallamis ahte olmmoš muitá buorebut go ovdamearkka dihte sátnevádjasa bokte neavvu. Go sátnevádjasa bokte neavvu nuppi, de šaddá nubbi jurddašišgoahtit neavvaga mii fievrriduvvo sátnevádjasa bokte. Sámit eai leat njuolga lohkan áššiid, muhto leat baicce geažuheame bokte nevvodan, vai nubbi beassá ieš jurddašit. Ferte earret eará jurddašit mo čoavdit barggu hástalusaid álkimus lági mielde (Eira Sara 2022). Diehtoaddit muitaledje olu dakkár sátnevádjasiid mat gávdnojit girjjálašvuodas, muhto sii muitaledje maiddái muhtin sátnevádjasiid maid in gávdnan girjjálašvuodas. Dán kapihttalas boadán guorahallat golbma sátnevádjasa maid diehtoaddit muitaledje. Guorahalan guokte seamma sullasaš sátnevádjasiid, main sisdoallu lea jur dat seamma. Lean válljen dušše golbma sátnevádjasa guorahallat, daningo lean válljen ráddjet barggu.

6.1 Orru čázis leat olu ruskkat ja golgi čáhci lea ráinnas analysaoassi

“Orru čázis leat olu ruskkat, ja golgi čáhci lea ráinnas” (Sara Oskal 2022)

dahje

“Jaskes čázis leat olu divrrit, ja golgi čáhci lea ráinnas” (Anonyma 2022)

Ántta Juhana Máhte Elle Maret (Sara Oskal 2022) čilgii ahte dat gávdnojit olu sátnevádjasat ja maiddái diiddat mat leat luonddu birra, ja mat earret eará sistisdollet govahallamat luonddus. Sátnevádjasiidda leat čadnon dakkár rávvagat, maiguin sáhtá fuomášuhttit olbmuid iešguđetge dilálašvuodain. Nugo ovdamearkka dihte mo doalahit rehálašvuoda ja vuoiggalašvuoda eará olbmuide, dahje mo rávvet sihkarvuodain vánddardit luonddus.

Sátnevádjasat leat maiddái dakkár veardádusat mat leat vuohkkasit daddjon. Sara Oskal mitalii munnje sátnevádjasa: “Orru čázis leat olu ruskkat ja golgi čáhci lea ráinnas” (Sara Oskal 2022). Go jurddašallá hui konkrehtalaččat, de doallá deaivása *orru čázis leat olu ruskkat* cealkaga sisdoallu. Dábálaččat orru čáziin leat olu ruskkat, go dat čáhci ii golgga gosage. Dat mielddisbukta ahte ruskkat čázis eai mana gosage, go čáhci ii golgga. Cealkka *golgi čáhci lea ráinnas* maiddái doallá deaivása, go golgii čáhcái eai bisán makkárge ruskkat daningo dat golgá. Dávjá go goiku šaddá, de olmmoš juhká čázi jogas iige jávrris, daningo dat johka golgá. Čáhci mii golgá orru ráidnasat, go das eai oidno dat ruskkat. Jávrris dávjá orrot olu ruskkat, muhto dieđusge lea vejolaš juhkat maiddái jávrris čázi go ii gávdno lahkosis johka. Oskal Sara (2022) lea čilgen ahte son lea gullan ahte dat sátnevájas govahallá olbmo luonddu:

Orru čáhci lea dakkár jávohis baháneahkkán. Dakkár olmmoš orru hui siivui muhto sus lea olu suhttu, mii ii čájehuvvo. (Sara Oskal 2022).

Orru čázis eai beasa ruskkat gosage, ja danin sáhtta dakkár čáhci leat vaikke ruivvas, go ribat leat dievva čoggon. Sara Oskal čilgii dan ráinnas čázi ná: “Buošes diŋga suhtiha jođánit ja geargá dainna, dat lea dat ráinnas čáhci” (Oskal Sara 2022).

Dat olmmoš gii suhtta jođánit, geargá maiddái lihka jođánit dainna suhtuin. Buošši han lea dakkár gii suhtiha hui jođánit juohke duššiin, dahje juohke unna áššáziiguin. Sáhtta lohkat ahte son lea dego rišša mii buolista hui jođánit. Lávejit lohkat ahte son gii álkit suhta, šaddá dakka maŋŋel fas buoremielas.

Anonyma (2022) diehtoaddi čilgii ahte dat gávdnojit seamma sullasaš sámi sátnevádjasat, main leat hui ollu erohusat dahje muhtun erohusat. Sátnevádjasat leat ovdamearkka dihte atnán iešguđetge ládje guovllus guvlui, ja sátnevádjasiid dulkomat sáhttet maiddái rievdadallat bearrašis bearrašii ja olbmos olbmui. Anonyma diehtoaddi maiddái lea atnán dán sátnevádjasa, muhto son lea atnán ja dulkon sátnevádjasa veahá eará ládje. Son čilgii ahte lea atnán sátnevádjasa ná: “Jaskes čázis leat olu divrrit, ja golgi čáhci lea ráinnas” (Anonyma 2022). Dán sátnevádjasis lea sáhka divrriid birra, iige ruskkaid birra. Dávjá leat jávrriin ja láttožiin olu divrrit geasset, nu ahte dainna cealkagiin *jaskes čázis leat olu divrrit oažžu* lohkki dakkár dovddu ahte lea jávregáttis geasset báhkkan gos olu divrrit leat. Dat gávdnojit juohkelágan divrrit omd jávregáttiin, muhto sátnevádjasis ii boađe ovdan makkár divrriid birra dat lea sáhka. Dat ferte lea dakkár divrriid birra sáhka, mat liikojit leat orru čáziin. Sáhtta govahallat ahte golgi čázis eai leat divrrit, go divrrit eai biso das.

Anonyma diehtoaddi (2022) čilgii maiddáa ahte dát sátnevájjas lea olbmo luonddu birra. Son muitalii ahte golgi čáhci sáhtta leame dakkár olmmoš guhte lea hui hubmái. Dakkár olmmoš guhte lea rabas, čájeha suhtu ja muitala makkár jurdagat sus leat. Jaskes čáhci govahallá ges lea dakkár olbmo, gii ii muital iežas suhtuid, iige leat beare rabas olmmoš. Sus leat maiddáa olu jurdagat, muhto daid ii juogat ovttainge. Anonyma diehtoaddi (2022) geavaha *jaskes* čáhci, iige *orru* čáhci, ja dat sáhtta leame daningo anonyma diehtoaddi čilgii ahte jaskes čáhci lea dan jaskes olbmo birra.

Sátnevádjasis maid Ántta Juhana Máhte Elle Maret lea muitalan ja atnán, ledje muhtin loahppa riimmat, nugo earret eará: “*Orru čázis leat olu ruskkat*”. Dán cealkagis leat loahppariimmat nugo sániin *orru* ja *olu*. Mánngaidlogu sániin nugo *leat* ja *ruskat* dahket ahte sátnevájjas oažžu sierralágan šuoŋa. Sátnevádjasis gávdnoje maiddáa loahppariimmat nugo omd.: *Orru čázis leat olu ruskkat ja golgi čáhci lea ráinnas*. Nugo ovdamearkka dihte sánit dego *čázis* ja *ráinnas* oaidnit s-bustávain loahppariimmaid, muhto dát loahppariimmat leat veahá guhkkálaga cealkagis. Dábálaččat eai leat loahppariimmat nu guhkkálaga cealkagis dahje vearssas, muhto dán sátnevádjasis heivii čájehit dien loahppariimma maiddáa, go dat bidjá juogalágan šuoŋa dán sátnevádjasii. I-bustáva loahppariibma gal buktá hirbmat fiinna šuoŋa sátnevádjasii, vissásit danin go dat riimmat leat hui lahkálaga: “*golgi čáhci*”. Sátnevádjasis geardduhuvvojit muhtin sánit, nugo ovdamearkka dihte *čázis*, *čáhci* ja *leat*, *lea* sánit. Go sátnevádjasa atná dahje lohka, de dahket dát geardduhuvvon sánit maiddáa dakkár earenoamáš šuoŋa sátnevádjasii.

Dán sátnevádjasis eai báljo gávdnon alliterašuvnnat, muhto dat ledje muhtin álgokonsonántta riimmat nugo ovdamearkka dihte: “*Orru čázis leat olu ruskkat ja golgi čáhci lea ráinnas*”. Dás oaidnit ahte alliterašuvdna lea r-konsonántta jienain *ruskkat* ja *ráinnas*. Sánit nugo *lea* ja *čáhci* geardduhuvvojit guktii, muhto lean daid álgokonsonánttaid maiddáa merken alliterašuvdnan, dan dihte vai oaidná gos sáhtta dego oažžut dakkár šuoŋa dan sátnevádjasis alliterašuvdna bokte. Č-konsonánttaid ja l-konsonánttaid ovttá ládje maiddáa doibmet dego alliterašuvdnan, vaikke sánit geardduhuvvojit guktii. Sátnevádjasis eai lean dakkár hui čielga assonánsat, muhto dat gávdnoje sátnevádjasis, earret eará a-vokála ja á-vokála assonánsat, nugo ovdamearkka dihte: “*olu ruskkat ja golgi čáhci lea ráinnas*”.

A-bustáva ja á-bustáva jienat leat measta seammasullasaš jietnadagat, ja danin sáhtta daid bidjat assonánssa šládji. Eará assonánsat ledje maiddáa sátnevádjasis, nugo earret eará o-bustáva ja u-bustáva jienat, mat maiddáa jietnaduvvot measta seamma ládje: “*Orru čázis leat olu ruskkat ja golgi čáhci lea ráinnas*”.

Anonyma diehtoaddi sátnevájas: “*Jaskes čázis leat olu divrrit ja golgi čáhci lea ráinnas*” lea oalle seamma go dan maid Ántta Juhana Máhte Elle Maret lea čilgen, muhto das leat muhtin erohusat. Loahppariimmat šaddet veahá eará go dan vuosttaš sátnevádjasis. Sátnevádjasis leat adjektiivvat attribuhtha hámis nugo earret eará: *jaskes* ja *ráinnas*, ja substantiiva lokatiiva hámis: *čázis*, mat bidjet loahppariimma šuoŋa oktii. Das maiddá gávdnojit assonánsat, nugo earret eará a-bustáva ja á-bustáva jietnadagat: “*Jaskes čázis leat olu divrrit ja golgi čáhci lea ráinna*”. Riimmat ealáskahttet teavstta ja dat ragahit ahte sátnevájas darvána buorebut njuokčamii ja muitui, go sátnevádjasa galggat lohkat muhtin vuogas dilálašvuodas. Riimmat leatge guovddáš dovdomearkkat dovddiidit leago teaksta árbevirolaš lyriikka hámis. Janss ja Refsum (2010: 17) čilgeba ahte musikalitehta ja visualitehta konvenšuvnnas gávdná, ja govvida teavstta šuokŋaosiid, ja meroštallá makkár ritmmat leat teavsttas.

Dát sátnevádjaset leat dakkárat maid šaddá analyseret ja jurddašallat ahte man birra dát sátnevádjaset duođas leat, jus ii dieđe dahje dovdda sátnevádjasa duogáža.

Gaski (1998: 35) čállá ahte luohjedajahusaid ferte vuosttamuččat ipmirduvvot kultuvrralaš konteavsttas, muhto daid sáhtá guorahallat girjjálašvuoda geahččanguovllus, nu guhka go lea diehtomielalaš ahte das lea erohus, das maid luohhti ovdanbuktá árbevirolaččat. Seamma ládje sáhtá maiddá eará sámi njálmmálaš árbeviero teavsttaid guorahallat, nugo ovdamearkka dihte sátnevádjasiid. Das lea sáhka ahte ferte diehtit ovdamearkka dihte luohteteavsttat dahje sátnevádjaset kultuvrralaš konteavstta, ja mo daid árbevieruid leat atnán álgoálggus. Dat lea váttis ja sáhtá leat veadjemeahtun diehtit man birra, ovdamearkka dihte dát sátnevájas duođas lea, jus ii dieđe veaháge mearkkašumi dahje duogáža sátnevádjasis.

Dáin sátnevádjasiin leat kontrásttat, nugo omd. *orru/jaska* ja *golgi* sániin. Go orru ja golgi bidjá ovttá cealkagiid, de dat sánit dego vuostálastet nubbi nuppiin. Vuostálastimat čilgejit makkár orru čáhci lea, ja de čilgejit makkár golgi čáhci lea. Sániin bohtá bures ovdan ahte dain lea erohus. Dat livčče dego ahte dat orru čáhci lea veahá negatiivvalaš dán sátnevádjasa oktavuodas, daningo doppe leat nu olu ruskkat dan čázis. Olmmoš ii ovdamearkka dihte juga čázi mas olu ruskkat leat, muhto baicce vällje dan čázi juhkat mii ráinnas lea. Ja gii liiko dasa gos olu ruskkat leat? Olbmot dávjá čorgejit eret ruskkaid, dahje hilgot daid báikkiid gos olu ruskkat leat. Nuppe dáfus ges olbmot dábálaččat liikojit doppe gos ráinnas lea, ja dávjá maiddá olmmoš neavvu sátnevádjasiid bokte doallat čorgatvuoda. Dáid sátnevádjasiid ektui orru nu ahte orru čáhci lea negatiivvalaš, ja golgi čáhci lea positiivvalaš. Janss ja Refsum (2010: 123) čálliba ahte ii lea dárbbalaš gávdnat dat čiekŋaleamos mearkkašumiid teavsttas, muhto teaksta sáhtá guoskkahit máŋga áššiid oktanaga, ja maiddá ovdanbuktit teavsttas

mánja vejolaš hástalusaid mat duohtavuodas sáhttet čuožžilit. Sáhtta lohkat ahte dain sátnevádjasiin lea sihke *golgi čáhci* ja *orru čáhci* guovddáš motiivvat, mat čujuhit sátnevádjasa vejolaš fáddái. Dain sátnevádjasiin leat giellagovat maiguin sáhtta govahallat daid *orru čáziid* main ruskkat dahje divrrit leat, ja dáid *golgi čáziid* mat leat nu ráidnasat. Sátnevádjasiin leat metaforat nugo ovdamearkka dihte ruskkat dahje divrrit, mat dego govahallet olbmo luonddu, dahje olbmo psyhkalaš miela. Dat ruskkat ja divrrit sáhttet veardideamen olbmo psyhkalaš miela ja dovdduid. Sáhtta leat ahte govahallet dainna lágiin ahte son guhte nu jaskat lea, sus ii soaitte leat nu buorre siskkáldasat. Ovdamearkka dihte son guhte doalaha iežas siste juohkelágan váttisvuodaid dahje suhtuid, sáhtta heajos miela dainna oazžut. Olmmoš ii leat buoremielas, go ii beasa hupmat daid váttisvuodaid ja váivviid birra. Sutnje čoggojit dát váivvit rupmaša sisa, dassázii go ii nagot šat doalahit daid siste. Sáhtta govahallat dainna lágiin, ahte dat ruskkat dahje divrrit čoggojit ja devdet dan čázi, nu ahte ii nagot šat daid ruskkaid dahje divrriid doalahit čoahkis. Sátnevádjasa metaforat nugo *ráinnas čáhci* ges orru govahallame olbmo gii luoitá, dahje guođđá váivviid ja suhtuid, go lea beassan daid gieđahallat.

Lea maiddáii vejolaš ahte sátnevájasa govahallá olbmo luonddu, nugo ovdalis namuhin. Metafora *orru* dahje *jaskes čáhci* sáhtta govahallame, ahte dat lea dakkár jaskes olbmo birra sáhka. Dakkár olmmoš gii jaskat lea, su ii leat buorre diehtit maid oaivvilda iešguđetge áššiid birra, go son ii mital nu olu iežas oaiviliid. Sara Oskal (2022) namuhii ahte dat orru čáhci lea govahallame dakkár jávohis baháneahkkánis olbmo. Dan jávohis baháneahkkánis olbmos lea hui olu suhttu, muhto son ii čájjet iežas duohta luonddu olbmuide. Sáhtta maiddáii leat sáhka njáiggus olbmo birra, gii ii duostá mitalit iežas oaiviliid iešguđetge áššiin, ja danin čoggojit dievva áššit dahje metaforan daddjon ruskkat iežas sisa. Metafora *golgi čáhci* veardiduvvo ges ahte lea dakkár hubmás olbmo birra sáhka. Hubmás olbmos dávjá visot jurdagat, suhtut ja mielat bohtet dahje golggiidit olggos. Sáni *ráinnas* han sáhtta govahallojuvvot juoga mii lea positiivvalaš, ahte juoga lea čorgejuvvon eret, nu ahte šattai ráinnasin. Sáni nugo *divrrit* dahje *ruskkat* sáhttet govahallot ges negatiivvalažžan, ja veardiduvvojit dakkáriin maid olmmoš ii hálit iežas lahka ja hilgu daid. Dieđusge ii dárbbat álo leat negatiivvalaš, muhto dat orru juoga maid fertešii čorget.

Dáid sátnevádjasiid govahallamat sáhttet čilget ahte makkár váikkuhus das bohtá, jus olmmoš lea rabas, dahje jus lea dakkár jaskes olmmoš. Gaup čilge ahte mitalusaid, máidnasiid ja sátnevádjasiid leat atnán sosialiseremis, rájiid bidjan, sihke fysalaš ja mentála rájiid, rávven, bagadan ja láidestan dihto kultuvrras (Gaup 2010: 56). Sátnevádjasat dego

livčče veahá geažuheame ahte lea buoret leat rabas olmmoš, ovdalii go iežas siste doalahit váivviid dahje suhtuid. Sámit leat eahpenjulges vugiin gulahallan, ja geažádallan feara mot, muhto dát sátnevádjaset sáhttet maiddáí rávveme, ahte lea buoret leat dakkár rabas olmmoš ovdalii go jaskes olmmoš. Fredriksen (2015: 68) čállá ahte gulahallanvuogit ja dadjanvuogit čatnasit dakkár birgengansttaide, mat doibmet olbmuid sosiála eallimis, bearašdoaluin, barggu oktavuodas, ja dat earret eará nannejit olbmuid oktavuodaid. Son čállá ná:

Smávva sámi báikegottiin lea leamaš hui dehálaš olbmuide máhttit dákkár gulahallanvuogiid, ovdamearkka dihte jos ferte siidaguoibmái addit muhtin váttis dieđu, dahje jos áigu muhtima cuiggodit, ii ge háliit soardde nuppi. (Fredriksen 2015: 24)

Sátnevádjasiid sáhtta atnit geažuhit earáide, muhto maiddáí rávvemii. Sáhtta atnit go háliida earáid rávvet, ahte ii galgga luohittit buot olbmuide. Earenoamážit dakkár jaskes olbmuide, geat eai čájet iežaset duohta luonddu. Ii leat diehtu sáhtta go luohittit dien jaskes olbmui, gii ii mital stuorrát. Anonyma diehtoaddi (2022) čilgii ahte sátnevájas sáhtta nevvodeame ahte ii galgga buohkaide luohittit, ja earenoamáš dakkár jaskes olbmuide. Dan jaskes olbmo it dieđe maid oaivvilda, dahje jurddaša go ii mital maide. Olmmoš dábálaččat veardida, ahte sáhtta go luohittit dien olbmui gean ii nu dovdda. Dat maiddáí doaimma dego dakkár birgengansta, ahte go olmmoš veardida iežas luohttámuša eará olbmuide.

Mu diehtoaddit atniba ja dulkoba seammalágan sátnevádjasiid guovtte ládje, muhto goappašagat čilgeba ahte lea olbmo luonddu birra (Anonyma 2022; Sara Oskal 2022). Seamma sullasaš sátnevádjaset gávdnoje maiddáí girjjálašvuodas: “Orru čázis ii leat goassege buhtis” (Sára 2009: 159; Gaski & Solbakk 2003: 103). Dán sátnevádjasiid leaba Harald Gaski ja Aage Solbakk čilgen čilgehusa ná: “Jaskes olbmot sáhttet leat heajos bealit maid ieš ii dovddat” (Gaski & Solbakk 2003: 103). Dán sátnevádjasiid ii lean ruskaid dahje divrriid birra sáhka, muhto dušše ahte orron čáhci ii leat buhtis. Sátnevádjasa čilgehus maiddáí lea miellagiddevaš, ja lea seamma sullasaš čilgehus go mu diehtoaddiid čilgehus. Dán sátnevádjasa sáhtta maiddáí govahallat dainna lágiin, ahte olmmoš ii hálit dovddahit iežas boasttuvuodaid, ja dan dihte lea jaskat. Olmmoš háliida baicce dainna jaskatvuodain čájehit, ahte sus eai leat makkárge boasttuvuodat. Sátnevájas dego geažuha ahte ii ovttaga olbmos leat dušše buorrevuodat, vaikke mo vikkašii leat perfeakta. Máret Sára girjjis gávdnoje maiddáí eará seamma sullasaš sátnevádjaset: “Orru lea ollu ruska” (Máret Sára 2009: 159). Dán sátnevádjasiid ii oba leange čázi birra sáhka, muhto dušše orru birra. Dáinna sátnevádjasiid lea álkibut govahallat olbmo luonddu, daningo das ii leat čázi birra sáhka. Sátnevádjasiid sáhtta govahallat olu áššiid, mat dušše leat bisánan. Eará ovdamearkkat vel gávdnoje: “Orru čázis

lea fuonimus dahje heajos botni” (Máret Sára 2009: 150). Dán sátnevádjasis vuohttit ahte lea botni birra sáhka, ja lohkki sáhtta ovttatmanos govahallat muhtunlágán jávre- dahje láddobotni. Sára lea čállán ahte dat lea Qvigstad čohkken dáid sátnevádjasiid, muhto Qvigstad ii leat buot sátnevádjasiidda čohkken čilgehusaid (Sára 2005: 5). Máret Sára girjjis čuožžu sátnevádjasiidda čilgehus ná:

Jaskes olbmui ii oahpásnuva. Moiverivot botni ii leat buhtis, iige oainnege dan. Botni ii leat čielggas. Nu lea jaskes olmmošge, su ii dieđe gii lea, ii su buriid iige bahá beliid. (Sára 2009: 150)

Buot dát sátnevádjasat maiddái čilgejit olbmo luonddu birra, muhto dain sátnevádjasiin váilui dat *ráinnas čáhci*. Sára girjjis gávdnui vel okta sátnevájas: “golgi čáhci lea buoret go orru čáhci” (Sára 2009: 79). Dán sátnevádjasii lei čilgehus ná:

Golgi čáhci lea buhtis. Das eai leat njivllit ja botni lea čielggas. Nu lea rabas olmmošge, dan diehtá gii lea, sihke su buriid ja bahá beliid. (Sára 2009: 79)

Sátnevájas “golgi čáhci lea buoret go orru čáhci”, lea sullii seammalágan go dát guokte sátnevádjasa maid mu diehtoaddit leaba čilgen. Sátnevádjasis maiddái sisttisoallá ja govahallá sihke golgi čázi ja orru čázi. Buot dain sátnevádjasiin lea sullii seamma čilgehus. Sátnevádjasiid dulkojunit govahallet ahte makkár olmmoš lea, leago rabas olmmoš vai leago jaskes olmmoš. Mu diehtoaddit orru dego geavaheame guokte sátnevádjasa ovttá sátnevádjasis, go geahččá dáid eará sátnevádjasiid. Dasa sáhtta leame ágga ahte dáid sátnevádjasiid sisdoallu dego vuostálastojit omd. ráinnas ja duolvvas. Go buohtastahtta buot dáid sátnevádjasiid, de lea čielggas ahte olbmot leat sátnevádjasiid atnán, ja maiddái lohkan iešguđetge ládje. Sátnevádjasat leat sullii seammaláganat, muhto leat daddjojuvvon iešguđetge ládje. Engelasgielas maiddái gávdno sullii seammalágan sátnevájas dahje dajahus: “still waters runs deep”. Dán engelasgiela dajahusa leat juo 1400-logu álggus gávdnan čálalaš gálduin. Dajahus muitala olbmo luonddu birra, earret eará ahte vaikke lea jaskes olmmoš, de sáhtta olmmoš leat dan dihte miellagiddevaš ja jierbmás olmmoš. Seamma sullasaš dajahus lea maiddái čállojuvvon latiinnagillii, ovttá muitalusas maid romalaš historihkkár Quintus Curtius Rufus lea čállán. Muitalusas boahtá ovdan ahte dajahus gullá baktriagillii, muhto eai gávdno čielga dieđut ahte gullá go dohko (The concise oxford dictionary of proverbs 2003). Buot dát sátnevádjasat leat hui seammaláganat, ja sáhtta árvvoštallat ahte dat leat vuolgán seamma sátnevádjasis. Dat sáhtta maiddái leat nu ahte dát engelasgiela dahje latiinna sátnevájas lea boahtán Sápmái, ja sápmelaččat leat heivehan dan iežaset kultuvrii ja gillii. Dasa dieđusge eai leat čielga gáldut, ja ii leat diehtu man guhka dát sátnevádjasat leat

sápmelaččain leamašan anus. Sámi girjjálašvuohta ii leat nu boaris ahte gávdnoše čálalaš gáldut dasa, muhto dát sátnevádjaset goit gávdnojit Sámis. Sámi ja engelas sátnevádjasiin leat muhtin erohusat, go sámi sátnevádjaset čilgejuvvo vel ahte “golgi čáhci lea ráinnas”. Sámi sátnevádjaset sáhtta dego buohtastahttit golgi čázi ja orru čázi, maid engelas ja latiinna sátnevádjaset ii sáhte.

Guorahaladettiin sátnevádjasiid fuomášin ahte olmmoš dávjá veardiduvvo ja govahallojuvvo feara makkár luonddu ja elliid vuodul. Sátnevádjasiin gávdnojit hirbmat olu buohtastahttimat olbmo ja su luonddu birra, mas govahallet ovdamearkka dihte luonddu- ja elliidnamahusaiguin. Sára maiddái čállá ahte: “luonddugáhppálagaid (eallit, spiret, divrrit), ja daid láhttenvuohki sáhtta maiddái leat sátnevádjasiid vuodđun” (Sára 2009: 5). Gávdnojit ovdamearkka dihte mánga sátnevádjaset mainna olmmoš govahallo earret eará čáziin, váriin dahje bohccuin. Buohtastahttimat nugo *orru čázit* ja *golgi čázit* earret eará govahallet olbmo luondduin dahje olbmo miela, nugo diehtoaddit leat čilgen. Sátnevádjasiid earenoamášvuohta lea ahte dain gávdnojit iešguđetlágan hearvás giellagovat mat veardádallet, buohtastahitet ja ovdanbuktet juohkelágan dehálaš servodatlaš ja kultuvrralaš áššiid. Daid bokte sáhtta oahpásnuvvat dan kultuvrii, gillii ja álbmogii gosa sátnevádjaset gullá, ja dat riggohattet giela. Dáid sátnevádjasiid ektui lean árvvoštallan ahte *orru čáziin* ja *jaskes čáziin* ii dárbbat dušše olbmo govahallat. Lea vejolaš govahallat olu eará áššiid maiddái, nugo earret eará sáhtta barggu ovdáneami oktavuodas maiddái govahallat orru čáziin ja golgii čáziin. Sáhtta govahallat ahte jus bargu ii ovdan, de leat olu moivi dan barggus, ja nuppe dáfus fas jus bargu ovdána, de bargu bissu čorgadin. Sáhtta lohkat ahte dain sátnevádjasiin leat fáttát mas guoskkahit earret eará olbmo luonddu, olbmo psyhkalaš miela ja dakkár áššiid dahje olbmuid geat ovdánit. Sátnevádjaset rievtti mielde dego livčče čujuheame ahte lea buorre ovdánit, ja lea heitot orrut ovttá sajés gos ii ovdan. Sátnevádjasiid sáhtta rievtti mielde govahallat vaikke makkár oktavuodas dahje dilálašvuođas, danin go dat leat hui pohtalaččat. Olbmot dieđusge leat atnán sátnevádjasiid heivvolaš oktavuodain dahje dilálašvuođain, ja danin sátnevádjasiin leat šaddan fásta čilgehusat. Olbmot leat atnán daid seamma sullasaš dilálašvuođain, ja dieinna lágiin leat šaddan seamma čilgehus. Jáhkán ahte lea oalle váttis diehtit man birra lea sáhka, jus ovdamearkka dihte gullá dáid sátnevádjasiid vuosttaš geardde.

6.2 Jus don it eahce bohcco, boazu ii eahce du analysaossi

“Jus don it eahce bohcco, boazu ii eahce du” (Eira Sara 2022)

Nugo ovdalis lean namuhan, de sátnevádjasiid bokte sápmelaččaid ohpet ovdalašáigge sámi árvvuid ja jáhkuid birra. Sátnevádjaset addet midjiide olu govahallamiid, ahte makkár jurddašnuogit ja jáhkut álbmogiin leat leamašan ja ain leat otnábeaivve. Linda Smith čállá ahte okta dan ulbmiliin álgoálbmot muitalanárbevieruin lea juogadit álbmoga jáhkuid ja árvvuid njálmmálaš árbevieru bokte, vai boahttevaš buolvvat maiddái besset daiguin oahppat ja árvvusatnit kulturárbbiset. Muitalanárbevieruid bokte čatnasit álbmogat, eatnamat, sohkabuolvvat ja áigodagat oktii (Smith 2012: 145-146).

Eira Sara muitalii sátnevádjasa *“Jus don it eahce bohcco, boazu ii eahce du”* (Eira Sara 2022), mii mu mielas lei dakkár miellagiddevaš sátnevájas. Dán sátnevádjasa in lean ovdal gullan, ja smiehttagohten ahte makkár oktavuodas dán leat atnán. Lean mearridan dán sátnevádjasa guorahallat, ja earenoamážit geahčadit maid dat mearkkaša.

Sátnevádjasis gávnnat assonánssaid nugo ovdamearkka dihte gávnnat u-vokála jietnadagaid, o-vokála jietnadagaid ja oa-diftoŋŋa jietnadagaid, ja dat jietnaduvvot sullii seamma ládje: *Jus don it eahcce bohcco, boazu ii eahcce du*. Sátnevádjasis sáhtá maiddái vuohttit bealleriimmaid, mas guovddáškonsonánttat jietnaduvvot seamma ládje, vaikke loahppavokála eai jietnaduvvo seamma ládje, earágo dain geardduhuvvon sániin: *Jus don it eahcce bohcco, boazu ii eahcce du*. Sátnevádjasis geardduhuvvojit sánit, nugo earret eará sátni *eahce* geardduhuvvo guktii. Sánit nugo *“boazu”* ja *“bohcco”* maiddái geardduhuvvojit, muhto šaddá erohus go sánit leat sojahuvvon. Sátnevádjasa sátnegeardduhemiin deattuhuvvo dat *eahce* sátni, ovdamearkka dihte jus don it eahce dan bohcco, de boazu iige eahce du. Geardduhemiin dego vuostálastojit dat *eahce* sánit nubbi nuppi. Eira Sara (2022) čilgii ahte *eahccit* sátni mearkkaša ahte don válldát vára dahje beroštat mas nu. *Eahccit* sáni sáhtá atnit mángga ládje, nugo ovdamearkka dihte sáhtá atnit go lea sáhka ahte lea ráhkislaš geasa nu dahje juoga masa. *Eahccit* sáhtá earret eará olbmuid, elliid dahje eará maid olmmoš ráhkista. Eira Sara (2022) muitalii jearahallamis irggástallama oktavuodas dán sáni. Ovdamearkka dihte láveje ovdalaš áigge lohkat: *“Ii hal son eahccán šat dan moarsi”* (Eira Sara 2022). Dat mearkkašii ahte ii son šat ráhkistan dan moarsi. Eira Sara čilgii ahte dieinna lágiin geažidedje, eaige lohkan njuolga ahte, ii irgi šat ráhkistan dahje beroštan dan moarsis (Eira Sara 2022). Mun jearahin iežan anonyma diehtoaddis ahte mo son čilge *eahccit* sáni, ja son čilgii ahte sihke olbmot ja eallit sáhttet *eahccit*. Beana *eahccá* eaiggáda, ja bohccot sáhttet maiddái

eahccit ovdamearkka dihte guottetbáikkiid dahje geasseorohagaid. Bohccot ehccet daid báikkiid gosa leat hárbánnan johtit. Anonyma diehtoaddi čilgii *eahccit* sáni earret eará na: “Áldu eahccá miesi, ja jus miessi jápmá, de áldu sáhtta eahccit golbma jándora manjelii vel dan miesi” (Anonyma 2022). Synonyma *eahccit* sátnái lea ráhkistit, dahje geasa lea ráhkislaš. Lullisámegielas lea dábálaš lohkat: “*Manne datnem eahtsam*” (Nedtedigibaakoeh 2022). Dat cealkka mearkkaša davvisámegillii “*mun ráhkistan du*”, ja seamma maiddái lohket julevsámegielas: *mån æhtsáv duv* (Julevbágo 2013).

Olbmot leat sátnevádjasa *jus don it eahce bohcco, boazu ii eahce du*, earenoamážit boazobargguid oktavuodas atnán. Leat earret eará atnán dan oktavuodas, go lea sáhka leamašan ahte movt boazobargit leat bohccuid áimmahuššat (Eira Sara 2022). Sátnevájas geažuha ahte jus olmmoš lea láiki bargat iežas ealuin, de eallu ii ovdan. Eira Sara čilgii ahte sátnevájas lea earret eará olbmo viššalvuoda ja láikivuoda birra, ja deattuhii ahte:

Dat gii bohccuiguin bargá galgá leat viššal, ja jus ii leat viššal iige eahce bohcco, de ii eahce boazu eaiggáda. Ovdamearkka dihte boazu gal manná dán máilbmái, jus ii leat bieččamis álo, ja čađa gaskka bohccuiguin bargame. (Eira Sara 2022)

Eira Sara (2022) oaivvilda ahte boazu gal ii eahce ja manná dán máilbmái, jus ieš boazoeaiggát ii leat bohccuid manjis ollesáigge, ja maiddái jus ii beroš iežas bohccuin. Sátnevádjasa lea vejolaš maiddái dulkot ahte lea birgema ja čehppodaga birra sáhka, ahte olmmoš ferte leat viššal ja ángir bohccuiguin bargat vai birge. Fredriksen lea čielggadan *birget*, *birgehaddat* ja *ceavzit* sániid iežas nákkosgirjjis, ja son čállá birgema birra earret eará ná: “birgengoansttat govvidit beaivválaš birgejumi ja guhkit- ja boahtteáiggi perspektiivva, mii guoská olbmo välljemiidda, ealáhussii ja fuolahusdiliide” (Fredriksen 2012: 57). Fredriksen oaivvilda ahte birgema oktavuhtii lea maiddái čadnon, ahte makkár čehppodatviidodat olbmos lea. Earret eará mo olmmoš nákke čuolmmaid čoavdit ja makkár välljemiid bokte lihkestuvvá (Fredriksen 2015: 56). Sátnevájas sáhtta govahallat ahte olmmoš ferte máhttit juohkelágan boazobargguid, nugo ovdamearkka dihte ferte máhttit guođohit vai birge ealu doallat čoahkis. Olmmoš ferte maiddái máhttit dovdat guovlluid, vai ovdamearkka dihte diehtá gokko eallu sáhtta guohtut áiggis áigái. Dat lea olu maid boazobargi ferte máhttit vái ieš birge, ja vai dat eallu birge. Olbmo birgenattáldagain vuolgá maiddái das ahte makkár eallinvugiide lea oahpahuvvon mánnávuoda rájes. Earret eará makkár árgabeaivvedoaimmaide mánná lea oahpahuvvon, mat dahket máná iešheanalazžan ja hástalit máná iešheanaláččat jurddašit, plánat ja bargat. (Aikio 2000: 37) Dán sátnevádjasa sáhtta maiddái atnit mánáidbajásgeassimis. Ovdamearkka dihte sáhtta sátnevádjasiin oahpahit

mánáide, ahte man dehálaš dat lea váldit vára buot elliiguin maiguin bargá. Dat maiddáí oahpaha, ahte olmmoš galgá muđuige láhttet fiidnát buot máilmmi sivdnádusaiguin, sihke elliiguin ja olbmuiguin. Hirvonen (1999: 159) čilge ahte luondu lea leamašan ja lea ain guovddáš resurssa eamiálbmogiidda. Son čállá ahte: “Olbmo ja luonddu gaskavuohta lea njuolgat, dasgo olbmo buresbirgejupmi čuožžu luonddus” (1999: 159). Sátnevájas “*Jus don it eahce bohcco, boazu ii eahce du*” čilge bures ahte man dehálaš dat lea árvvusatnit olbmo birgejumi. Dán oktavuodas válddán bohcco ovdamearkan, mii lea leamašan ja lea ain divrras riggodat ja birgejupmi boazosápmelaččaide. Bohccos leat ožžon sihke biepmu, gárvvuid ja eará ávdnasiid, maiguin olbmot leat birgen buolvvas bulvii áiggiid čađa.

Eira Sara (2022) čilgii ságastallamis ahte sátnevájas maiddáí čujuha dasa, ahte guođoheaddji ferte máhttit jurddašit ja eallit bohcco luonddu mielde, daningo boazu lea luonddu ealli. Boazu orru, guohtu ja eallá luonddus. Johan Turi (2010: 50) čilge ahte sápmelaš lea oahppan olu bohccos, nugo ovdamearkka dihte lea bohccos oahppan dálkki dovdat. Turi čállá ahte: “

Sápmelaččas lea goit seammalágáš luondu go bohccos. Soai háliideaba golgat lulás ja davás dan mielde go soai láveba ge golgat dál nai. Ja soai leaba árggit goappašagat” (Turi 2010: 50).

Lean gullan vuorrasiiguin ahte ovdalaš áigge ledje ealut hui lojit, daningo sápmelaččat orro ja goadástalle birra jagi ealloravddas. Olmmoš lei álo hui lahka bohccuid. Dán áigge eai leat sápmelaččat jur nie lahka bohccuid go ovdalaš áigge, vaikke guođoheaddjit leat ealo luhtte. Ágga dasa lea go dán áigge gávdnojit odđáigásaš fievrut olbmuin, mii dahká ahte guođoheaddjis lea buoret bearráigeahčču ealus. Skohteriiguin ja eará fievruiiguin olle guođoheaddji birastit ealu jođáneabbo go ovdal, ja fas vuodjit ruovttoluotta liegga bartii. Dát sátnevájas earret eará čujuha dasa ahte boazobargis galgá álo leat jurdagis ahte mo lámhčit bohccui buoremus dili, ja ferte veahá eallit ja jurddašallat mo boazu lámhte ja dahká.

Vaikke orru nu ahte sátnevájas lea eanemusat adnon boazodoalu oktavuodas, de ii dárbbat čatnat sátnevádjasa dušše dasa. Eira Sara (2022) lea čilgen ovdamearkka ahte sátnevájas ii dárbbat dušše guoskkat boazobargiide, muhto sáhhtá maiddáí ovdamearkka dihte dálldoalus, dahje eará oktavuodas geavahit sátnevádjasa. Jus ovdamearkka dihte boanda ii ane árvvus iežas elliid, ja ii biebmá daid albma ládje, de eallit eai šat eahce su. Dat sáhhtet jápmit, go eai leat ožžon dan divššu maid dárbbahit. Nils Oskal lean čállá ahte: “Nealgudit herggiid lea vuohki bilkidit herggiid” (Oskal 1995: 95). Sátnevádjasa sáhhtá maiddáí atnit dego dakkár rávan, ahte jus olmmoš ii lámhte fiidnát elliiguin, de sáhhtá dat čuohtat eaiggádii juoga ládje.

Oskal lea čállán boazolihkku birra, ja son čilge boazolihkku ná: “olbmos lea boazolihkku go bohccot seilot eaige jávkka” (Oskal 1995: 89). Boazolihkku ii boađe dušše das mo boazoeaiggát bohccuid meannuda, muhto dat lea maiddái čatnasan olmmošlašvuhtii. Go boazoeaiggát lea olmmošlaš, de olmmoš earret eará atná árvvus bohcco ja daid eatnamiid gos bohccot leat. Boazoeaiggát váibmoláđisvuodain bargá bohccuiguin, ja seammás maiddái gulahallá ja soabada olbmuiguin. Boazolihkku guoskkaha maiddái boazosuolavuoda (Oskal 1995: 94-96). Guorrasan Nils Oskala oaiviliidda, go dán sátnevádjasis sáhtá maiddái vuohttit mo ovdamearkka dihte boazolihkku sáhtá doaibmat. Sátnevájas “*Jus don it eahce bohcco, boazu ii eahce du*” lea čatnasan sihke mo olmmoš láhtte elliiguin, muhto sáhtá maiddái čatnasan mo olmmoš láhtte eará olbmuiguin. Lean árvvoštallan ahte sátnevájas sihke rávve ja geažuha olbmo meannudit, sihke elliid ja eará olbmuid váibmoláđisvuodain. Eira Sara (2022) lea čilgen ahte:

Jus iežat bohccuid dahje elliid láittát ja hejošat, de lea bahá ahte dat jorgalit sealggi dutnje. Guoská maiddái jus lagas olbmuid hejošat ja láittát, de sii maiddái sáhttet jorgalit sealggi dutnje. (Eira Sara 2022)

Nugo namuhin ovdalis, ahte dán sátnevádjasa ii dárbbat dušše atnit bohccuid oktavuodas. Sátnevájas geažuha dasa ahte olmmoš galgá loktet ja rámpot sihke iežas olbmuid ja elliid, muđui sáhtá šaddat nu ahte olmmoš šaddá sin olggobeallái. Orru dego ahte dat boazu sátnevádjasis lea personifiserejuvvon, daningo go boazu mii lea luondduealli, ii rievtti mielde dieđe ahte olmmoš ii šat eahce dan. Boazu sáhtá leame metafora dán sátnevádjasis, mii veardida ja geažuha ahte juohke olbmo ja ealli ferte loktet ja árvvusatnit. Sátnevádjasis sáhtá dat boazu maiddái govahallame olbmo, omd. ahte jus it don it eahce nuppi, de nubbi iige eahce du. Sáhtá maiddái govvideame olbmo oktavuodaid, ahte oktavuodaiguin maiddái ferte váldit vára ja šaddadit, vai bissot dat buorit oktavuodat olbmuid gaskka. Sátni *eahccit* lea dán sátnevádjasis motiiva, go dat geažuha sátnevádjasa duogáš ulbmilii. Fredriksen čállá ahte: “smávva sámi báikegottiin lea hui dehálaš olbmuide máhttit dakkár dákkár árbevirolaš gulahallama” (Fredriksen 2018: 14). Dás Fredriksen oaivvilda ahte olbmot vuollegašvuodain háliidedje earret eará mohkohallamiin ja geažidemiin gulahallat earáiguin, vai eai suhtadan eaige soardán nuppi. Sátnevádjasiid leat atnán dakkár gulahallamiidda, go dávjá lea vuogas sátnevádjasiid bokte ovdamearkka dihte neavvut dahje rávvvet, vai nubbi ii loavkašuva dainna nevvodemiin dahje rávvemin. Fredriksen (2015: 85) čállá ahte: “Vuollegašvuodas lea ge árbevirolaš sámi servodagas leamaš stuorra árvu”. Dán sátnevádjasa lea maiddái vuogas atnit dakkár gulahallamis mas čábbát geažida nubbái, ahte gánnáha lea vuollegaš ja olmmošlaš buot olbmuiguin ja elliiguin. Sáhtá lohkat ahte dát sátnevájas guoskkaha mánggaid fáttáid,

nugo earret eará olmmošlašvuoda, oktavuodaid, láhttenvugiid, beroštumiid ja bargguid. Dat guoskkaha maiddái ahte mo don gulahalat elliiguin ja olbmuiguin. Sátnevádjasis sáhtá veardidit olbmo viššal- ja láikivuoda, ja orru nu ahte dat geažuha ahte olmmoš galgá leat buorredáhtolaš vai bures manná.

Dát sátnevájas lea oalle poehtalaš, ja dat gullá sámi njálmmálaš árbevrrui. Dakkár poehtalaš sátnevádjaset čilgejit ge mo sámi álbmogat leat geavahan ja stoahkan sániiguin ja gielain. Sátnevádjasiid bokte vuohttit ahte poehtalašvuolta lea leamašan guovddáš oassi sápmelaččaid gielain ja gulahallanvugiin. Mu diehtoaddit čilgeje ahte sápmelaččat leat hirbmat kreatiivvalaččat leamašan, earret eará govahallat olbmo feara makkár luonddunamahusaiguin, elliiguin ja dávviriiguin (Eira Sara 2022 vrd. Sara Oskal 2022 vrd. Anonyma 2022). Sátnevádjasiin oaidnit ahte sámi njálmmálaš árbevierru lea leamašan hirbmat rikkis dološ áigge rájes. Sámi sátnevádjaset ovdanbuktet dakkár rikkis giellagovaid, maid čađa vuohttit ahte sámi girjjálašvuolta maiddái lea nanus. Ánde Somby lea čállán luođi birra, ja son earret eará čilge ahte lea hirbmat váttis gullat erohusa persovnnaid-, báikkiid- ja elliidluđiin, daningo go sámit leat atnán ahte, eallit ja guovllut etihkalaččat leat seammaárvosaččat go olbmot (Somby 1995: 15). Dan ahte olbmuin, elliin ja guovlluin lea seamma árvu, sáhtá maiddái vuohttit sátnevádjasiin. Dán sátnevádjaset bokte oahppat ahte sápmelaččat leat árvvusatnán visot oahpes elliid ja guovlluid gos leat johtán ja orron. Sátnevájas “*Jus don it eahce bohcco, boazu ii eahce du*” dego livčče muitaleame ahte dat gáibiduvvo leat buorredáhtolaš, vai bures galgá mannat. Sátnevájas lea ain otnábeaivvi áigeguovdil, ja dat ovttá ládje doaibma dego dakkár ráva olbmuide. Ráva ahte galgá árvvusatnit buot elliid maid meannuda, muđui sáhtá ieš váivvahuuvot jus ii meannut rehálaččat. Sáhtá earenoamážit heivejuvvon nuorra olbmuide, geat easka leat bargguid ja vásáhusaid čađa oahppame movt ovdánit olmmošlaččat ja muđui eallimis.

7 Loahpahus

Loahpahusas ovdanbuvttán movt dán guorahallamis lean konkluderen ja vástidan dutkančuolmmaide, makkár mearkkašumiid lean fuomášan guorahallamis ja mo sáhtášii viidáset dutkat guorahallama.

Dán dutkosis leat mus leamašan vihtta diehtoaddi, geat leat muitalan vuđolaš ja čiekŋalis dieđuid diiddaid, fearániid ja sátnevádjasiid birra. Sis lei olu máhttu ja diehtu dain fáttáin, ja lean giitevaš go sis lei vejolašvuohta leat mielde dán dutkosis. Guorahallanbargu ii lean šaddat diehtoaddiid mávssolaš dieđuid ja máhtuid haga, mat loktejit olles guorahallanbarggu. Dutkosis lean välljen guorahallat osiid, maid diehtoaddit čilgeje jearahallamiin. Lean earret eará atnán álgoálbmot metodologiija teoriijaid ávkin hábmet guorahallama, nu ahte guorahallamis deattuhuvvojit sihke sámi- ja álgoálbmot metodologiijat. Mun lean dihtomielalaš leamašan ahte makkár sajádat mus lea dán dutkosa ektui, go lean osiid dutkan mat gullet iežan kultuvrii. Lean beassan iežan konteakstamáhtu ja iežan siskkáldas kultuvrralaš ipmárdusa atnit ávkin, go lean guorahallan diidafearániid ja sátnevádjasiid. Lea leamašan hirbmat dehálaš deattuhit kultuvrralaš etihkalaš eavttuid dutkamis, ja vuhtiiváldit diehtoaddiid árvvuid ja mearrádusaid.

Dutkosis lean earret eará guorahallan guokte fearána, mas lean geahčadan movt fáttát bohtet ovdan fearániin. Válljejin fearániid guorahallat narratologiija guorahallama vuodul, mas goappaš fearániin geahčadin ahte makkár sámi máilmmigovat ihtet fearániin. Mu ulbmil guorahallamiin lei fearániid fáttá guorahallat, vai beasan fáddáguorahallama bokte čielggadit ahte mo diiddaid mearkkašupmi bohtá ovdan fearániin. Guorahallen goappaš fearániid seamma vuogi mielde, vai konkluderemis sáhtán buohtastahttit ahte mo diiddat ja diiddastallamat leat fearániidda čatnasan. Dutkosis guorahallen maddái golbma sátnevádjasa, mas guokte sátnevádjasa leat seammassullasaš sátnevádjasat. Sátnevádjasiid guorahallamiin háliidin gávnnahit vejolaš fáttáid sátnevádjasiin, ja guorahallat mo fáttáid bokte bohtet sámi máilmmigovat ovdan. Sivvan manin välljejin juste dáid diidafearániid ja sátnevádjasiid guorahallat, lea ahte dát materiálat govvidedje bures sámi eallinvugiid, dainna lágiin ahte máilmmigovat bohtet ovdan oalle bures. Sihke sámi gulahallanvuogit, kulturipmárdus ja sámi estetihkka teoriijat leat leamašan dutkosis váldoteoriijat, mat leat láidestan dutkosis gávnnahit mo sámi máilmmigovat ilbmet sihke diidafearániin ja sátnevádjasiin.

7.1 Konklusuvdna diidafearániin

Sihke *Debboskávžá ádját* ja *Álddaid bohccuiguin johtán* fearániin boahtá ovdan ahte fearániid persovnnain leat guolásteapmi ja boazodoallu guovddáš birgejumit ja árbevirolaš barggut. Olbmot leat árbevirolaš bargguid bokte háhkán birgejumi alcceseaset, ja árbevirolaš bargguid bokte vuhtto ge mo sámi máilmmigovva ihtá fearána birrasis. Goappaš fearániin lea dakkár sátneriggodat árbevirolašbargguid ektui, maid lohkki measta ferte máhttit go guorahallá konteavstta fearániin. Gaski lea čilgen ahte lohkkis geas giellamáhttu ja siskkáldas kultuvrralaš ipmárdus lea, máhtta earret eará guorahallat ja gávnnaht konteavstta teavsttain (Gaski 1996: 210). Lohkkis lea vejolašvuohta gávnnaht dakkár kultuvrralaš siskkáldas osiid teavsttas, maid eai leat konkrehtalaččat oidnosis. Goappaš fearániin boahtá sámi máilmmigovva ovdan vuosttažettiin fearániid persovnnaid bokte. Persovnnaid giela, dieđuid, máhtuid ja árbevirolaš bargguid bokte sáhtta čujuhit earret eará makkár eallinoainnut persovnnain leat, ja makkár kultuvrralaš biras fearánis lea.

Debboskávžá ádját fearánis oažžu lohkki dakkár dovddu ahte ádjá lea hirbmat roahkkadis olmmoš, go manná amas olbmuid lusa gáfestallat. Ádjá roahkkadisvuohta sáhtta čilget dien áigásaš verddevuoda birra, ahte olbmuid leat dien áigge leamašan nanu oktavuodát. Árbevirolaš bargguid bokte vuohttit ahte sihke ádjá ja dain amas olbmuid lea guolásteapmi ja boazodoallu birgejumit, mii mearkkaša ahte dat olbmot leat bargan visot bargguid mat gusket dáidda ealáhusaide. Fearánis čilgejuvvo báiki vuđolaččat, ja lohkki sáhtta vuohttit dat gáibiduvvo giellamáhttu go guorahallá dán fearána. Sámi máilmmigovat ihtet sihke ádjá máhtu ja dieđu bokte, árbevirolaš báikkiid bokte ja guovllu birrasis.

Álddaid bohccuiguin johtán fearánis boahtá ovdan ahte nieiddažis lea viiddis máhttu ja sátneriggodat sihke guolásteamis ja boazodoalus. Nieiddaš máhtta čilget sihke báikenamahusaid, gos vánddarda, ja bohcco guolga- ja čoarvenamahusaid. Fearánis lea sáhka šielladeami birra, ja lohkkis ferte muhtin muddui máhttu šielladeami birra, vai earret eará máhtta guorahallat šielladeami dovdomearkkaid fearánis. Fearánis vuhtto ahte nieiddažii lea šiella ja šielladeapmi dakkár árbevierru, ja lohkkái boahtá dakkár dovdu, ahte sus lea nanu máhttu sihke šielladeami ja álddaid birra. Son diehtá ahte dat ii galgga leat silba, muhto baicce stáli go álddaid bohccuid galgá šielladit. Fearán geažuha ahte nieiddaš lea oahppan ahte silbbain maiddái lea vejolaš šielladit muhto, silbbain galgá eará oktavuodain šielladit. Nieiddaš dáidá oahppan šielladeami ja álddaid birra mitalusaid ja máidnasiid bokte. Sus lea dat jáhkku ahte jus šielladit beassá, de oažžu alcces daid bohccuid. Sámi máilmmigovva boahtá maiddái ovdan šielladeami bokte, ahte lohkki sáhtta árvvoštallat ahte nieiddaža olbmot

leat atnán šielá feara masa. Fearánis namuhuvvo ahte šielldat sáhtá sihke stálliin ja silbbain. Sihke stálli ja silba leat šielá ja šielldan oktavuodain guovddáš ávdnasat, maid atná go šielldada dahje bidjá šielá muhtimii. *Álddaid bohccuiguin johtán* fearánis sáhtá lohkki njuolgut oahppat movt álddaid bohccuid galgá šielldat. Fearánis oahppá lohkki šielldadeami birra, ja dát fearán leage buorre ovdamearkka ahte movt diiddastallama leat fearániid bokte bagadallan mánáide. Dat orru nu ahte nieiddaža olbmot leat diiddaid mielde eallán, ja ahte sii leat diiddastallama atnán earret eará várjaleami, guoimmuheami, rávvema ja nevvodeami oktavuodas. Nieiddažis lea jáhkku ahte šielá buktá sihke lihkku, ja dat maiddá sáhtá várjalit. Nieiddaža olbmot orrot diiddaid ja einnosteami vuodul sihke bargan ja eallán, go nieiddažii leat oahpahan šielldadeami birra. Diiddastallan orru leamašan oassi dán nieiddaža árgabeaivvis, go son máhtá šielá birra ja šielldat ulddabohccuid.

Goappaš fearánat leat čatnasan diiddaide ja čilgejit diiddaid mearkkašumi. *Debboskávža ádját* fearánis ii boađe čielgasit ovdan ahte lea čáhcerávga birra. Dat geažuhuvvo fearánis ahte lea čáhcerávga birra, ja danin sáhtá fearána čujuhit “*don it galgga mannat jogaid dahje jávrriid lahka ieš akto, muđui boahá čáhcerávga ja dohppe du*” diidii. Fearánis ii geava juste nu mo diiddas čuožžu, muhto fearána sáhtá atnit dego dakkár liigečilgehussan diidii. Dán diidda leat eanas áigge atnán mánáidbajásgeassima oktavuodas, ja fearána sáhtá maiddá atnit mánáidbajásgeassimis. Fearána bokte sáhtá mánáide oahpahit, ahte ii galgga leat nu jállu mearragáttis. Fearániin sáhtá dego dakkár váruhusa buktit olbmuide, ahte ii galgga leat nu jállu mearragáttis, muhto berre baicce leat várrogas, muđui sáhtá deaivvadit vaikke čáhcerávgain. *Álddaid bohccuiguin johtán* fearánis sáhtá konkrehtalaččat oahppat šielldadeami birra, go fearánis boahá čielgasit ovdan mo de galgá bargat go šielldat áigu. Fearánis boahá ovdan ahte persovnnat leat jáhkkán diiddaide, ja leat maiddá diiddastallamiin eallán. Nieiddažis orru diiddastallan leamašan oassi árgabeaivvis, ja son jáhkká ahte šielldemiin oážžu lihkku. Dávjá šielldadeami fearániin boahá ovdan ahte, son guhte šielldat beassá, oážžu lihkku dan bokte. Dán fearána sáhtá maiddá atnit dego dakkár liigečilgehussan diidii, earenoamážit jus galgá nubbái čilget movt šielldan goansttaid doibmet, ja makkár mearkkašupmi šielldadeamis lea.

7.2 Konklusuvdna sátnevádjasiin

Dán dutkosis boahhtá čielgasit ovdan ahte olbmot leat dadjan ja atnán sátnevádjasiid iešguđetge ládje. Mu diehtoaddit lohka ja atniba dan seamma sátnevádjasa guovtte ládje. Sátnevájas “*orru čázis leat olu ruskkat, ja golgi čáhci lea ráinnas*” lea jur measta seamma go “*jaskes čázis leat olu divrrit, ja golgi čáhci lea ráinnas*” sátnevájas. Sátnevádjasiin leat dušše muhtin sánit mat earuhit sátnevádjasiid, nugo earret eará *divrrit* ja *ruskkat*. Sisdoalus dahje čilgehusas ii leat nu stuora erohus, go diehtoaddit čilgeba jur dan seamma dáid sátnevádjasiid birra. Goappašagat čilgeba ahte sátnevádjasat leat olbmo luonddu birra. Sámi girjjálašvuodas ledje maiddá mángga iešguđetlágan ovdamearkkat dán seamma sátnevádjasis, muhto čilgehus dahje sisdoallu lei seamma. Seamma sullasaš sátnevájas maiddá gávdnui eará gielain, mii sáhtta čujuhit ahte dát sátnevádjasat leat vuolgán seamma sátnevádjasis. Guorrasan dasa maid Máret Sára čilge, ahte sátnevádjasiid dulkon lea subjektiiivalaš, dainna lágiin ahte juohkehaš dulko ja ipmirda sátnevádjasa iežas vásáhusaid vuodul, ja son čállá ahte: “dát sátnevádjasat sáhttet dutnje mearkkašit áibbas eará go nubbái” (Sára 2009: 5).

Dáin sátnevádjasiin ihtet sámi máilmmigovat earret eará sápmelaččaid láhttenvugiid, gulahallanvugiid, jáhkuid ja eallinoainnuid bokte. Lean árvvoštallan ahte sátnevádjasiid geavaheapmi lea čadnon dasa, ahte makkár oktavuodain olmmoš lea sátnevádjasa geavahan, mo dan sátnevádjasa lea oahppan ja mo sátnevádjasa lea vásihan. Sátnevádjasiid geavaheamis oaidnit mo sápmelaččat leat daid atnán dego gulahallanvuohkin. Daid bokte šaddá earret eará álkibut mohkohallat ja geažuhit, go dat leat hui vuohkkasit heivehuvvon gulahallamii. Sátnevádjasiid šaddá measta guorahallagoahhtit, go muhtin dadjala heivvolaš sátnevádjasa ságastallamis. Olbmot leat sátnevádjasiiguin nevvodan, oahpahan ja rávven earáid, dainna lágiin ahte nubbi ii suhta dahje loavkašuva. Fredriksen čállá ahte sámi hupmanvuogit nugo geažuheamit, smávva báikkiid láhttemat ja servvodaga máhtut addet liigedimenšuvnna guorahallamii, ja viiddidit dulkonvejolašvuodaid dutká guorahallat hupmanvugiid ja muitalemiid (Fredriksen 2015: 117). Sátnevádjasiid guorahallamis sáhtta oahpásnuvvat daidda iešguđetlágan sámi gulahallanvugiide, go daid leat olbmot aktiivvalaččat atnán gulahallamii. Daid bokte sáhtta maiddá oahppat olu giellagovaid, mat govahallet iešguđetge áššiid dahje dilálašvuodaid. Muhtin sátnevádjasat earret eará veardidit ja govahallet olbmo iešguđetlágan elliiguin, divrriiguin ja luonddunamahusaiguin. Okta ovdamearka lea sátnevájas maid Ántta Juhana Máhte Elle Maret leat muitalan: “*orru čázis leat olu ruskkat, ja golgi čáhci lea ráinnas*” (Sara Oskal 2022). Dán sátnevádjasis oaidnit ahte olmmoš lea govahallojuvvon čáziin. Olmmoš buhtastahttojuvvo orru ja golgi čáziin. Dakkár

govahallamat reflekterejit sámiid kultuvrra ja servodaga árvvuid. Govahallamat earret eará geažuhit ahte sápmelaččat leat árvvusatnán buot sivdnádusaid máilmmis. Sápmelaččat leat buohtastahtán iežaset, earret eará elliiguin, luondduin dahje divrriiguin. Buohtastahttimiid bokte čájehuvvo ahte sápmelaččat leat atnán ahte buot sivdnádusaiguin lea seamma árvu go sis. Govahallamiin maiddái sáhtá vuohttit mo sápmelaččat leat giela atnán. Sápmelaččat leat stoahkan gielain, ja geavahan dakkár dáiddu mas giela estehtalašvuohta lea oidnosis. Harald Gaski čállá ge ahte: “min terminologiiija vuodđu lea estehtalaš, vaikko vel ii álo leat adnojuvvon danin” (Gaski 2021: 95). Gielain leat erohusat ahte makkár terminologiiija lea deattuhuvvon, ja sámi terminologiiijain dieđusge leat earret eará sámiid árbevierut, jáhkut, eallinvuogit ja birgejumi deattuhuvvon. Sáhtá vuohttit ahte sátnevádjasiin lea dakkár sátneriggodat deattuhuvvon, mat gusket min ealáhusaide ja árbevieruide. Sátnevádjasis “*jus don it eahce bohcco, boazu ii eahce*” vuohttit earret eará dakkár sátneriggodaga. Dát sátnevájas lea oalle estehtalaš, go das earret eará boahtá ovdan ahte olbmos gáibiduvvo viššalvuohta, olmmošlašvuohta ja buorredáhtolašvuohta go meannuda earret eará iežas elliid maiguin bargá. Ulbmil sátnevádjasis lea earret eará rávvet, ahte galgá leat viššal ja olmmošlaš go elliiguin bargá. Sátnevájas maiddái govahallá ahte olbmos gáibiduvvo sihke máhttu ja diehtu go bargá elliiguin. Dat gáibiduvvo ahte olmmoš jierpmálašvuodain meannuda iežas birgejumi.

7.3 Loahppasánit

Dán guorahallanbarggu oktavuodas gávnnašin mun ahte, muhtin diidafearánat ja sátnevádjasat eai leat vel čállojuvvon makkárgu girjjálašvuodáide, muhto gávdnojit dušše ain njálmmálaš gielain. Mu diehtoaddit muitaledje sihke diidafearániid ja sátnevádjasiid maid in gávdnan girjjálašvuodáin. Sii čilgeje olu dakkár diiddaid ja diidafearániid mat veardidit *lihku* ja *guoržžu*. Diehtoaddit čilgeje earret eará dakkár diidagoansttaid maid bokte sáhtta alces fitnet lihku, ja maid bokte sáhtta einnostit ahte čuovvu go lihku boahhteáiggis.

Ságastallamiid bokte muitaledje diehtoaddit maiddái olu dakkár diiddaid ja diidafearániid main veardidit *rikkisvuoda* ja *geafivuoda*. Ovdalaš áigge lea leamašan oalle guovddáži earuhit rikkisvuoda ja geafivuoda. Diehtoaddit muitaledje sihke diiddaid ja sátnevádjasiid mat guoskkahedje ahte mo sáhtta rikkisin šaddat ja mo lea bahá geafin šaddat. Sii maiddái muitaledje olu diiddaid mat earenoamážit fuomášuhte ja rávveje olbmuid doalahit čorgatvuoda, sihke ruovttuin, gođiin ja luonddus. Diehtoaddit muitaledje earret eará miellagiddevaš fearániid mat guoskkahedje váigasiid, ovdošiid, vuosmásiid, nieguid, bassi báikkiid ja noaidelottiid birra. Dán dutkosii in čáhkehan visot dáid miellagiddevaš diiddaid, fearániid ja sátnevádjasiid váldit mielde, muhto dáid fáttáid livčče vejolaš guorahallat boahhteáiggis. Dat eai baljo gávdno dutkosat mat guoskkahit diiddaid ja sátnevádjasiid, ja danin livčče hirbmat dehálaš guorahallat daid viidáset. Sávašin eanet dutkosiid njálmmálaš árbeviera birra, ja ahte muhtin ángiris ja vitmadis studeanta dahje dutki guorahallagoadašii dáid dehálaš ja somás fáttáid viidáset.

Gáldut

Materiála

Anonyma diehtoaddi (2022): *Álddaid bohccuiguin johtán*. Guovdageaidnu: Dutkanjearahallan 23.03.2022

Anonyma diehtoaddi (2022): *Jaskes čázis leat olu divrrit, ja golgi čáhci lea ráinnas*. Guovdageaidnu: Dutkanjearahallan 23.03.2022.

Gaino, Ole Henrik (2022): *Imáslágan debboskávžá ádját*. Láhpoluoppal: Dutkanjearahallan 24.03.2022.

Oskal, Ellen Marit Sara (2022): *Orru čázis leat olu ruskkat, ja golgi čáhci lea ráinnas*. Guovdageaidnu: Dutkanjearahallan 29.03.2022.

Sara, Elen Inga Eira (2022): *Jus it eahce bohcco, boazu ii eahce du*. Áltá: Dutkanjearahallan 01.04.2022.

Girjjálašvuohta

Abbott, H. Porter (2021): *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aikio, Aimo (2000): *Olbmo ovdáneapmi*. Kárášjohka: Davvi girji.

Andersen, Per Thomas (2019): *Forstå fortellinger. Innføring i litterær analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.

Anti, Ellen Brita (2003): *Dovdda čuođi diidda*. Kárášjohka: Davvi girji.

Buljo, Inger Eline Eira (2003): *Áibmolaččat bohtet! Šáŋragirji nuoraidskuvlii*. Kárášjohka: Davvi Girji.

Demant-Hatt, Emilie (1913): *Med lapparna i højjeldet*. Lapparna och deras land, del II. Stockholm.

Eira, Inger Marlene & Hætta, Anna Margrethe Bæhr (2020): *Diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi buolvvas bulvii. Muittuhussan mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide*. Sámegeiela didaktihka masterbargu. Guovdageaidnu: Sámi Allaskuvla.

Fredriksen, Lill Tove (2012): "Dát lea mo nu munnje oahpis" – kulturáddejupmi ja konteaksta girjjálašvuođa analysas. *Sámi diedalaš áigečála 2*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Fredriksen, Lill Tove (2015): *...mun boadán sin maŋis ja joatkkán guhkkelebbui... Birgengoansttat Jovvna-Ánde Vesta románatrilogijias Árbbolaččat*. Philosophiae doktorgráda nákkosgirji. Romsa: Uit Norgga Árktalaš Universitehta.

Fredriksen, Lill Tove (2018): “’Ii datge leat munnuidda veadjemeahtun’ – Geažideamit sámii girjjálašvuodas”. *Dutkansearvvi dieđalaš áigečála nr. 2/2018*. Dutkansearvi. Saamenkielen ja kulttuurin tutkimusseura.

Gaasland, Rolf (2017): *Fortellerens hemmeligheter: Innføring i litterær analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gaski, Harald (1993) [1987]: *Med ord skal tyvene fordrives: om samenes episk poetiske diktning*. Kárášjohka: Davvi Girji.

Gaski, Harald (1996): “Voice in the Margin: A Suitable Place for a Minority Literature?”. *Sami Culture in a New Era: The Norwegian Sami Experience*. Kárášjohka: Davvi Girji OS.

Gaski, Harald (1998): “Den hemmelighetsfulle teksten. Joikelyrikken som litteratur og tradisjon”. Oslo: *Vinduet nr. 3/98*.

Gaski, Harald & Solbakk, Aage (2003): *Jodii lea buoret go oru*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

Gaski, Harald & Solbakk, Aage & Solbakk, John T. (2004): *Min njálmmálaš árbevieru. Máidnasat, myhtat ja muitalusat*. Davvi girji OS.

Gaski, Harald (2007): “Juoigan – sámii musihkka máilmmis dahje máilmmemusihkka”. Kárášjohka: *Sámikopiija, cop*.

Gaski, Harald (2013): “Indigenism and cosmopolitanism: A pan-Sami view of the Indigenous perspective in Sami culture and research”. *AlterNative: An International Journal of Indigenous Peoples*.

Gaski, Harald (2017): “Samisk kultur, litteratur og kritikk”. *Sápmi i ord och bild 2: en antologi*. Västra Frölunda: On Line Förlag AB.

Gaski, Harald (2022): “Álgoálbmot-estetihkka: lasihit konteavstta kontekstii”. *Duodji Reader - Guoktenuppelot Sámi čálloša duoji birra. Twelve essays on duodji by Sámi writers*. Kárášjohka: Davvi Girji OS.

Gaup, Káren Elle (2001): *Girjjo-Gárjjo. Muitalusat, máidnasat, sátnevádjaset, árvádusat ja diiddat*. Kárášjohka: Davvi Girji OS.

Gaup, Karen Elle (2010): “Sámii árbevierut ja kultuvra”. *Sámis. Sámi čálakultuvrralaš áigečála. Nr. 6-7/2010*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

Hasan-Rokem, Galit (1992): “Proverb” – Richard Bauman (doaimm.), *Folklore, Cultural performances and popular entertainments. A communications-centered Handbook*. (doaimm.), New York: Oxford university press.

- Hirvonen, Vuokko (1999): *Sámeeatnama jienat. Sápmelaš nissona bálggis girječállin*. Guovdageaidnu: DAT.
- Hirvonen, Vuokko (2018): *Njálmmálaš árbevierut kultuvrralaš árbin. Geahčastat sámi njálmmálaš árbevieruid čohkkemii ja dutkamii 1600–2000 logus*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Janss, Christian, Refsum, Christian (2010): *Lyrikkens liv. Innføring i diktlesning*. 2. Utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johnsen, Ester Kristine (2017): ‘*Ravget iežas bođuid ovddežis*’. *Guovddášpersovnnaid iešvuodát, rollat ja ovdáneapmi sámi perspektiivvas ja narratologiija guorahallamiin Earrodearvvuodát ja Jievjaheargi noveallain*. Sámi girjjálašvuoda masterdutkanuš. Romsa: Norges arktiske universitet (UiT).
- Joks, Solveig (2008): Boazodoallu – eallinvuogi máhtut. – *Sámi diedalaš áigečála 2-2008*.
- Keskitalo, Jan Henry (2009): Sámi máhttu ja skuvlamáhttu: teorehtalaš geahčastat. – *Sámi diedalaš áigečála 1-2/2009*.
- Kuokkanen, Rauna (2004): “Border Crossings, Pathfinders and New Visions: The Role of Sámi Literature in Contemporary Society”. *Norlit: Tidskrift i litteratur og kultur*.
- Kuokkanen, Rauni (2009): *Boares dego eana. Eamiálbmogiid diehtu, filosofijjat ja dutkan*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Kvale, Steinar & Svend Brinkmann (2015) [1997]: *Det kvalitative forskningsintervju*. Gyllendal akademisk.
- Lothe, Jakob, Christian Refsum ja Unni Solberg (1997): *Litteraturvitenskapelig leksikon*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Magga, Arla (2017): *Dál de leat guovžžabađa cummán: davvisámegiela giellagovaid guorahallan*. Pro gradu -dutkanuš. Oulu: Giellagas-instituhtta.
- Nielsen, Konrad (1979) [1934] a: *Lappisk (samisk) ordbok grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino. I–III. A–F, G–M, N–Æ*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nielsen, Konrad (1979) [1934] á: *Lappisk (samisk) ordbok grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino. IV Systematisk del*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ong, Walter (2002) [1982]: *Oralty and Literacy. The Technologizing of the Word*. New York: Routledge.
- Oskal, Nils (1995): *Det rette, det gode og reinlykken*. Doktoravhandling. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Pollan, Brita (1997): *Samiske beretninger. Redigert av Brita Pollan*. Oslo: Aschehoug & Co.

Porsanger, Jelena (2007): *Bassejoga čáhci. Gáldut nuortasámiid eamioskkoldaga birra álgoálbmotmetodologijaid olis*. Kárášjohka: Davvi Girji

Qvigstad, Just Knud (1928): *Lappiske eventyr og sagn II: Lappiske eventyr og sagn fra Troms og Finnmark*. Oslo: Aschehoug.

Sara, Elen Anne (2016): *Giela geainnut 3. Logahaga eatnigiella. Čáppagirjjálašvuoda teavsttat*. Vaasa: Arkmedia.

Sara, Máret (2007): *Sátnevádjasat*. Kárášjohka: Davvi girji.

Sara, Máret (2009): *Sámi Sátnevádjasat*. Kárášjohka: Davvi girji.

Somby, Ánde (1995): «Joik and the theory of knowledge». – Magnus Haavelsrud (doaimm.), *Kunnskap og utvikling*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Turi, Johan (2010) [1910]: *Muitalus sámiid birra*. Kárášjohka: ČállidLágádus.

Smith, Linda Tuhiwai (2012) [1999]: *Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples*. Second edition. London. Zed Books; Dunedin: University of Otago Press.

Sørly, Rita & Blix Bodil H. (2017): *Fortelling og forskning. Narrativ teori og metode i tværfaglig perspektiv*. Stamsund: Orkana Akademisk. Orkana forlag as.

Utsi, Johan Ánte (2019): *Sámi njálmmálaš árbevieru dutkan: Movt Sáhtta sámi gulahallama heivehit journalistihkkii*. Masterčáalus sámi journalistaoahpus. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Utsi, Mai-Britt (1998): *Sámi muitalanárbevierru ja mo luohiti luovvana muitalusas*. Sámi girjjálašvuodadiehtaga váldofágadutkkus. Humanisttalaš fakultehta. Romsa: Tromssa universitehta.

Vuolab, Kerttu (1995): "Riggodagaid botnihis gáldu - máidnasiid mearihis mearkkašupmi" *Cafe Boddu 2*. Kárášjohka: Davvi girji.

Wiklund, Karl Bernhard (1906): *Lapparnes sång och poesi*. Uppsala: K.W Appelbergs boktryckeri.

Wilson, Shawn (2008): *Research Is Ceremony: Indigenous Research Methods*. Halifax, N.S.: Fernwood Publ.

Interneahttagáldut

Girjjálašvuodaguovddáš 2020: *Time is a new ship that never casts anchor*.
< [Time Is A Ship That Never Casts Anchor - Nytt \(gavpi.org\)](https://gavpi.org) > (23.02.2022)

Julevbágo av Anders Kintels ordbok 2013: *Julevbágo*.

<[Julevbágo](#)> (21.05.2022)

Nedtedigibaakoeh 2022: *Digibaahkoeh gaskeviermesne.*

<[Nedtedigibaakoeh - Digibaakoeh gaskeviermesne \(oahpa.no\)](#)> (21.05.2022)

NRK 2011: Sámi gulahallanmáhit rievdamin.

<[Sámi gulahallanhámit rievdamin – NRK Sápmi - samiske nyheter, kultur og underholdning](#)> (24.04.2022)

NRK 2013: *Sátneđuojár Anne Merete Gaup – Sámi diiddat.*

<[Satneđuojár Anne Merete Gaup - Sami diiddat – NRK](#)> (12.02.2022)

NRK Sápmi 2014: *Manne son nieiddat eai galgga stunžet?*

<[Manne son nieiddat eai galgga stunžet? – NRK](#)> (29.01.2022)

NRK Nufal Sápmi 2014: *Leatgo čagaldahkes? Geahča maid dat muitala du birra!*

<[Ále stunže menddo sakka, muđui.. – Nufal \(nrk.no\)](#)> (12.02.2022)

NRK Radio 2019: *Sommer-Árdna. Diida – retningslinjer og væremåte overfor mennesker, dyr og natur.* <[13. juli 2019 - Sommer-Árdna - NRK Radio](#)> (11.02.2022)

NSD Norsk Senter for forskningsdata: *Om NSD – Norsk senter for forskningsdata.*

<[Om NSD - Norsk senter for forskningsdata | NSD](#)> (03.06.2022)

Seiland nasjonalpark 2022: *Aktiv reindrift.*

<[Aktiv reindrift | Seiland nasjonalpark](#)> (06.05.2022)

Store Norske Leksikon 2022: *Seiland*

<[Seiland – Store norske leksikon \(snl.no\)](#)> (02.05.2022)

The concise oxford dictionary of proverbs 2003: *Concise dictionary of proverbs.*

<[http://eghtesadnovin.com/ebook/english/8_The_Concise_Oxford_Dictionary_of_Proverbs%20\[www.eghtesadnovin.com\].pdf](http://eghtesadnovin.com/ebook/english/8_The_Concise_Oxford_Dictionary_of_Proverbs%20[www.eghtesadnovin.com].pdf)>

Jearahallamat

Anonyma (2022): Inger Julianne Eira jearahallan diiddaid ja sátnevádjasiid birra. Guovdageaidnu 23.04.2022.

Gaino, Ole Henrik (2022): Inger Julianne jearahallan diiddaid ja sátnevádjasiid birra. Láhpoluoppal 24.03.2022.

Gaup, Johan Aslat (2022) Inger Julianne Eira jearahallan diiddaid ja sátnevádjasiid birra. Mieron 24.03.2022.

Oskal, Ellen Marit Sara (2022): Inger Julianne Eira jearahallan diiddaid ja sátnevádjasiid birra. Guovdageaidnu 29.03.2022.

Sara, Elen Inga Eira (2022) : Inger Julianne Eira jearahallan diiddaid ja sátnevádjasiid birra.
Áltá 01.04.2022.

Kárta

Norgeskart: Norge 1:50000. Statens kartverk.
< <https://www.norgeskart.no> > (06.05.2022)

